SAÇAK

Millî Uzlaşma Anayasası

TÜRKER ALKAN Öcüsüz Demokrasi

ORHAN BARLAS Konumuz: Shakespeare

HALİL BERKTAY Bir Eleştiri
Bir Derinleştirme Denemesi

SULHİ DÖLEK Reklamlardan
Kitlelerin Yönlendirilmesine

OĞUZ ERTEM Petrof'un Potansiyel Trajedisi

MEHMET GÜNDÜZ Sosyalist Akım ile Sosyal Demokrasi
Arasındaki İlişkinin Geçmişi

UĞUR MUMCU ile söyleşi Dünyada ve Türkiye'de
Solun Sorunları

SARA ONGUN-BİROL ŞENKAL İslamda Cinsellik

DOĞU PERİNÇEK Sol ve Sağ

CEMAL SÜREYA Edebiyat Dergileri

BÜLENT TANÖR Cumhurbaşkanı ve
Sıkıyönetim Mahkemeleri

Sayı: 25 **ŞUBAT 1986** **400 TL.** KDV DAHİL

KAYNAK YAYINLARI

İstanbul, Ankara ve İzmir'deki Afrika Dizisi Dayanışma İmza Günleri'ne katılıp Afrika'ya yürekten dostluk selamı gönderen,

Sayın

Fahir Aksoy
Yaşar Aksoy
Talip Apaydın
İnci Aral
Orhan Asena
İmren Aykut
Şeref Bakşık
Selçuk Baran
Sabit Batumlu
Hanri Benazus
Erhan Bener
Anıl Çeçen
Nazlı Eray
Cumhur Ertekin
Tülay Ferah
Hicri Fişek
Füruzan
Turgay Gönenç
Jülide Gülizar
Necati Güngör
Feyza Hepçilingirler
Muzaffer İzgü
Hidayet Karakuş
Hasan Kıyafet
Kerim Korcan
Ayla Kutlu
Cahit Külebi
Pınar Kür
Özdemir Nutku
M.Tali Öngören
Işıl Özgentürk
Aral Öztaşkent
Atilla Sav
Kemal Sülker
Osman Şahin
Reha Tanör
Latife Tekin
Turhan Temuçin
Aşkın Toktaş
Hıfzı Topuz
Ayşe Tunalı
Işık Yenersu
Nur Yoldaş'a;

Değerli okurlarımıza; İstanbul Gençlik Kitabevi, Ankara Dönüşüm Kitabevi, İzmir Güven Kitabevi'nin sahipleri ve çalışanlarına;

İçten teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAK YAYINEVİ

SAÇAK

Aylık Dergi, Şubat 1986
Sayı: 25

Sahibi:
KÂMİL ARSLANTÜRKOĞLU

Yazışleri Müdürü:
İLHAN KIRIT

Kültür ve Sanat Yönetmeni
CEMAL SÜREYA

Yönetim Yeri:
Babıâli Cad. Pak Han
No. 16/401
Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 526 42 93

Yazışma Adresi:
İLHAN KIRIT
P.K. 574 Sirkeci-İstanbul

Posta Çeki No:
KÂMİL ARSLANTÜRKOĞLU
149322

Abone Koşulları:

1 Yıllık	4500
6 Aylık	2250
Yurtdışı	$ 15

İlanlar:

İç Sayfalar	100.000
İç Kapak	150.000
Arka Kapak Renkli	200.000

Dizgi: KROS Matbaacılık

Ofset Hazırlık: Papirüs Basım

Kapak Baskı: Matbaa 70

Baskı Doğuş Matbaası

Dağıtım: GAMEDA

İÇİNDEKİLER

Bu Sayıda
Yedi Yıl Sonra Gündemde 2

Başyazı
Milli Uzlaşma Anayasası 3

Türkiye'den/Dünya'dan 8
• 12 Eylül ve Demokrasi Tartışmaları • Türkiye açısından AET, İspanya, Portekiz • İran, Irak İlişkileri ve Körfez Savaşı • Türkiye'nin Döviz Rezervleri Azalıyor • Milli Maneviyatımızdan Görüntüler • Gorbaçov'un Politik Arayışları • Ortadoğu'da Barış ve Savaş • Güney Yemen'in «İçişlerine Karışmayanlar» • Yunanistan'da Sosyal Demokrasinin Sorunları

Türker Alkan
Ölçüsüz Demokrasi 9

Bülent Tanör
Cumhurbaşkanı ve Sıkıyönetim Mahkemeleri 10

Uğur Mumcu ile Söyleşi
Dünyada ve Türkiye'de Solun Sorunları 23

Mehmet Gündüz
Sosyalist Akım ile
Sosyal Demokrasi Arasındaki İlişkinin Geçmişi 32

Güncellik ve Kavramlar
Doğu Perinçek
Sol ve Sağ 36

Belge
Mehmet Cengiz-Ali Kalan-Nusret Senem
SHP Af Tasarısına Eleştiri 38

Sara Ongun-Birol Şenkal
İslamda Cinsellik 41

Sulhi Dölek
Reklamlardan, Kitlelerin Yönlendirilmesine 45

Tartışma
Halil Berktay
Bir Eleştiri, Bir Derinleştirme Denemesi 51

Tiyatro
Oğuz Ertem
Petrof'un Potanslyel Trajedisi 56

Orhan Barlas
Konumuz Shakespeare 60

Yayın Dünyası
Cemal Süreya 62
Edebiyat Dergileri

Sinema/Televizyon
İnsanın Oluşumunun
Tarih'ten Çıkartılması Hakkında Ne Dediler? 63

BU SAYIDA

Yedi Yıl Sonra Gene Gündemde

*«Türkiye'den/Dünya'dan» sayfalarımızda, alışılmış imzasız yorumlarımız ile iki imzalı yazı yanyana yer alıyor. **Türker Alkan, Sulbi Dölek, Sara Ongun** ve **Birol Şenkal, Saçak**'ta yeni isimler. «Yayın Dünyası», bundan böyle, Kültür ve Sanat Yönetmenimiz olan **Cemal Süreya**'nın kitaplar ve dergiler arasında gezinmelerini, düzenli olarak içerecek. **Orhan Barlas**, tiyatro yazılarını sürdürüyor. «Güncellik ve Kavramlar» başlıklı köşemiz ise hareketli olacak; kâh «Türkiye'den/Dünya'dan»ın içine, kâh başyazınızın veya kişisel bir makalenin sonuna kayarak, adı üstünde, siyasî konjonktürde çok tartışılır olan birterim veya kavramı tarihsel boyutlarıyla açıklamaya çalışacak. Başka bir deyişle, hem Teori'yi sistematize eden, hem de kitabî olmamayı amaçlayan bir çeşit «sözlük»tür bu. Bununla birlikte, bir bütün olarak elinizdeki sayıyı, geçmiş ile -kuşkusuz statik olmayan- bir **devamlılık** halkasından yakalamanın, daha yararlı olacağı kanısındayız.*

*25. sayımızdaki yazıların **bir büyük küme**'si, işte bu yelpazenin oluşumunu bir kere daha irdeliyor. Başyazımız, «12 Eylül ve Demokrasi Tartışmaları» başlıklı küçük özetimiz, **Türker Alkan**'ın ve **Bülent Tanör**'ün sözkonusu özet içindeki belli noktaları açan katkıları, bu alana dahildir.*

Saçak'ın üçüncü yılına girdiği şu günlerde Türkiye'nin belirgin süreci demokrasi dalgasının yükselişine bağlı olarak, çeşitli siyasal güçlerin konumlarının ve aralarındaki ilişkilerin netleşmesidir. Emekçi halkın artan hoşnutsuzluğu başat olmak üzere, «iç pazar kuvvetleri» adını verdiğimiz bir bloklaşmanın talepleri, Bonapartizme karşı gitgide daha köşeli bir saflaşma yaratıyor. Gelişmeler içinde, iktidarın parlamenter olmayan kanadı ile parlamenter fakat otoriter kurumlaşmadan medet uman kanadını da bölebilecek olan bu saflaşma, geçmişte görülmemiş ölçüde geniş güçleri kucaklama istidadı gösteriyor.

*Öte yandan, Bonapartizmle mücadeleye girişen ana akımların sınıfsal nitelikleri, uzun vadeli perspektifleri, dolayısıyla bugünkü demokrasi mücadelesini ne kadar derinleştirebilecekleri, derinleştirmek isteyebilecekleri de elbette farklı. İçeriğimizin ikinci büyük küme'si, bu sorunsala yönelik. Sosyalist sol'da diyalog ve birlik arayışları çerçevesinde, **Halil Berktay** arkadaşımızın Mehmet Ali Aybar'dan sonra bu kez Uğur Mumcu ile röportajı; **Mehmet Gündüz**'ün ve **Doğu Perinçek**'in yazıları; başyazımızın SHP ile ilgili bölümü; Ankara Barosundan üç avukatın «SHP Af Tasarısına Eleştiri»leri; hattâ Yunan sosyal demokrasisinin (çünkü Papandreu'nun, Gonzales'in veya Mitterand'ın «sosyalizm»leri, sosyal demokrasidir aslında) problemleriyle ilgili bir dışpolitika tahlili, hep, sosyalizm ile sosyal demokrasinin ideolojik ve siyasal ilişkileri çevresinde dönmekte. Oğuz Ertem'in «Petrof'un Potansiyel Trajedisi» incelemesi de, bir yönüyle Nazım Hikmet'in piyesinin şimdiye kadarki en ütüz estetik eleştirisini vermekle beraber, Sovyet tipi sistemlerle aramızdaki sınırı tekrar vurguladığı için, aynı tema ile bağlantılı. Nihayet **Halil Berktay**'ın «Tartışma» köşesindeki yazısı, ortaya attığı sanat eleştirisi sorunlarının ötesinde; ayağı Türkiye toprağına basan görece düzgün bir geleneğin ve bu geleneğe girip çıkan bireylerin kendi muhasebelerine, diyalektik ve materyalist bir bakış öneriyor.*

Bu noktada, olayların hızlı akışından bir an geri çekilip, yukarıda değindiğimiz saflaşmayı daha uzaktan, daha kuşbakışı gözleyelim. Bizzat DYP yöneticilerinin verdiği isimle ve başyazımızın başlığıyla «Millî Uzlaşma Anayasası», o kadar yeni bir fikir midir? Bir zamanlar 12 Eylül'e sürüklenmemek başarı olacaktı; şimdiyse, 12 Eylül'den çıkmak. 1978-80 Türkiye'sinde, parlamenter rejimin askıya alınmasını önlemek amacıyla, iç barış ve varolan özgürlükleri korumaya yönelik bir Millî Birlik programını ısrarla savunanlar vardı. O günlerin uğultusunda, CHP ve AP gibi büyük güçler, bu önerilere kulak asmayıp, kutuplaşmayı sürdürdüler; bir tür «sol» ise bu önerileri «CIA formülü» ve sınıf işbirlikçiliği diye suçladı; böylece hepsi, Türkiye'nin felâketine ve kendi felaketlerine koştular. Yaşanılan acı tecrübelerden sonra şimdi, bu sefer olağanüstü dönemden çıkış ve demokratikleşme bağlamında, özünde aynı öneri çok geniş kesimlere maloluyor. Esen rüzgârа kapılarak gelip geçici «müşteri»leri tatmin etmeye uğraşmanın çekiciliği kalmamalı. Mesele, geleceği görmek, bütünü düşünmek, ilkeli olmaktır.

SAÇAK

Millî Uzlaşma Anayasası

İlk önce basında bir militarizm ve darbecilik sergilemesi kendini gösterdi. Ardından kamuoyunda bir rejim tartışması başladı. Ve en son Doğru Yol Partisi (DYP), Kurucu Meclis ve Yeni Anayasa önerisinde bulunarak sorunu güncel siyaset pratiği düzlemine çıkardı. Demokratik Sol Parti (DSP), DYP'nin önerisine karşı olumlu bir tavır aldı. Daha önemlisi, Hüsamettin Cindoruk ve Rahşan Ecevit, diğer siyasal partileri de, bir Millî Uzlaşma Anayasası için ortak çabada bulunmaya çağırdılar. ANAP ve MDP, bulundukları konum ve doğaları gereği, bu çağrıya cepheden karşı çıktılar. SHP ise, ilan ettiği büyük demokrasi iddialarının bütünüyle zıddı olan küçük bir tavırla, Yeni Anayasa gibi köktenci ve ciddi bir siyasetin karşısına, «demokratik katalog» adını verdiği bir yan çizme platformu ile çıktı. Türk-İş'e gelince; milyonla ifade edilen büyük bir işçi kitlesini bünyesinde toplayan, bugün rakipsiz bir sendika konfederasyonu olarak, Yeni Anayasa mücadelesine katıldı. Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz, sendika, toplu sözleşme ve grev haklarıyla ilgili anayasal değişiklik önerilerini açıkladı.

1982 Anayasası «yeni» değil mi?

Türkiye'de bugün niçin «yeni» bir anayasa talebi yükseliyor? Yürürlükteki Anayasa «yeni» değil midir? Gerçekten de 1982 Anayasası henüz çok tazedir; taşıdığı tarih açısından yenidir, ancak içeriği bakımından eskidir. O kadar eskidir ki, bu Anayasa, Türkiye'nin 1920 ve 1924'te yaptığı anayasaların bile arkasında kalmış ideolojik kaynaklardan besleniyor. 1920 ve 1924 Anayasalarının, o dönemde, büyük bir değişikliği temsil etmelerini ve Cumhuriyet Devriminin hukukî ifadeleri olmalarını bir yana bırakıyoruz. Cumhuriyetin bu ilk temel belgeleri ile 1982 Anayasasını taşıdıkları tarihlerden soyutlayarak karşılaştırdığımız zaman, yürürlükte bulunan Anayasanın *daha eski* bir toplumsal ve siyasal karakter taşıdığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Türkiye, son yüzyılda 1920, 1924 ve 1961 Anayasaları gibi, geleceği kurma girişimlerinin hukukî-siyasal platformlarını inşa etmiştir. Yaşadığımız yüzyılın sonlarında ülkemize biçilen 1982 Anayasası ise, çağdaşlaşma yönelimine baraj kurma ve statükoyu dondurma girişimidir. Türkiye, Cumhuriyet Devrimiyle ve 1961 Anayasasının getirdiği özgürlüklerle, kendi sosyo-ekonomik gerçekliğinin ilerisinde siyasal-hukukî yapılar yaratmış ve böyle «bol» elbiseler içinde, çağdaşlaşma ve demokratlaşma yönündeki önemli atılımlarını gerçekleştirmişti. «İnkılâpçılık» ve çağdaşlaşma amacı, zaten «bol elbise»den yana olmak anlamına gelir. Vücuda oturduğu söylenen, aslında gelişen Türkiye'ye dar gelen bugünkü siyasal-hukukî kisveler ise, daha şimdiden orasından burasından sökülmek ve yırtılmak istidadı gösteriyor. Kitlelerin siyasete katılımı ve özgürlükler, yaşanan bunalımın nedeni olarak ilan edilmiş ve sorumlu tutulmuştur. Oysa gerçek çarpıcıdır: Türkiye 1961 Anayasasının göreli özgürlük ortamında, «yolların yürümekle aşınmadığı» koşullarda, grevlerle, yürüyüşlerle, toplumsal inisiyatif ve örgütlenmelerle gelişmiş ve büyümüştür. En büyük üretici güç, üretimi yapan insanın kendisidir. Ve özgürlük de bu üretici gücün, daha verimli, daha ekonomik, daha yüksek kapasitelere ulaşmasının iklimini oluşturur. Özgürlükleri askıya alan otoriter yönetim

dönemlerinde, emekçi gelirlerinin millî gelir içindeki oranı düşmekte ve ekonomik büyüme de kesintiye uğramaktadır. Çalışan yığınlar için özgürlük ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir etkileşim görülüyor. Ekonomik gelişmedeki bunalımlar ve kesintiler, demokratik süreçlerde tıkanmalara yol açtığı gibi, özgürlüklerin askıya alınması ve bastırılması da ekonomik büyümeyi baltalıyor.

Tarihte hiçbir gelişme cendere içinde gerçekleşmemiştir. Büyük Sanayi Devriminin kendisi, Avrupa'daki bir dizi siyasal devrimin yarattığı özgürlük ortamının ürünüdür. Sanayileşme, burjuva devrimini doğurmamış, tersine burjuva devrimleri sanayi devriminin yolunu açmıştır. 20. yüzyıldaki büyük ekonomik atılımların sıçrama tahtasını da, ulusal ve toplumsal özgürleşmeler oluşturmuştur.

Askerî müdahaleler ve millî uzlaşma

Son yıllarda otoriter kurumlaşma ve özgürlüklerin kısıtlanması yoluyla millî uzlaşma zemini yıkıma uğratılmıştır.

Türkiye, *1946* yılında hakim sınıflar içindeki bir uzlaşma (consensus=mutabakat) temelinde çok partiye geçmişti. 1946 tarihi, Cumhuriyetin yeni hakim sınıflarının belli bir gelişme, yaygınlaşma, farklılaşma ve gruplaşma sonucu, artık tek bir parti içinde uzlaştırılamayacak bir toplumsal çoğulculuğa ulaştığını belirler. Dünya çapında demokrasi cephesinin faşizmi yenilgiye uğratması ve dış konjonktür, millî plandaki toplumsal çoğulculuğun siyaset düzlemine yansıması için elverişli koşulları oluşturmuştur. Türkiye'nin gelişmesi açısından ileri bir adım olan 1946'daki hakim sınıf uzlaşmasının çerçevesi, 1960 hareketiyle gelişmeye başlayan özgürlük ortamında, geniş emekçi yığınların siyaset sahnesine çıkmalarıyla zorlanmış ve genişlemiştir. Böylece 1946'nın hakim sınıf uzlaşmasının yerini, *1960'larda* emekçi halkın da belli ölçülerde katılmasıyla, millî uzlaşma adına daha layık bir «consensus» almıştır.

Son yıllarda yaygınlaşan bir yöntem yanlışı, parlamenter çoğulculuğun kesintiye uğrayışlarına, soyut ve mutlak bir asker-sivil ikiliği içinde bakmaktır. Sorunun özü, hiç kuşkusuz bu ayrımdan çok, sınıfsal güçlerle belirlenen bir zorbalık-özgürlük ilişkisinde yatıyor. Militarizmi ve sivil güçleri sınıfsal yapılarından soyutlamayan bir perspektif, ancak böyle bir bakış açısı, sorunu doğru tahlil edebilir.

1971'in 12 Mart müdahalesi olsun, son yaşadığımız askerî müdhale olsun, yalnız 1960'ların «millî uzlaşma»sını değil, 1946'nın hakim sınıf misakını (anlaşmasını) dahi bozmuştur. 27 Mayıs 1960 hareketinin konumu bu bakımdan farklıdır. Çünkü 27 Mayıs, tek parti rejimine yönelerek 1946 uzlaşmasını bozan Bayar-Menderes yönetimini bertaraf etmiş; böylece 1946 misakının bir üst düzeyde yürürlüğe girmesini sağlamıştı. DP'nin devamı olan AP'nin, bu kez uzlaşmaya saygılı bir parti olarak, hemen 1961 yılında iktidara ortak ve 1964 yılında yönetime hakim olabilmesi, 27 Mayıs'ın *esas olarak* millî uzlaşmayı sağlama işlevi gördüğünün en açık kanıtıdır. Üstelik 27 Mayıs, iktidar üzerinde tekel kurmak isteyen DP'nin temsil ettiği hakim sınıf kesimini, çoğulculuk açısından hizaya getiren bir rol de oynamıştır. DP-AP çizgisinin, 1960 öncesindeki Bayar-Menderes girişimini tekrar etmeye bir daha kalkışamaması bu açıdan dikkate değer. Bunalımın yükseldiği ve hakim sınıfların merkezî çıkarları açısından parlamenter işleyişin askıya alınmasının gerektiği koşullarda, ara rejimler AP marifetiyle değil, tersine AP bertaraf edilerek gerçekleştirilmiştir. Öte yandan askerî müdahaleler ülkemizde geçici olmak zorunda kalmış; toplumsal çoğulculuk temelinden beslenen dinamikler, kışlaya dönüşü dayatan başlıca etken rolünü oynamıştır.

Bugün Bonapartizmin gitgide yalnızlaşan direnişine rağmen, Ordunun doruğundaki tutumun da katkısıyla, gene bir kışlaya dönüş sürecine girilmiştir. Ne var ki, olağanüstü dönemden kalan Anayasa, bırakalım emekçi kitleleri de kucaklayan bir millî uzlaşmayı, 1946'nın hakim sınıflar uzlaşmasını dahi dinamitlemiştir. Anayasanın Başlangıç bölümünden tutunuz da, bürokratik bir oligarşinin siyasal gücünü pekiştirmek amacıyla siyasal parti oligarşilerini hedef alan düzenlemelere kadar, bu olgu, yeni hukukî kurumlaşmaya damgasını vurmuştur. Güdümlü bir parlamento projesi, 1980 öncesi partilerin yönetim kadrolarını siyasal karar odaklarının, başka deyişle yeniden bölüşüm merkezlerinin kenarına sürmüştür. Siyasal Partiler Yasası yapılırken, «partilerde oligarşik yapıların oluşumunu önlemek» en önemli amaçlardan biri olarak ilan edilmiştir. Bu amacın, çok daha dar bir oligarşi adına ileri sürülmesi, garip görülebilir; fakat eşyanın doğasına uygundur.

24 Ocak kararlarıyla başlayan ekonomik çizginin, millî uzlaşmayı siyasal platformda da berhava etmesi kaçınılmazdı. Çünkü Türkiye'nin geniş iç pazarının daraltılarak, ekonominin uluslararası kapitalizmle daha sıkı bütünleştirilmesi, millî uzlaşmanın tahrip edilmesi temelinde uygulanabilirdi.

24 Ocak çizgisi, emekçi ve orta halli gelirlerini zorla aşağı bastırma politikasını, ancak geniş halk yığınlarını siyaset dışına sürerek yürütebilirdi. 1982 Anayasasının, bir özgürlükler listesi değil, yasaklar listesi olması, bu sürülmenin hukuki yansımasıdır. Öncelikle geniş halk yığınlarına karşı tutum açısından millî uzlaşma bozulmuştur. İkinci olarak iç pazarın zoraki daraltılması ve baskı altına alınması, burjuvazinin iç pazara dönük sanayici ve tüccar kesiminin de biraz susturulmasını gerektirmiştir. Böylece millî uzlaşma hakim sınıflar içinde de bozulmuştur.

Hakim sınıflar açısından o sırada alternatifi olmayan 24 Ocak çizgisinin mimarı Demirel bertaraf edilmeden, o çizgide ilerlenemezdi. Çünkü Demirel, her şeye rağmen parlamento temelinde, başka deyişle iç pazar kuvvetlerinin de katıldığı bir zeminde varolan bir siyasal gücün lideriydi. Demirel, 1980 sonrasında yeniden bölüşümü düzenleyen karar mekanizmalarından belli ölçülerde uzaklaştırılmıştır ve bugün daha küçük güçlerle ve daha radikal tezlerle iktidar odaklarına yeniden hamle etmeye çalışıyor. DYP'nin getirdiği millî uzlaşma temelinde anayasa önerisi, bozulmuş olan hakim sınıf uzlaşmasının, yani 1946 misakının diriltilmesini hedefliyor. Ne var ki, Türkiye artık 1946'yı değil, ancak 1960-1980 döneminin çoğulculuğunu ihya edebilir. Hatta 2000 yıllarına yol alan Türkiye, yakın geçmişin göreli özgürlük koşullarını yeniden canlandırmanın ötesinde, milletin bütün sınıflarını kapsayan bir uzlaşmayı gerçekleştirmenin eşiğine gelmiştir. Emekçi yığınları siyasal hayatın dışında tutmaya yönelik formüller, olayların akışı içinde geçersiz kalmaya mahkûmdur.

1982 Anayasası ve millî uzlaşma

1982 Anayasasının millî uzlaşma zeminini tahrip eden karakteri kendisini özellikle iki noktada gösteriyor: Hem parlamenter siyasetin seçkinleri, hem de geniş yığınlar, siyasetin dışında tutulmak isteniyor. Siyasete ve partilere kuşku, 1982 Anayasasının ruhuna sinmiştir. Kitlelerin katılımını önlemek ise, bu Anayasanın yüklendiği esas işlevdir. 1982 Anayasasını yapan güçler, parlamentoyu bir millî uzlaşma zemini olarak değil, karar mekanizmalarının işleyişini zorlaştıran, bunalımların çözümünü engelleyen bir ayakbağı olarak görüyorlar. Bu anlayış, bugün bile en sorumlu makamlardan açık açık ifade edilebilmektedir. Aslında kendi açılarından haklıdırlar. Çünkü oligarşik çıkarlar, göreli geniş güçlerin uzlaşma platformu olan parlamento ile çelişir. Bu çelişmenin bir yanını oluşturan parlamentonun güçleri ne yazık ki kendi dayandıkları zemini kararlı olarak savunamıyorlar.

1982 Anayasası, liberal teori açısından bile milletin değil, fakat devletin anayasasıdır. Bu anayasada değerler hiyerarşisinin doruğunda insan değil, fakat devlet vardır. Burjuva demokratik devrimlerin ve bu arada Türk Devriminin insanı ve milleti devletin üzerine çıkaran ideolojik tavrı bir örtü olarak bile benimsenmemiş; soyut olarak devletin korunması, devlet düzeni, yani Osmanlı'dan kalma «devletin âli menfaatleri» bütün ağırlığıyla toplumun tepesine oturtulmuştur. Bu Anayasa Bonapart'ın ruhunu taşıyor: Ondaki «devlet» kavramı, aslında hakim sınıfların tümünü bile değil, devletin merkezinde yer alan ve kendisini «sınıflarüstü» gösteren dar bir oligarşik zümreyi ifade ediyor. Gerek Anayasanın Başlangıç bölümü, gerekse Anayasa hükümlerinin fiilen tepesine oturtulan Silahlı Kuvvetlerin İç Hizmet Yasasının «Cumhuriyeti koruma ve kollama»ya ilişkin hükmü, hiyerarşik askerî müdahaleler için bir meşruiyet zemini olarak kabul ediliyor. Ordunun, bunalımın ağırlaştığı anlarda parlamentoyu ve demokratik hakları devre dışı bırakması, Türk Anayasasının yazılı olmayan, fiilî bir hükmü haline getirilmiştir.

Öte yandan, siyasal partilere tanınan anayasal güvence de, bunalım dönemlerinde rafa kaldırılabiliyor. Partiler olağan dönemlerde anayasa güvencesi altında faaliyet yürütüyor, gerek toplumda gerekse yargıda yasal kabul ediliyor. Fakat arkasından gelen olağanüstü dönemde, hukuk devleti ilkesi hiçe sayılarak keyfî uygulamalara gidiliyor. Devletin dün yasal kabul ettiği partilerin yöneticileri, fiilen olağanüstü bir hukuka dayanılarak ve gene fiilen olağanüstü yargı yoluyla ağır cezalara çarptırılabiliyor. Böylece Anayasanın partilere ilişkin güvencesi de pratikte, özellikle sosyalist partiler için sıfıra indiriliyor. Anayasaya ve varolan hukuk sistemine göre, ancak Anayasa Mahkemesi kararıyla yasa dışı sayılabilecek parti programı ve faaliyetleri, askeri mahkemelerce yasa dışı ilan edilebiliyor.

Bu uygulamalar, ülkemizde siyasal özgürlüklerin önünü kesen engeller haline gelmiştir. Bunun yanında olağanüstü dönem, kurumlaşmaya yönelerek kendi hukukunu da getirmiştir. Bu konuda nerdeyse Anayasa kadar önem taşıyan düzenleme, siyasal partilere getirilen rejimdir. Olağanüstü dönemin damgasını vurduğu yeni Siyasi Partiler Kanunu, devlet dışı özgür kuruluşlar olan partileri, bir devlet dairesi gibi zaptürapt altına almaya girişmiş, partilere düzenin inzibatını sağlamak gibi işlevler yüklemiştir.

Hangi yoldan ve hangi güçlerle

1982 Anayasası, 2000 yıllarına ilerleyen, demokratlaşan, çağdaşlaşan, bağımsızlaşan, başı dik bir Türkiye'nin Anayasası olamaz. Askerî bir yönetimin Türkiye'ye biçmek istediği elbise, daha 1986 yılında dar gelmeye başlamıştır. Bu Anayasa, millî bir uzlaşmanın ürünü değildir ve bu nedenle iç barış açısından da sağlam bir zemin olarak görülemez. Ayrıca dünyanın bu karışık ortamında, Türkiye dış çalkantılara, bir millî uzlaşma ile göğüs gerebilir. Bu nedenlerle DYP, DSP ve Türk-İş'in yeni bir Anayasa taleplerini yerinde buluyoruz. Millî Uzlaşma Anayasası ihtiyacının bir siyasal kampanya haline getirilmesi olumlu bir gelişmedir.

Millî Uzlaşma Anayasası hangi yoldan ve hangi güçlerle yapılacaktır?

Bugün Türkiye'nin siyasal gelişmesi, yeni bir kurucu meclis oluşması yönünde değil, fakat yeni ve daha demokratik bir parlamento yönündedir. Önümüzdeki seçimlerde oluşacak parlamento, pekâlâ kurucu görevler de üstlenebilir. Sorun, demokratik bir uzlaşma anayasası isteyen siyasal güçlerin kuvvet ilişkilerini lehe çevirebilmeleri ve yeterli bir ağırlık oluşturabilmeleridir. Gelişme, demokrasi güçlerinin büyümesi yönündedir. Ümit edelim ki, SHP de, son tavrını değiştirerek, DYP ve DSP ile birlikte yeni bir anayasa mücadelesine katılsın. Bu kapının açık bırakıldığına inanmak istiyoruz. SHP böyle ciddi ve kararlı bir tutum almayacak olursa, DSP'nin kuruluşu haklılık kazanacaktır. Aydın Güven Gürkan, Yeni Anayasa mücadelesine seçenek olarak «demokrasi kataloğu» ileri sürüyor. SHP'nin «demokrasi kataloğu»nda ne vardır; belli değildir. Anlaşılıyor ki, aslında böyle bir katalog yoktur. Kataloğun ancak adı vardır ve bu ad da Yeni Anayasa mücadelesine yan çizmenin gerekçesi olarak ilan edilmiştir.

SHP'nin son tavırları sosyal demokrasinin birliği açısından da düş kırıklığı yaratıyor. Bugün sosyal demokrasiyi bölen güç durumuna, SHP düşmektedir. Çünkü SHP ile DSP'nin birleşmesinin yolu artık somut siyasal mücadele zeminindeki ortak çabalardan geçiyor. DSP, yeni bir anayasa için SHP'ye elini uzatıyor. Bu eli şu anda itmekte olan SHP'dir.

Yeni Anayasa için ortak mücadelenin reddi, SHP'nin demokrasi ve özgürlük vaatleri açısından güven kırıcıdır. Demokrasi, bugün Türkiye için büyük bir sorundur. Böyle büyük bir sorun ancak büyük politikalarla çözülebilir. DYP ve DSP, Türk-İş'i de yanlarına alarak şu an böyle büyük bir politika izliyorlar. SHP ise, Aydın Güven Gürkan'ın televizyondaki son basın toplantısında da çok açık görüldüğü gibi, statükonun güçlerinin güvenini kazanmaya, demokrasi isteyen kitlelerden daha büyük bir önem veriyor. SHP için en büyük tuzak buradadır.

Böyle dar bir tutum içine giren SHP'nin Genel Başkanı, hükümet değil, fakat iktidar olmak istediklerini söylüyor. SHP, statükonun ruhsatını almayı bir numaralı politika olarak benimsemekte diretirse, hiçbir zaman iktidar olamaz; dahası hükümet bile olamaz. İktidar olamaz, çünkü rejimin güçleriyle karşı karşıya gelmekten şiddetle çekiniyor; başka bir deyişle bir *iktidar değişikliği* çizgisi izleyemiyor. Ruhsat kimden alınırsa, iktidar o olacaktır. Ayrıca SHP, bu tavırla hükümet dahi olamaz; çünkü hükümet olabilmek için gene de bir kuvveti arkasına alabilmesi gerekir. Demokrasi ve özgürlük talebiyle canlanan geniş yığınları ve değişmeden yana güçleri aldatabilmek için bile radikal görüntülere ihtiyaç vardır. SHP'nin ise, bırakalım radikal çözümleri; herhangi bir konuda herhangi bir çözümü yoktur.

SHP, bir politikasızlık batağına saplanma tehlikesini şimdiden ciddiye almak durumundadır. Bu partinin, bugün bütün tavırları son derece bulanık ve küttür. Bu kadar yuvarlak bir siyasal davranışın umut yaratabileceğini beklemek, çok hayalci olur. Demokrasiyi, özgürlükleri ve emekçi halkın çıkarlarını ilgilendiren konularda iki ara bir derede kalmayan, taraflı ve berrak siyasetler benimsenmediği takdirde, SHP'yi ağır bunalımlar beklemektedir. Şu anda görülüyor ki, SHP, 1978-80 döneminden hiçbir ders çıkarmamıştır. Ecevit'in 1980'lere doğru içine girdiği çözümsüzlük ve çıkmaza, bu kez de SHP ilerliyor. Ancak İnönü ve Gürkanlar bu tutumla hükümet kurma şansını bile elde edemezler. İnönü ve Gürkan'ın birleşme sırasındaki geniş ufukları, beklenir ki, bu kadar kısa zamanda kapanmamış olsun.

1980 öncesinde, askerî bir müdahaleyi önleyebilecek tek bir çözüm vardı: CHP ve AP'nin esas güçlerini oluşturacağı bir parlamentoyu savunma cephesinin, veya o zaman TİKP'nin ileri sürmüş olduğu formülle, bir Millî Birlik Hükümetinin kurulması. Ecevit ve Demirel 12 Eylüle giden süreçte *büyük politikalar* benimseyemedikleri için müdahale önlenememiştir.

1980'de önlenememiş olan askeri müdahalenin parlamenter kurumlar üzerine düşen gölgesinin kalkması ve getirdiği otoriter kurumlaşmanın tas-

fiyesi için, bugün gene tek bir çözüm vardır: Parlamentoyu savunan kuvvetlerin Millî Uzlaşma Anayasası için güçbirliği yapmaları. Böylece altı-yedi yıl sonra sivil güçlerin önüne gene aynı *büyük politika* seçeneği çıkmış bulunuyor. Hüsamettin Cindoruk ve Rahşan Ecevit, bir zamanlar Demirel ve Ecevit'in yapamadıklarını bugün yapmaya girişiyorlar. Elbette yolun başındalar ve önlerinde kendi doğalarından da kaynaklanan büyük güçlükler var, ama hiç olmazsa bir yönelişi açıklamışlardır. Bu yönelişin, DYP açısından 1946 misakından daha geniş boyutlar taşıdığını gösteren belirtiler şimdilik saptanamıyor. Ama en azından askerî müdahalelere set çekmede oldukça kararlı bir tutum gözlemleniyor. Eski kısır çekişmeden vazgeçilerek ortanın soluna el uzatılması da, az gelişme değildir. Nitekim Bonapartizmin DYP içindeki uzantıları olarak tanınan Mehmet Yazar çevresi, Yeni Anayasa önerisine şiddetli tepki gösteriyor.

Gerçek bir millî uzlaşma, hiç kuşkusuz, emekçi yığınların siyasal güçlerinin katılımını da gerekli kılar. Her parti, kendi solunu dışlamaya kalkarsa, herhalde böyle bir çabanın meyvası millî uzlaşma olamaz. Halkın rızası dışındaki iktidar formüllerini reddeden, demokratik özgürlükleri gerçekleştirme kararındaki bütün siyasal güçleri kucaklamak, millî uzlaşmanın vazgeçilmez koşuludur. Çalışan kitlelerin çıkarlarını sosyalizm perspektifiyle savunan, başka bir ülkenin ilî ya da potansiyel gücüyle gerçekleşecek bir rejimin sosyalizm olmayacağını kavrayan, Türkiye'nin emekçi kitlelerinin inisiyatifine güvenen, geçmiş sosyalizm deneylerine eleştirel bir gözle bakabilen ve onları *aşma* ruhuna sahip, demokratik ittifakları duyarlılıkla gözeten, geniş bir sosyalist partinin, *program ve ilkelerde birleşme* temelinde kurulması, bu yönden ayrıca önem taşıyor. Sosyalistlerin bağımsız bir güç olarak siyaset alanına çıkmaları, ülkemizde demokrasinin inşası ve bütün demokratik güçler açısından bir sağlık etkeni olacaktır.

Millî uzlaşmanın ekonomik ve siyasal programı

Millî Uzlaşma Anayasası, günümüz Türkiye'sinin ihtiyacıdır. Toplumumuzun bütün kesimlerinin, bütün siyasal güçlerin özgürce katılacakları seçimlerle oluşturulacak bir parlamentonun önündeki en önemli görev, bu ihtiyaca cevap vermek; başka deyişle kurucu görevler de üslenmektir.

Yaygın refah, yaygın özgürlük, geniş bir siyasal katılım, son tahlilde geniş bir iç pazara dayanır. Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri, refah ve tüketimi topluma paylaştıran bir iç pazarı canlandırdığı ve güçlendirdiği ölçüde millî ve halkçı bir politikanın ifadesi olabilir. Millî Uzlaşma Anayasasının *ekonomik ifadesi* bu nedenle büyüme, adil bir bölüşüm ve iç pazarı güçlendirmektir.

Millî uzlaşmanın *siyasal programı*, milleti oluşturan bütün toplumsal güçlerin özgürce konuşabilmesi, örgütlenebilmesi, siyasal faaliyette bulunabilmesi ve serbest seçimlerle parlamentoya girebilmesidir. Demokrasi, merkezî iktidardan belediyelere, kooperatiflere ve en küçük toplumsal birimlere kadar halk inisiyatifi güçlü ve canlı olduğu ölçüde vardır. Siyaseti dar bir zümrenin tekelinde toplayan bugünkü otoriter kurumlaşmanın ve kitleleri politika dışına sürme (depolitizasyon) olayının karşısına, Yeni Anayasa mücadelesi, kitleleri politikleştirme, yüzbinlerce demokrasi okulunda geniş inisiyatifle eğitme programıyla çıkmalıdır. Partilere, politikaya, politikacıya kuşku ile bakan oligarşik diktatörlük eğilimlerine, militarizme ve darbeciliğe karşı millî bir baraj kurulmalıdır. Anayasa hükümleri askerî darbeleri önlemez, doğrudur. Fakat eğer bu hükümler, geniş güçlerin parlamentoyu ve özgürlükleri savunmadaki kararlılıklarının bir ifadesi ise, militarizmin önündeki biricik güvenilir barikatın hukuktaki yansıması anlamına gelirler ve bu açıdan küçümsenemiyecek bir değer taşırlar. Bu nedenle, Yeni Anayasa, Silahlı Kuvvetlerin «Cumhuriyeti koruma ve kollama» görevinin, hiçbir şekilde Cumhuriyeti yönetme yetkisi anlamında yorumlanamıyacağını da belirlemeli ve ordunun siyasal karar mekanizmalarında pay sahibi olmasına yol açan kurumlara yer vermemelidir.

12 Eylül ve Demokrasi Tartışmaları

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 1985'in son günlerinde çıktığı Güney ve Güneydoğu Anadolu gezisinde yaptığı konuşmalar çeşitli çevrelerin tepkisine yol açtı.

12 Eylül'ü bir ihtilal değil, TSK İç Hizmet Yasasına uygun bir «Cumhuriyeti koruma ve kollama» harekâtı olarak tanımlayan Evren, parlamentoya giremeyenlerin bugünkü Meclise gayrimeşru dediklerini ifade etti.

Cumhurbaşkanı, bütün partilerin seçime sokulmamalarının nedenini ise; «10-15 parti kuruldu. Ne çektiysek koalisyonlar döneminde çekmiştik. 12 Eylül öncesinin devamı niteliğinde olan partileri seçime sokamazdık. İnat ettik ve MGK'ya bu yetkiyi verdik. şimdi bu yetkiyi nereden aldınız diyecekler. Bu yetkiyi 12 Eylül harekâtından aldık» diye açıkladı.

Evren, Adıyaman'da yaptığı konuşmada ise, «Eğer kanunların ve Anayasanın orası burası parçalanmak ve delinmek istenirse, 12 Eylül'den önceki tablo aynen yaşanır» görüşünü dile getirdi. Cumhurbaşkanı, «Eğer askeriye ülkemizin kötü gidişine göz yumuyorsa, ülkenin uçuruma gitmesi kaçınılmaz olur» diye devam etti.

Sıkıyönetim sona erdikten sonra askerî mahkemelerin görev yapıp yapmayacağına ilişkin tartışma (bkz. Bülent Tanör, «Sıkıyönetim Sonrasında Askeri Mahkemeler» *Saçak*, sayı 24) hakkında ise Evren, sivil olsun asker olsun bütün yargıçların Türk olduğunu, dolayısıyla askerî mahkemelere gösterilen güvensizliği üzücü bulduğunu söyleyerek, sıkıyönetim mahkemelerinin göreve devamının kanunlara uygun olduğunu savundu.

Cumhurbaşkanı, kendisinin «genel af»tan söz etmesinin istenmeyeceğine, bunun hükümetin işi olduğuna, öte yandan devlete karşı işlenmiş suçların affının Anayasa tarafından kesinlikle yasaklandığına dair açıklamalarıyla; SHP Genel Sekreteri Cahit Angın'ın, Meclis açış konuşmasında «genel af» sorununa değinilmemiş olmasını eleştiren daha önceki bir demecini doğrudan hedef aldı.

Bununla birlikte, Cumhurbaşkanı Evren'in Güneydoğu Anadolu gezisi konuşmaları, daha ziyade muhalefetin Demirel-DYP kanadı ile süregelen bir polemik öğeleri olarak yorumlandı. Aynı günlerde basında yer alan, Demirel'e hitaben yazılmış «Atatürkçü Subaylar» imzalı bazı mektupların, DYP'nin içini iyi bilen kişilerce kaleme alınmış olabileceği yolundaki spekülasyonlar, DYP kongresindeki saflaşmaları ve Mehmet Yazar'ın «devlet partisi» ile bir muvazaanın adamı olabileceği iddialarını akla getirdi. Öte yandan, DYP kendi açısından, Ocak ayı içinde «Kurucu Meclis» ve «Anayasa değişikliği» önerilerini getirerek, ısrarlı tutumunu sürdürdü.

Evren'in konuşmalarına ilk tepki, SHP Genel Sekreteri Cahit Angın'dan geldi. Angın, «Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, 12 Eylül öncesi anımsatılarak, iç siyasal tartışmaların içine bizzet Sayın Cumhurbaşkanınca çekilmek istenmesini uygun bulmuyoruz» dedi. SHP Genel Sekreteri, devamla, «yasaklarla, düşüncenin sınırlandırılmasıyla, suskun toplumla demokratik düzenin bağdaşmadığını hepimizin kabul etmesi gerekir... Sayın Cumhurbaşkanı, bu konularda taraf olmak ve kendini savunmak zorunluluğunu duymamalıdır» şeklinde eleştirilerini belirtti.

Eski başbakanlardan Süleyman Demirel, *Erkekçe* dergisinin sorularını yanıtlarken, 12 Mart Muhtırasının bir anayasa ihlali olduğunu söyleyerek, şöyle devam etti: «Seçilmiş bir parlamento var, bir hükümet var, sonra bir takım üniformalı kimseler bir araya geliyor, ordunun nüfuzunu siyasete alet etmek gibi bir işin içine giriyorlar. Memleketi kurtarmaya kalkıyorlar. Kurtaracağız derken daha çok sıkıntıya sokuyorlar... Türkiye, keşke 1973'e kadar gidebilseydi, halkın reyleriyle hükümet değişseydi. Türkiye, kendi içinden çıkardıklarını kendisi değiştirebilse, bir defa rejimin kaideleri işlese, Türkiye çok şey kazanırdı.»

Diğer yandan, *Cumhuriyet* gazetesinin «Olayların Ardındaki Gerçek» köşesinde 29.12.1985'te çıkan bir yazıda, «Sayın Evren, yansız bir Cumhurbaşkanı gibi değil, gerilimli, suçlayıcı, sinirli bir tartışmacı kimliği ile konuşuyor; toparlayıcı, yumuşak, serinkanlı olduğu söylenemez. Cumhurbaşkanı çoğu zaman konuşmalarında 'bir siyasal parti politikacısı' havasındadır» dendi.

Nihayet rejimin niteliği ve 12 Eylül'e karşı tutum, Ocak ayı ortasında MDP grubunda bile tartışıldı. 16.1.1986 tarihli gazetelere göre, Çorum Milletvekili Ali Ayhan Çetin, 12 Eylül harekâtının bir ihtilâl olmadığının iddia edilemeyeceğini söyledi. 6 Kasım seçimlerini de «demokraside defo» diye niteleyen Çetin, «İstismara müsait olan TSK İç Hizmet Kanunu'ndaki cumhuriyeti korumak ve kollamak görevi ile ilgili maddenin TBMM'de görüşülmesini» istedi. Memduh Yaşa, Çetin'i destekleyerek, «Herşeyin bekçisi olmaktan vazgeçelim» dedi. Evren'in gerek son gezisinin, gerekse önceki gezilerinde yaptığı konuşmaların bu tür yaygın yankıları, halen varolan kısıtlamalara rağmen, dokunulmazlık alanlarının giderek daraldığı ve kaybolduğunu göstermektedir.

Öcüsüz Demokrasi

Türker Alkan

12 Eylül'ün yarattığı yapay siyasal ortam, arkasındaki payandalar çekilince sallanmaya başladı. Yapay ve halktan kopuk siyasal güçlerin yerini halka dayanan, doğal siyasal güçler aldıkça, 12 Eylül kurumları ve Anayasası gittikçe daha ciddi boyutlarda tartışılır oldu.

Bu gelişmelerin olması değil, olmaması şaşırtıcı olurdu. 27 Mayıs'ın Anayasası ve siyasal kurumları, hiç olmazsa toplumu temsil eden siyasal güçlerin yarıya yakınının katkısı ile hazırlanmıştı; buna karşın ancak yirmi yıl dayanabildi. 12 Eylül'ün getirdiği Anayasa'nın ve siyasal kurumların hazırlanmasına sivil siyasal güçlerden ve örgütlerden hemen hiç birinin katkıda bulunmadığını düşünecek olursak, işin başında sakat tutulduğunu görürüz. Eğer Türkiye sivil ve demokratik süreçler içinde yönetilecekse, sivil ve demokratik güçlerin katılımı ile oyunun kurallarının belirlenmesi gerekir.

27 Mayıs'ta oyunun kurallarını askerler hazırladı,sonra kendileri de beğenmedi ve 12 Mart'ta değiştirdi. Tekrar beğenmediler, bu kez de 12 Eylül Anayasası'nı hazırladılar; şu andaki havaya bakılacak olursa, bu da fazla uzun sürmeyecek. Sayın Cumhurbaşkanı'nın dediği gibi «birisi gelir, bakarsın gitmez» ise, o başka. Fakat, bu ülkede siviller iktidar olacaksa ve demokrasi işleyecekse, bırakalım oyunun kurallarını da bu kişiler belirlesin. Askerlerin iyi bir anayasa uzmanı olmadığı ve siyasal, toplumsal yaşam konusunda yeteri kadar gerçekçi davranamadıkları, deneylerle ortaya kondu sanıyorum.

12 Eylül'ün tartışılmaya başlanması ile birlikte rahatsız olduğu görülen Sayın Cumhurbaşkanı, yaptığı çeşitli konuşmalarla 12 Eylül'ü savunmaya çalışıyor. Bazen Kur'an'dan ayetler okuyarak, bazen «12 Eylül ihtilâl mi, değil mi?» konusunu ele alarak, bazen 6 Kasım 1983 seçimlerinin ve bu seçimle oluşan Parlamento'nun meşru olduğunu kanıtlamaya çalışarak, bazen «çeker giderim!» diyerek, bazen MGK üyelerini Birleşmiş Milletlerin veto hakkı taşıyan büyük devletlerine benzeterek, bu tartışmayı kamuoyu önünde sürdürüyor.

Bir Cumhurbaşkanının bu tür tartışmalar içine girip girmemesinin doğruluğu tartışılabilir. Fakat, unutmamak gerekirki, sayın Evren herhangi bir Cumhurbaşkanı değildir; 12 Eylül harekâtı ile başa geçmiş bir kişidir, bu niteliği ile 12 Eylül'ü savunmak istemesi de belki doğaldır. Ancak, savunmasını daha iyi bir platformda, daha iyi seçilmiş örneklerle ve daha sağlam bir mantık zinciri ile yapması beklenirdi.

Bu tartışma sürecinde asıl önemli olan nokta, sayın Evren'in 12 Eylül'ü savunması değil, fakat 12 Eylül'ü onun dışında pek az kişinin savunur olmasıdır. Meşru olup olmadığı tartışılan Parlamento'da bile, 12 Eylül'ü savunan çok az kişinin bulunduğunu görüyoruz. Oysa bu Parlamento MGK'nin veto süzgecini aşarak gelmedi mi? 12 Eylül'ün oluşturduğu kurumlar bu savunmada neden yerlerini almıyorlar? Bu görüntü bile, 12 Eylül kurumlaşmasının ne kadar zayıf bir zemin üzerinde yükseldiğini gösteriyor olmalı.

Bu arada küçük bir saptama yapmakta yarar var: Bir «ihtilâl» sözü dolaşıp duruyor ortalıkta. «12 Eylül ihtilâl midir, değil midir?» Kuşkusuz ki 12 Eylül bir devrim değildir. Siyaset bilimi terminolojisi içinde kalacaksak, 12 Eylül bir «darbe»dir. Devrim (ya da «ihtilâl»), büyük kitlelerin eylemli katılımı ile oluşan, toplumsal, ekonomik ve siyasal yapının niteliğinde köklü değişimler gerçekleştiren bir olguya verilen addır. Türkiye'de bugüne değin bir tek devrim yer almıştır: Atatürk devrimi. Onun dışındaki hareketlerin tümü «darbe»dir. Bu terimlere yüklenebilecek değer yargıları bir yana, ülkemizde gördüğümüz 27 Mayıs, 12 Eylül gibi olaylara gerçek anlamda «devrim» denmesi olanaksızdır.

Türkiye demokrasi dönemecinde. Gittiği yeri iyi görebilmesi ve yönünü saptayabilmesi için geriye de bakmak zorunda. Bir çok şeyin tartışılması, ortaya konması, açıklığa kavuşturulması ve irdelenmesi gerekiyor. «Bu konuların tartışılması çok erken» yargısına katılmak olanaksız. Demokrasiye geçiyorsak ve geçmek istiyorsak, bu konuların tartışılması ile başlamak zorundayız. Hangi konunun ne zaman tartışılacağına «büyüklerimizin» karar verip bize bildirmesini, «hadi artık vakit erdi, bunu tartışabilirsiniz» demesini mi bekleyeceğiz? Demokrasi, açık, yürekli ve sürekli tartışma rejimidir. Demokrasiye geçmemizi isteyenler de bu gerçeği kabullenmek zorundadırlar. Hem «demokrasiye geçtik, geçiyoruz» diye konuşmanın, hem de «aman şu konuları tartışmayın, yoksa çok fena olur!» diye gözdağı vermenin bir anlamı yoktur. Demokrasi, korkuların, hayaletlerin, öcülerin kol gezdiği bir rejim değildir; erdemi de buradadır zaten.

Cumhurbaşkanı ve Sıkıyönetim Mahkemeleri

Bülent Tanör

Sayın Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 30 Aralık 1985 günü Diyarbakır'da yaptığı konuşmada, sıkıyönetimin kaldırıldığı illerde sıkıyönetim askerî mahkemelerinin (SYM) göreve devamları konusunda aynen şunları söylemiştir:

> «Şimdi diyorlar ki, madem sıkıyönetim kalktı, sıkıyönetim mahkemesinde yargılananlar da artık sivil mahkemelerde yargılansın. Bu kanunen de mümkün değildir. Sıkıyönetim döneminde işlenen suçlara, sonuçlanıncaya kadar sıkıyönetim mahkemeleri bakar. Kaldı ki buradaki hâkimler başka ülkenin hâkimleri değildir. Başka hukuk fakültelerini bitirmiş de değillerdir. Sadece sırtlarına askerî üniforma giymişlerdir. Arada ne fark var? Bunun manası 'askerî hâkimlere itimat etmiyoruz' demektir. Bu ayıptır. Şimdiye kadar sıkıyönetim mahkemelerinde bitenlerin de, devam edenlerin de gayri hukukî bir şey olduğunu kim ispat edebilir? Şerefiyle büyük meşakkatle çolu - ğundan çocuğundan ayrı kalıp görev yapan askerî hâkimlerimize karşı bunlar büyük haksızlıktır. Sivil hâkim hâkim de, askerî hâkim değil. Böyle şeylere çok üzülüyorum. Türk hâkimlerinin hepsi, askeri de sivili de, şerefli insanlardır. Onlara ben bir leke kondurtamam. Eğer, askerî hâkimlere itimatsızlık duyulacak olursa sonu çok kötü olur» (*Cumhuriyet*, 31 Aralık 1985)

Bir kere, bu konu bugün yargı mercileri önündeyse, yarın belki TBMM'de de tartışılacaktır. Bu sorunla ilgili olarak hiç fikir beyan etmemesi gereken bir tek kişi varsa, o da Cumhurbaşkanıdır. Çünkü Cumhurbaşkanlığı makamı *tarafsızdır*, bu konuda bir *yetki sahibi değil*dir ve *sorumsuz*dur. Ayrıca, mahkemelere itirazların yapıldığı ve yargı organlarının karar verme durumunda oldukları bir konuda, Cumhurbaşkanının bu türden taraf tutucu demeçleri, bu makamın konumundan dolayı, mahkemeleri etkileme sonucu doğurur. Oysa, «Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; *tavsiye ve telkinde bulunmaz*» (*Anayasa*, md. 138/2).

İşin esasına gelince; mesele askerî hâkimlere güvenip güvenmemekten önce, bir ilke sorunudur: herkesin kanunen tâbi olduğu mahkeme önünde yargılanması ya da «kanunî yargı güvencesi» ilkesi. Yani şöyle:

> «Hiç kimse kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz» (*Anayasa*, md.37).

Sıkıyönetim Askerî Mahkemelerinin ise, sıkıyönetimin kalkmasıyla birlikte «kanunî hâkim» ya da «yargı mercii» olmaktan çıktıkları, gerek Anayasa Mahkememizin kararlarına dayanılarak, gerekse başka deliller de ortaya konarak yeterince açıklanmıştır. O kadar ki, bugün hiç kimse, mevcut durumun ve buna dayanak olan kanunun anayasaya aykırı düşmediğini ileri sürememektedir. Öyleyse ortada, çözümü gereken bir hukukî sorun vardır ve çözümün de çeşitli yolları gösterilmiştir.

Ne kadar ilginçtir ki, sayın Cumhurbaşkanının demecinden üç gün önce günlük basında yayınlanan bir SYM'si kararında, Evren'in aksine, bugünkü «*durumun haklı olarak kuşkulara yol açtığı*», ancak mahkemelerin görevsizlik kararı vermelerinin «*tatbikata* uygun düşme»yeceği («ilke olarak yanlış olacağı» değil) ve durumun düzeltilmesinin ve «*kuşkunun giderilmesi*»nin yasama organına düştüğü, aksi halde «*işlerin nitelik ve özellikleri yönünden kamu için sakıncalı*» bir duruma gözyumulmuş sayılacağı çok net bir şekilde belirtilmiştir:

> «Anayasa'da, sıkıyönetimin kalkması halinde, davalar sonuçlanıncaya kadar görevlerine devam edecekleri ya da bu konunun yasa koyucu tarafından düzenleneceğine dair herhangi bir kural getirilmemiş ve haklı olarak durum kuşkulara yol açmıştır. Mahkemelerin ilgası söz konusu olmadığından, tefsir ve kıyas yoluyla zımnî ilgadan bahisle mahkemelerin görevsizlik kararı verip işten elçekmeleri tatbikata uygun düşmez. İşlerin nitelik ve özellikleri yönünden kamu için sakıncalı bulunduğundan, var olan boşluğun ve meydana gelen kuşkunun yasal yollarla giderilmesi gerekir» (İstanbul 1 numaralı Sıkıyönetim Askerî Mahkemesi, *Milliyet*, 27 Aralık 1985).

Türkiye Açısından AET, İspanya, Portekiz

Yunanistan'ın ardından İspanya ve Portekiz'in de 1 Ocak 1986'da AET'ye tam üye sıfatıyla katılmasından sonra, donma noktasına gelmiş olan Türkiye-AET ilişkileri yeniden hareketlilik kazanmaya başladı.

Topluluk, bu iki Akdeniz ülkesinin de katılımıyla, Türkiye dışında, Akdeniz'de kıyısı bulunan bütün Avrupalı ülkeleri içine almayı başardı.

İspanya ve Portekiz'in de katılmasıyla nüfusu 272 milyondan 321 milyona ulaşan; toplam GSMH'sı, 2 milyar 777 milyon Avrupa Hesap Biriminden (ECU) 3 milyar 10 milyon Avrupa Hesap Birimine genişleyen AET içinde, hukukî ve ekonomik yerini sağlamlaştırma çabaları, Türkiye'nin topluluk ile ilişkilerini canlandırmasında en önemli etkeni oluşturuyor.

İspanya ve Portekiz'in AET'ye katılması, aynı geleneksel Akdeniz tarım ürünlerinin ihracatçısı konumunda olan Türkiye'nin, topluluk pazarındaki yerinin ne kadarını koruyabileceği endişesini de beraberinde getiriyor.

Sanayi üretimi açısından da Türkiye'den ileri bir düzeyde olan bu iki ülkenin, topluluğa olan sanayi mamulleri ihracatımızı ne yönde etkileyebileceği, bir diğer sorundur.

1973 petrol şokunun olumsuz etkilerinden 1980'lerden sonra sıyrılma çabalarını yoğunlaştıran AET ülkelerine kıyasla ise oldukça geri bir düzeyde olan İspanya ve Portekiz'in diğer topluluk ülkelerinin sınaî gelişme yapısına yapacağı olumsuz etkinin ekonomik entegrasyon içinde bertaraf edilmesi ise, AET'nin iç yapısı açısından oldukça önemli sorunları beraberinde getiriyor.

Bazı göstergeler

İspanya ve Portekiz dışındaki diğer 10 AET ülkesinde, nüfusun yüzde 7'si tarım sektöründe çalışmakta ve toplam üretim içindeki payı yüzde 3 olan bir tarımsal üretimi gerçekleştirmektedirler.

Topluluk nüfusunun yüzde 35'i, toplam AET üretiminin yüzde 39'unu oluşturan sanayi üretiminin gerçekleşmesinde çaba harcamaktadır. Toplam üretim içindeki payı yüzde 58'e ulaşan hizmetler sektöründe ise, AET'nin çalışan nüfusunun yüzde 58'i istihdam edilmektedir.

Topluluğun yeni üyesi İspanya'nın çalışan nüfusunun yüzde 18'i, toplam ülke üretiminin yüzde 6'sının yaratıldığı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Nüfusun yüzde 33'ü, toplam üretim içindeki payı yüzde 36 olan bir sanayi üretimini gerçekleştirmektedir. Toplam ülke üretiminde yüzde 58'lik bir paya ulaşan hizmetler sektöründe ise, toplam nüfusun yüzde 49'u çalışmaktadır.

Portekiz'in çalışan nüfusunun yüzde 23'ü, toplam üretim içindeki payı yüzde 8 olan tarımsal üretimin gerçekleşmesinde çaba harcamaktadır. Nüfusun yüzde 36'sı, toplam üretim içindeki payı yüzde 38 olan sanayi üretimini; nüfusun geri kalan yüzde 41'i ise toplam üretimin yüzde 54'ünü oluşturan hizmetleri gerçekleştirmektedir.

Gerek çalışan nüfusun sektörlerarası dağılımı yönünden, gerekse tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin toplam üretim içindeki payı açısından, İspanya ile Portekiz'in AET ortalamasına yakın bir oran tutturduğu gözlenmektedir.

İspanya, 1984 sonu itibariyle toplam ihracatının yüzde 48'ini; Portekiz ise yüzde 59'unu, AET ülkelerine yapmıştır. Aynı dönemde İspanya toplam ithalatının yüzde 32'sini, Portekiz ise yüzde 39'unu AET'den karşılamıştır.

1984 yılında İspanya'nın AET'ye ihracatı 12 milyar 850 milyon Avrupa Hesap Birimi tutarında olmuş; AET'den ithalatı ise 14 milyar 648 milyon Avrupa Hesap Birimine ulaşmıştır.

Aynı dönemde Portekiz'in AET'ye ihracatı 3 milyar 624 milyon Avrupa Hesap Birimi; AET'den ithalatı ise 4 milyar 23 milyon Avrupa Hesap Birimi olarak gerçekleşmiştir.

Topluluğun 1980'den sonra enflasyon oranlarını aşağı çekmede oldukça başarılı adımlar atmasına karşılık, İspanya ile Portekiz'in fiyat artışlarının AET'nin üstünde bir seyir izlediği görülmektedir. Topluluğun 1985 sonu itibariyle ortalama yüzde 6.2 olan enflasyon oranına karşılık, aynı dönemde İspanya'da bu oran yüde 9.7, Portekiz'de ise yüzde 20.1 olmuştur. Böylece Portekiz, 1985 yılında yüzde 23.5'lik enflasyon oranı ile AET içinde ilk sırayı alan Yunanistan'ın hemen ardından, topluluğun en yüksek enflasyona sahip ikinci ülkesi görünümündedir.

1985 yılında 10.4 gibi oldukça yüksek bir orana ulaşan topluluk işsizlik oranının, İspanya ve Portekiz'in katılmasıyla yükselmesi beklenmektedir: 1985 sonunda işsizlik oranı Portekiz'de yüzde 8.1 olurken, bu oran İspanya'da yüzde 20.2'ye ulaşmaktadır.

İspanya ve Portekiz'in kişi başına yıllık GSYİH ortalaması, topluluk ortalamasının altında kalmaktadır. Bu rakam, tüm AET için yaklaşık 5000 dolar, İspanya

için 3970 dolar, Portekiz için ise 2850 dolardır. Bir başka kaynağa göre ise, 1985 yılında İspanya'nın ve Portekiz'in milli gelir rakamları, sırasıyla 6870 ve 4552 dolardır.

Yeni ülkelerin rekabet sorunları

Sanayileri daha fazla gelişmiş olan Federal Almanya, Fransa ve Benelüks ülkeleri için 50 milyonluk yeni bir İberya pazarının doğması, Portekiz'den daha gelişmiş bir sanayi yapısına sahip İspanya açısından özellikle kritiktir. Başbakan Felipe Gonzales, küçük ve orta sanayi işletmeleri topluluk yapısına tam anlamıyla uyarlanmadan gümrük kapılarının açılmasının, İspanya sanayisi için önemli sancılar yaratacağını söylüyor. Gonzales, İspanyol sanayisinin AET'ye giriş açısından da engellemelerle karşılaşacağını sözlerine ekliyor. AET'nin İrlandalı üyesi Peter Sutherland'ın İspanyol hükümetinin sanayi sektörüne yaptığı devlet yardımının kesilmesini istemesiyle, bu konu yeni boyutlar kazanmaya başladı. Sutherland, İspanyol sanayisinin AET'ye açılmasıyla kendi finansman ihtiyacını karşılamasını istiyor. Bunun, gelişme halindeki birçok sanayi firmasının iflasına yol açabilmesi nedeniyle, İspanya tarafından benimsenmediği izleniyor.

Herşeye rağmen, İspanya, 1 Ocak 1986 tarihinden sonra, sanayisini korumak için koyduğu gümrük tarifelerini kademe kademe indirmeye başlayacaktır. Zira 1985 Haziranında imzalanan üyelik antlaşmasına göre, her iki ülke, gümrük tarifelerini 7-10 yıl içinde kaldırmayı taahhüt etmektedirler. İlk 3 yıllık süre içinde gümrük vergilerinin yarısı indirileceğinden, girişte ülke ekonomilerinde sarsıntı olacaktır. En çok güçlükle karşılaşan firmalar, sermaye-yoğun sektörlerdeki firmalar olacaktır. İspanya'da el emeği AET ülkelerine oranla yüzde 15 daha ucuz olduğundan, emek-yoğun sektörlerin daha az sıkıntı ile karşılaşması beklenmelidir.

Portekiz Başbakanı Anibal Cavaco Silva da, ülkesinin AET'ye katılması nedeniyle yayınladığı mesajda, tam üyeliğin avantajları kadar dezavantajları da olduğunu, küçük ve orta büyüklükteki işyerlerinin zarar görmesinden kaygılandığını belirtmiştir.

Diğer taraftan, İspanya ve Portekiz'in AET'nin kuzey pazarlarını özellikle kendi tarım ve narenciye ürünleri ile zorlamaya başlamaları beklenmektedir. İspanya ve Portekiz'in katılmasıyla birlikte, AET'nin tarım alanları üçte bir oranında artmıştır. Taze narenciye üretimi yüzde 50, şarap üretimi yüzde 25, zeytinyağı üretimi yüzde 20, tahıl üretimi ise yüzde 15 oranında artacaktır. Zaten üretim fazlası olan ve mevcut tarım ürünlerini sürekli sübvanse ederek bütçesinin büyük bir kısmını buna harcayan AET, bu genişlemeden sonra, yeni bir tarım sorunuyla karşı karşıya kalacaktır.

Toplam ihracatının yüzde 27'si tekstil ve giyecek mamullerinden oluşan Portekiz ile, toplam ihracatının yüzde 5'i tekstil ve hammaddesinden oluşan İspanya'nın bu kalemlerde AET pazarına olan ihracatını daha da artırmaları beklenmelidir. Topluluk içinde en önemli tekstil üreticisi durumundaki İngiltere'nin, bu ülkelerden pamuk ipliği ithalatını artırması sonucu, AET'yi tekstil ürünlerine doyurması kolaylaşacaktır.

Yunanistan'ın katılmasıyla deniz ticaret filosunu güçlendiren topluluk, İspanya'nın katılmasıyla da, toplam balıkçı gemileri filosunu dünya pazarında ilk sıraya yükseltmiş olacak. Yunanistan, AET'nin deniz ticaret filosunun yüzde 37.37'sini; İspanya ise, balıkçı filosunun yüzde 70'e yakın bir kısmını sağlıyor.

AET ve Türkiye

İspanya ve Portekiz'in AET'ye tam üye olarak katılmasından sonra, Türkiye'nin topluluk pazarlarında önemli kayıplara uğraması beklenmektedir. Taze sebze ve meyva, zeytinyağı, şarap ve özellikle tekstil ürünlerinde AET'ye ihracatımız, Portekiz ve İspanya lehine azalacaktır. Bir taraftan nihaî pazara olan uzaklık, diğer taraftan gümrük duvarlarının iki yeni üye lehine işlemesi, etkili biçimde karşımıza çıkacaktır.

AET'nin Türkiye'nin ihracatındaki payının yüzde 37.6, ithalatındaki payının ise yüzde 28.1 olduğunu; Türkiye'nin toplam ihracatının yüzde 19'unu oluşturan tekstil ürünlerinin ise yüzde 10'unu topluluk ülkelerine sattığımızı söylersek, tekstil sanayimizin bu durumdan en zararlı çıkacağı tespitini yapabiliriz. Nitekim AET, sentetik iplik, hambez çarşaf ve akrilikten sonra havlu'ya da kota koymuştur. Federal Almanya ise, Türkiye'nin tekstil kotalarını yüzde 10 daraltma kararı almıştır.

Geleneksel tarım ürünlerinden kuru incir ve fındık'ta ise ciddi bir rekabetle karşılaşmayacağımız anlaşılmaktadır.

Kişi başına geliri yıllık 1200 dolar civarında olan, 1985 yılı enflasyon oranının yüzde 43.8'e ulaştığı ve yalnızca kayıtlı işsiz sayısının toplam işsizlik oranını yüzde 10'a çıkardığı Türkiye'nin, sanayi malları ihracatında Portekiz ve İspanya lehine önemli bir pazar kaybına uğraması beklenmelidir.

Portekiz ve İspanya'nın AET'-

ye tam üye olarak katılmasından dolayı, Türkiye «Serbest dolaşım» konusunda da zararlı çıkacaktır. Yeni durumda, Türkiye'nin topluluk ülkeleri işçilerinden sonra işe yerleşme önceliği, onunculuktan onikinciliğe düşmüştür.

Roma Antlaşması çerçevesinde, 12 Eylül 1963'te topluluk ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nı izleyen on yıllık bir hazırlık döneminden sonra, 1 Ocak 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile, geçiş dönemine girilmişti. Katma Protokol'ün 36. maddesi gereğince, Ankara Antlaşmasının imzalanmasından sonra en geç 22. yılın sonunda, Türk işçilerinin kademeli olarak topluluk ülkelerinde serbest dolaşım hakkının sağlanması karara bağlanmıştı.

Bu sürenin sonu olan 1986 yılına geldiğimizde, Türk işçilerinin AET içinde serbest dolaşım hakkını elde edemediğini görmekteyiz.

AET'nin Türkiye temsilcisi Gwyn Morgan, Ankara'da yetkililerle yaptığı müzakereler sırasında, toplulukta işsiz sayısının 12 milyona ulaşması nedeniyle Türkiye'nin serbest dolaşım hakkını kullanmayı ertelemesini istemiştir. 1982 yılında Ankara'ya gelen Federal Alman Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher de, Federal Almanya'nın Türkiye'ye yapacağı 450 milyon marklık yardıma karşılık, Türkiye'nin serbest dolaşım hakkını ertelemesini talep etmişti. Keza, 1983 yılında Ankara'ya gelen Alman Çalışma Bakanı Norbert Blum, Türk işçilerinin serbest dolaşımının mümkün olamayacağını belirtmiş; ardından Federal Almanya, Türkiye'ye kesin geri dönüş yapacak Türk ailelerine 10.500 mark ödemede bulunmaya başlayarak, geri dönüşü özendirmişti. Son olarak Alman Başbakanı Helmut Kohl, geçen Temmuz ayında Türkiye'yi ziyareti sırasında, Özal ile bir prensip anlaşması yapmıştı. Böylelikle, Federal Almanya'nın Türkiye'nin serbest dolaşım hakkını ertelemesi halinde Türkiye'ye malî yardım yapması karara bağlanmış oluyordu.

Ankara'nın serbest dolaşım hakkını bir pazarlık konusuna dönüştürmesi, Türkiye'nin topluluğa tam üyelik için başvurmayı şimdilik düşünmediğini gösteriyor.

İspanya ve Portekiz'in AET'ye katılmasıyla, Dördüncü Malî Protokol çerçevesinde Türkiye'ye yapılacak olup halen doldurulmuş bulunan 600 milyon Avrupa Hesap Birimi tutarındaki topluluk yardımının kesintiye uğraması olasılığı da güçleniyor. İspanya ve Portekiz, üye olmak sıfatıyla, AET bütçesinden daha fazla kredi alacaklar. Böylece AET bütçesinden üçüncü ülke durumundaki Türkiye'ye yapılacak ek yardım, ancak topluluk içindeki herhangi bir üyenin kredi limitini doldurmak istememesi durumunda, Türkiye'ye aktarılabilecek.

Portekiz ve İspanya'nın AET'ye tam üyeliğinden sonra, Türkiye'nin ortaklığın 1.6 milyar dolarlık bölgesel ve sosyal fonu ile 2.4 milyar dolara ulaşan Avrupa Yatırım Bankası yardımlarından ne ölçüde yararlanacağı, Brüksel'deki Türkiye-AET uyum görüşmelerinden sonra kesinlik kazanacak.

Sonuç olarak, Türkiye'nin AET ye katılması öncelikle bir siyasi tercih meselesidir. Türkiye henüz tercihini bu yönde kullanmamıştır.

Gerek Türkiye sanayisinin yapısı, gerekse diğer ekonomik göstergeler, Türkiye'nin topluluğa tam üyelik başvurusunu yapacak düzeye ulaşmadığını göstermektedir.

Topluluk, 1973 petrol şokunun etkilerini ancak 1980'li yıllarda üzerinden atmayı başarmıştır. Sanayi yapısında ve ekonomik göstergelerinde bazı iyileşmeler daha yeni gözlenmektedir. Bu durumda, Türkiye tam üyelik için başvursa bile, Topluluk Konseyi'nin bunu kabul edeceği şüphelidir. Ayrıca, Türkiye ile AET içinde yer alan Yunanistan arasında henüz çözüme ulaşmamış sorunların varlığı ve topluluğun bu konudaki tutumu; AET Konseyi'nin Türkiye'de henüz demokrasiye geçişin tamamlanmadığı yönündeki fikri; son olarak bu konuda hazırlanan «Balfe Raporu»nun toplulukta genel kabul görmesi, AET açısından olayın diğer siyasi unsurlarını oluşturmaktadır.

Türk sanayisinin yapısı AET ile uyum sağlayabilecek düzeye ulaşmadıkça, topluluk pazarını kaybetme endişesi ile yapılacak tam üyelik başvurusunun, AET tarafından kabul görmesi, zayıf bir ihtimal bile sayılmamalıdır.

Özal'ın, bir yandan 1986'da başlaması gereken Türk işçilerinin Serbest Dolaşım hakkını topluluktan sağlanacak krediye karşı pazarlık kozu olarak kullanırken, diğer yandan, topluluğa katılmanın Türkiye'nin çıkarları açısından gerekli olduğu yolunda açıklamalarda bulunması, «Vaziyeti idare» eden, samimiyetten uzak bir tutumu sergiliyor.

İran-Irak ile İlişkiler ve Körfez Savaşı

İran-Irak savaşının altıncı yılına girdiği şu günlerde, yalnızca Körfez ülkelerini etkilemekten çıkarak, bölgedeki diğer ülkeleri ve bu arada doğal olarak süper develetleri de daha fazla ilgilen-

dirdiği gözleniyor. Bu gelişmelere paralel olarak, İran ve Irak ile ortak sınırlara sahip olan Türkiye'nin de eskisinden daha çok işin içine sokulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Türkiye'nin İran-Irak savaşı içinde daha aktif bir rol oynaması yönündeki iki taraflı baskılar, özellikle Devlet Bakanı M.Tınaz Titiz'in ve Başbakan Özal'ın Aralık ayı sonlarında kısa aralıklarla gerçekleşen İran ziyaretleri sırasında açıkça ortaya çıktı.Irak Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan'ın «Türkiye'nin iran dışından da petrol ihtiyacını karşılayacağı ülkelerin bulunduğu» şeklindeki sözler , Irak'ın Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerden rahatsız olduğunun açık bir ifadesiydi. Aynı günlerde, Devlet Bakanı Titiz'i almak üzere İran'a giden THY uçağının önünün Irak savaş uçakları tarafından kesilmesi de, bu memnuniyetsizliğin bir başka göstergesi oldu. Bu olaylardan sonra Titiz Ankara'ya Sovyetler Birliği üzerinden dönebildi. Ve birkaç gün sonra yine İran'a giden Özal da yolculuğunu Sovyetler Birliğ üzerinden yapmak zorunda kaldı.

Aynı günlerde, adı birçok terör eylemine karışan İslamî Cihat Örgütü'nün Türkiye'yi Amerika ve İsrail'in Ortadoğu'da izlediğ pol tikaya alet olmakla suçlayarak, «Türkiye'nin bu politikalardan vazgeçmesi, Arap ülkeler - ne karşı yürüttüğü yıkıcı faaliyetlere son vermesi ve CIA ile MOSSAD'ın görevlerini üstlenen, Arap başkentlerindeki Türk büyükelçiliklerindeki casus yuvalarını lağvetmesi» çağrısında bulunan bildir si, AP Ajansı'nın Beyrut bürosuna gönderiliyordu. Sözkonusu örgüt, isteklerinin dikkate alınmaması halinde Türk elçiliklerine saldırılarda bulunacaklarını da açıkladı. İslamî Cihat Örgütü'nün bu bildirisinin yayınlandığı günlerde, Başbakan Özal İran'ı ziyarete hazırlanıyordu. Ancak bir süre sonra, aynı adı taşıyan örgüt,böyle bir bildiri yayınlamadıklarını ilân ediyordu.

Öte yandan gazeteler, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in 1978'den bu yana Sovyetler Birliğ'ne yaptığı ilk ve ani geziyi, «sürpriz ziyaret» diye adlandırdılar. Bu olay, İran'ı yalnızlaştırmanın dışında, bölgede yeni dengeler yaratma çabası şeklinde yorumlandı.

İşte Başbakan Özal'ın İran ziyareti, böyle bir ortamda gerçekleşti. Türkiye, beşinci yılını dolduran İran-Irak savaşında tarafsız kalmış; iki ülkenin içinde bulundukları ekonomik zorluklardan yararlanarak ticarî açıdan kendi lehine önemli gelişmeler kaydetmişti. Örneğin Türkiye, 1980 yılına kadar İran'a bu ülkeden ithalatının ancak onda biri kadar mal ihraç ederken, savaşın başlamasıyla bu alanda önemli artış sağladı ve şimdi ihracatı ithalatının yüzde 80'ini karşılamaktadır. 1979 yılında İran'dan 176 milyon dolarlık ithalata karşılık İran'a 118 milyon dolarlık ihracat, artış oranı yıllara göre bazı farklılıklar gösterse bile, 1985 yılında 1 milyar 34 milyon dolarlık ithalata karşılık 768 milyon 118 bin dolarlık ihracat pozisyonuna dönüşmüş bulunuyor. Aynı şekilde, Irak'la olan ticaretimizde de önemli gelişmeler gözlendi. 1979 yılında 578 milyon 789 bin dolarlık ithalat ve 113 milyon 395 bin dolarlık ihracata karşılık, 1984 yılında, Türkiye'nin Irak'tan ithalatı 926 milyon dolar, Irak'a ihracatı ise 934 milyon dolar olarak gerçekleşti. Ancak Özal'ın İran ziyaretiyle de ortaya çıktığı gibi, bu ilişkiler sanıldığı kadar pürüzsüz gelişmemiştir ve problemlerle yüzyüze bulunmaktadır.

Başbakan Özal, İran gezisinde Türkiye'nin Irak-İran savaşında tarafsızlığını koruyacağını tekrarlarken, İranlı gazetecilerin «Irak size saldırırsa ne yaparsınız?» sorusuyla karşılaştı. Buna «bize kimse saldıramaz» yanıtını veren Özal, bir diğer soru üzerine de, Türkiye'nin hem Doğu hem de Batı le olan ilişkilerinin birbiriyle çelişmediğini söyledi. Bir başka İranlı gazetec nin, son zamanlarda Türk basınında İran aleyhindeki yazıları hatırlatması karşısında ise, Türkiye'de her fırsatta basını azarlamasıyla ün yapan Özal, bu kez basını savunarak, Türkiye'de hür bir basın bulunduğunu açıkladı. Aşağıda, «Türkiye'nin Döviz Rezervleri Azalıyor» başlıklı yorumumuzda değinilen ticarî sorunları şimdilik bir ölçüde çözmüş görünen Başbakan, siyasi alandaki uyumsuzlukları ne ölçüde çözmüştü? İranlı gazetecilerin sorularından anlaşılabileceği üzere, bu sorunlar çözülmüşe benzemiyordu.

THY uçağının İran hava sahasında yolunun kesilmesi, İslamî Cihat Örgütü'nün Türkiye'ye yönelik tehditleri ve Irak'ın Türkiye-İran ilişkilerinin gelişmesine gösterdiğ açık tepki gibi olaylar, iki ülke barış masasına oturmadıkları sürece İran-Irak savaşından bölge ülkelerinin olumsuz yönde etkileneceğini gösteriyor. Savaş her iki ülkenin giderek daha da zayıflamasına neden olurken, ayakları Afganistan batağına girmiş olan Sovyetler Birliği için yeni fırsatlar yaratacaktır. ABD ise, bütün umudunu Irak'ın yenilmemesine bağlarken, savaşın İran'ın zaferiyle bitmesi halinde Körfez'deki bütün çıkarlarının tehlikeye gireceğini çok iyi bilmektedir. Ancak İran da, Irak da bu savaşı nihai zaferle sonuçlandıracak güçten yoksundur. Barış da ne yazık ki uzak bir ihtimal gibi gözüküyor.

Türkiye'nin Döviz Rezervleri Azalıyor

1985'in son günlerinde açıklanan ekonomik önlemler paketinin, «ortadireğe yılbaşı hediyesi» kabilinden içerdiği, artık alışılmış zamların ötesindeki en önemli unsuru, döviz musluklarının kısılmasıydı. 26 Aralık 1985 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan bir genelge ile, bankaların ay içinde alışını yaptıkları döviz ve efektiflerin yüzde 20'sini ay sonu itibariyle Merkez Bankası'na devretmeleri zorunluluğu getirildi. Bir yönüyle bu karar, Özal Hükümetinin kambiyo mevzuatını liberalleştirme girişiminden bir geri dönüşü ifade ediyor; uygulamanın küçük bankaları daha çok etkileyeceği gözönüne alınırsa, 1986'da kızışması beklenen bankalararası rekabette iktidarın şimdiden büyük bankaların yanında yer aldığını düşündürüyordu. Bu da hesaba katıldığında,diğer yönüyle karar, resmî ağızlarca habire «çok iyi» olduğu tekrarlanan, Türkiye'nin döviz pozisyonunun gerçek durumu hakkında esaslı soru işaretleri yaratmaktaydı.

Dış ticaret dengesini ve bankacılık sektörünü yakından izleyenler, bu alanda tehlike sinyallerinin çoğaldığına dikkat çekiyorlar. Birincisi, Türkiye 1985 yılında ihracattan beklenen dövizi elde edememiştir. İhracatın 1981-83 yıllarında gösterdiği artış, iddia edildiği gibi «dışa açılma» politikasının bir başarısı olmayıp, yukarıdaki: «İran-Irak ile ilişkiler ve Körfez Savaşı» başlıklı yorumumuzda da ayrıntılarıyla anlatıldığı gibi, oldukça şanslı bir özel konjonktürün ürünüydü. İran'daki rejim değişikliği ve AB-D'nin ekonomik ambargosu sonucu, bu ülke Batı ile dolaysız ticaretini büyük ölçüde kesmiş ve «Müslüman Türkiye»ye yönelmiş; Türkiye'nin sağlayabildiği malları doğrudan doğruya Türkiye'den, diğerlerini de reeksport veya transit ticaret yoluyla Türkiye üzerinden almaya başlanmıştı. Üstelik, İran-Irak savaş nedeniyle bu ülkelerde yiyecek maddeleri, demir-çelik mamulleri ile çimento ve dokuma sanayii ürünleri ihtiyacı olağandışı bir artış kaydetmiş; özellikle İran bunları petrol karşılığında Türkiye'den ithal etmeye girişmişti.

Ancak 1984'ten itibaren İran'ın Batı ile ilişkilerini yumuşatması, Türkiye'den ithalatının önemli ölçüde azalmasına yol açmaktadır. Bunun nedeni, yeni durumda Türkiye'nin fiyat ve kalite yönünden Batı ile rekabet edememesidir. Örneğin Avustralya, etin tonunu 500 dolar daha ucuza satarak, Türkiye'yi İran et piyasasının dışına itmiştir.

Türkiye ile İran arasındaki ticaretin gerilemekte olduğunun bir diğer göstergesi de, ikili anlaşmalar çerçevesinde açılmış veya açılması taahhüdünde bulunulmuş olan akreditiflerin önemli bir bölümünün gerçekleşmemesidir. Öyle ki, Başbakan Özal Türkiye açısından duruma bizzat müdahale gereğini duymuştur. Ayrıca, Irak da kendi ekonomik sıkıntıları nedeniyle Türkiye'den ithalatına kota koymaya zorlanmıştır.

İkinci problem, borç yükü ile ilgilidir. Hükümetin, ihracatta ön finansman sağlayarak ihracatı teşvik etmek amacıyla desteklediği, karşılığı malla ödenebilen prefinansman kredileri, sonuçta, iç piyasadaki yüksek faizli kredilerden daha ucuza maloldukların-dan, özellikle sanayici-ihracatçılar tarafından içe dönük kısa vadeli finansman kaynağı yerine kullanılmışlardır. Bu prefinansman kredilerinin anılan şekilde harcanması yüzünden, ihracat değil, fakat Türkiye'nin kısa vadeli dış borç yükü çoğalmıştır. İhtisas bankası adı altında faaliyet gösteren küçük bankaların, Türk Lirası türünden mevduat kaynağı yaratmak için aynı prefinansman kredilerine başvurmaları, dış borç yükünü ciddi boyutlara vardırmıştır. Nitekim Türkiye şu sırada, vadesi 1985 sonuna ve 1986 yılına isabet eden hayli yüksek bir dış borç yüküyle yüzyüze bulunmaktadır.

Bilindiği gibi, 24-25 Ocak 1980 kararlarını uzun vadeli bir politika olarak sistemleştirip «alternatifsiz» ilan eden AP, 12 Eylül ve özellikle ANAP iktidarları, döviz rezervlerinin çoğalmasını hem başlıca amaçları, hem de başarılarının adeta biricik göstergesi haline getirmişlerdi. Buna karşı, dünya piyasalarında vazgeçilmez sayılan ihraç ürünlerine sahip olmayan Türkiye'nin, krizin uluslararası ekonominin tamamını sardığı ve herkesin ithalatını kısmak, ihracatını artırmak peşinde koştuğu «cengel kanunu» koşullarında, millî ekonomisinin kalanını peşinde sürükleyecek dinamik ihracat sektörleri yaratamayacağına; dolayısıyla, Türkiye'nin tarihî avantajını meydana getiren görece geniş iç pazarı zorla daraltma girişimlerinin bir ihracat patlamasıyla istikrarlı biçimde telafi edilemeyeceğine, defalarca işaret etmiştik. Yukarıda özetlediğimiz gelişmeler, üç yıl boyunca işsizliği çığ gibi büyütürken enflasyonu yüzde 50'nin önemli ölçüde altına çekemeyen veya çekmeyen Özal iktidarı altında, çanların şimdi döviz rezervleri için de çalmaya başlayabileceğinin habercisidir.

Dış ödemeler dengesi tekrar bozulduğu takdirde, ANAP usulü monetarizm ve «dışa açılma»cılığın başarı hanesinde, başka ne kalıyor?

«Millî Maneviyatımız»dan Görüntüler

patırtılara konu oldu.

İlkin, Fatih Sultan Mehmed'in eşcinselliği -daha doğrusu, karşı cinsle normal ilişkilerinin varlığı bilindiğine göre, ikili cinselliği (bisexuality)- şüphesi, TBMM kürsüsünde nerdeyse bir hafta tartışıldı. 21 Aralık 1985'te Kültür ve Turizm Bakanlığı bütçesi görüşülürken bir SHP milletvekili, sözkonusu bakanlığın çıkarmış olduğu, Samiha Ayverdi'nin *Abide Şahsiyetler* adlı kitabından, «Fatih ile Akşemsettin arasında geçen bir çadır gecesi» bölümünü okuyarak, bakanlık yayınları üzerindeki denetimin ciddiyetini sorguladı. Şanlı padişahlarımızın en yücesine leke sürdükleri gibi bir târizin, SHP muhalefetinden gelmesi, ANAP milletvekillerini çok sinirlendirdi ve Kültür-Turizm Bakanı Mükerrem Taşçıoğlu, 26 Aralık'ta Fatih-Akşemsettin ilişkisinin «tasavvufi bir gönül alışverişi olduğunu», dolayısıyla Ayverdi'nin kitabında bunların anlatılmasının «Türk kültürüne zararlı değil yararlı olacağını» açıkladı. Taşçıoğlu, «ulusal iftihar simgesi kişilerin, günlük politikalarda her türlü eleştiriden uzak tutulmasını», bir «vatandaşlık borcu» olarak talep etti.

«Millî mukaddesatımız»ın bekçileri, bazı «büyüklerimiz»in eşcinselliği ihtimali karşısında nedense öteden beri çok hassastırlar. Böyle iddialar gerçek olsa, sözkonusu şahsiyetler tarihî önemlerini yitirecekmiş gibi gelir onlara. Sadece bir hoşgörüsüzlük dönemlerinin koşulları, Türk toplumunun gelişme aşamaları içine yerleştirip bilimsel bir tahlil yapmak değil; onları ataerkillik, hiyerarşi, itaat, fetihçilik, çıplak sömürünün kutsanması, vb. «erdem»lerini benliklerinde yoğunlaştıran birer totem'e dönüştürmek tutumu saklanmaktadır. Bu yüzden, Mevlânâ'nın erkeklere olan tutkuları, örneğin, çok daha belirgin olduğu halde aynı «tasavvufi aşk» masalını yıllardar Şemsi Tebrizî ve Hüsamettin Çelebi ile ilişkisi için de dinler dururuz. Fatih ve Akşemsettin'e gelince; Samiha Ayverdi'nin «Fatih Sultan Mehmet yaralı bir aslan gibi muzdarip ve mahzun olduğu bir gece Akşemsettin'i çadırına çağırıyor. O da bu davete kayıtsız değil. Belki de bu, padişahın yaşadığı tek aşk gecesidir» şeklindeki cümlelerinin pek de «tasavvufi» olmadığını, dolayısıyla en azından Ayverdi'nin kastı açısından sonraki beyanların riya koktuğunu, ama bunun ötesinde somut birşey bilmediğimizi, *ayrıca çok da ilgilenmediğimizi ve önemli görmediğimizi* kaydedelim. Kadınların aşırı derecede ezildiği, toplumsal hayattan dışlandığı, gelişmelerinin güdük bırakıldığı, erkeklerin hiçbir bakımdan dengi olamadıkları, dolayısıyla kadın ile erkek arasında bir aristokratı doyuracak derin bir muhabbetin kurulamadığı bütün kapitalizm-öncesi toplumlarda, özellikle hakim sınıflar içinde, erkek eşcinselliği yaygınlık, hatta meşruiyet kazanmıştır. Alkibiades'e aşkı Platon'un Diyalog'larında açıkça dile getirilen Sokrates; «Kleopatra'nın kocası ve bütün Romalıların karısı» diye anılan Jül Sezar; sone'lerini kime yazdığı kesinlik kazanmayan Shakespeare, Batı kültüründe hiçbir kompleksin konusu değillerdir. II. Mehmet (Fatih) de, Osmanlı feodalizminin yükselişinde -artık Bizans mirası üzerine de oturan- merkezî devletin motor rolü oynadığı, dolayısıyla ilerici bir nitelik taşıdığı aşamanın son önderlerinden olarak, *eylemiyle*, Türk Ortaçağında tartışılmaz yerini alıyor. Bizim materyalist tarih bilincimiz, budur. Öte yandan, bütün bu tartışmayı başlatan sosyal demokrat milletvekilinin, hükümeti zor duruma düşürmek uğruna, ataerkil taşra değerlerine sahip çıkması; onlarla hoşgörüsüzlük yarışına girmesi; özgürlükten yana değil daha fazla sansürden yana, Türk tarihinin gizemsizleştirilmesinden yana değil, feodal saltanatı daha fazla yücelten bir «resmi ideoloji»den, mukaddesatçı bir milliyetçilik yorumundan yana tavır alması, ilginçtir. Ne var ki, sonraki gelişmelerde, basında kimse, işin bu yönü üzerinde durmamış, bütün oklar *aynı anlayışı paylaşan* iktidar partisine savrulmuştur.

Geçtiğimiz Aralık ve Ocak aylarında, Türkiye'nin düzeninin kadın-erkek ilişkilerini, aileyi ve ahlâkı kapsayan üstyapıları, birbiriyle çok ilgisiz gibi görünen, ama aslında aynı bütünsel mozayiğin tamamlayıcı parçacıklarını oluşturan, yarı acı, yarı komik

Milletvekillerinin, eşcinsellik ile «tasavvufi aşk» arasındaki sınırı tanımlamaya uğraştıkları günlerde, büyük gazetelerimizin bazılarını da, bir vatandaşın AIDS olup olmadığı meşgul ediyordu. İnsanlığı tehdit eden, henüz tedavisiz bir hastalık karşısındaki bilimsel kaygıdan kaynaklanmıyordu bu ilgi; sözkonusu kişinin eşcinselliği imâsını sömürerek, pis bir şekilde kamuoyunun içini gıcıklamayı amaçlamaktaydı. Bu ucuz sansasyonalizmin, doktor ile hasta arasındaki ilişkinin gizliliği dahil, özel hayatın dokunulmazlığını ayaklar altına aldığı sıralarda, kapitalizm tarafından herşeyin metalaştırılmasının «alternatif»i, TRT'nin «Kırık Hayatlar» dizisinde, bir kere daha darkafalı sorunu değildir bu. Bu mantığın ardında, büyük adamları kendi

feodal taşra ahlâkçılığı olarak sunuluyordu.

Aralık ve Ocak aylarında, «erkek dergileri» piyasasında da derin bir ideolojik mücadele (!) yaşandı Bu alana yeni girenlerden, İtalya kökenli *Playmen*, kendisini bir sayı arayla izleyen *Playboy*'u Amerikan emperyalizminin güzellik anlayışını ülkemize empoze etmeye kalkışmakla suçlayıp, bir Akdeniz güzelliği kavramını gündeme getirirken, piyasanın eskilerinden *Erkekçe*, millî güzellik ölçülerimize sahip çıka ak, gerek *Playmen*'i ve gerekse *Playboy*'u işbirlikçi, kökü dışarıda ilan etti. Kişi hayatı ve haklarının, sağlık sorunlarının, kadının, cinsel sevginin metalaştırılması, böylece en olmayacak şeyle; aslında hepsi birbiriyle danışıklı ilişkiler içinde olan dergi yöneticilerinin yapay «kayıkçı dövüşleri» aracılığıyla, devrimci düşüncelerin de karikatürize edilmesi ve metalaştırılmasıyla tamamlandı. Ve bir kere daha bunun «alternatif»i, ANAP'ın sansür girişimleri biçiminde ortaya çıktı.

Azgelişmiş, ama Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğuna kıyasla ileri; yarı Asyalı, yarı Avrupalı Türkiye toplumunun, ekonomik kriz tarafından büsbütün keskinleştirilen ve çarpıklaştırılan kültürel keşmekeşi, siyaset-basın-TRT prizmasından cinslere asılı ilişkilere, işte böyle yansıyor.

Gorbaçov'un Politika Arayışları

Kasım ayı sonlarında Cenevre'de yapılan Reagan-Gorbaçov zirvesi, acaba Sovyetlerin 1979 yılında Afganistan'ı işgali ile doruğa ulaşan saldırgan ve yayılmacı tutumundan geri dönmesinin ya da belirgin bir güç kaybının mı ifadesiydi? Yoksa, Brejnev'in ölümünden sonra Andropov ve Çernenko dönemlerinde toparlanan ABD'ye karşı Gorbaçov'un bir zaman kazanma, soluk alma isteğinin sonucu muydu?

80'lerin başlarında Reagan'ın önünde iki temel sorun duruyordu. Bunlardan birincisi, gelişen ve dünya hakimiyetinde kendisini tehdit eden Sovyetler Birliği'ne karşı ne tür bir politika uygulayacağı; ikincisi ise, kendi hakimiyet alanından birer birer çıkan Üçüncü Dünya ülkelerini nasıl «yol/getireceği» idi. Geçen beş yılda Reagan gerek Sovyetler Birliği'ne, gerekse Üçüncü Dünya ülkelerine karşı sert ve tavizsiz bir politika uyguladı. Vaşington'da artık güvercinler değil, şahinler uçuyordu. Dünyaya bu beş yılın sonunda baktığımızda, ABD'nin uyguladığı politikanın, Sovyetler Birliği karşısında ve aynı düzeyde olmamakla beraber Üçüncü Dünya ülkeleri karşısında başarıya ulaştığını görüyoruz. Bu dönem içinde Sovyetler Birliği eski «taarruz ruh»unu kaybettiği gibi, ABD ile arasındaki ekonomik uçurum da derinleşmiştir.

Yine aynı dönem içinde Sovyetlere bakacak olursak; bu beş yıllık sürede dört genel sekreterin değişmesi, Polonya'daki bunalım ve Afganistan'daki başarısızlık, yıllardır uygulanan aşırı—merkeziyetin ve savaş ekonomisinin bir sonucu olarak teknolojik gerileme, en önemlisi uzun vadeli politikaların oluşturulamaması gibi sorunlarla karşı karşıya olduğunu; bugün Gorbaçov'u en çok bunların düşündürdüğünü söyleyebiliriz.

1986 başlarındaki tablo bu olmakla birlikte, bu gelişmeler, Sovyetler Birliği'nin ABD karşısında köklü ve temel bir güç kaybına uğradığı şeklinde yorumlanamaz. ABD, Sovyetler Birliği'nin yayılma politikası önüne bir set çekmeyi başarmışsa da, örneğin Ortadoğu'da bir başarı elde edemediği gibi, bazı geri adımlar da atmıştır. Suriye'nin bu bölgedeki göreli üstünlüğü, Libya'nın Sovyet yanlısı Filistin örgütlerine kucak açması, Yaser Arafat'ın FKÖ içinde eski prestijinin kalmaması, Ürdün'ün Suriye'ye yakınlaşması gibi gelişmeler, hep Sovyetler Birliği hanesine yazılıyor.

Öte yandan Çin'in Sovyetler Birliği'ne karşı eski tutumundan vazgeçip «anlaşma» zemini arayışı, iki ülke arasındaki ideolojik yakınlaşma belirtileri; mücadele devam etmekle beraber Kamboçya ve Afganistan'ın halen işgal altında olması; Nikaragua'nın bağımsız politikalar geliştirememesi ve Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girme yönünde ilerlemesi; İran'ın içinde bulunduğu kargaşalık; Japonya'da Sovyetlere karşı yumuşama, ABD'nin yeniden tesis edilen nüfuzunun çok istikrarlı olmayabileceğinin işaretleridir.

O halde Gorbaçov'un zirveye gitmesi ve yumuşama istemesi, Sovyetler Birliği'nin onarılmaz bir güç kaybına uğramasından değil, bir «zaman kazanma» arzusundan ötürüdür. Acaba Gorbaçov niçin zaman kazanmak istiyor?

Gorbaçov, ilk olarak ülke içi sorunların üstüne gitmek istiyor. Bunların başında ise teknolojik gerilik var. Teknolojik geriliğin aşılması, sonuçta askerî harcamaların kısılmasını gündeme getirebilir. ABD ise, «Stratejik Savunma Girişimi» (SDI) gibi, ilk ağızda 60 milyar dolarlık bir projeye başlamak üzere. Bu, Sovyetler

Birliği'nin askerî alanda yeni harcamalar yapmasını gerektirecektir. Oysa Rusya'da milli gelirin arttırılması, tüketim malları kalitesinin düzeltilmesi, verimin yükseltilmesi, bilgisayar teknolojisinin modernleştirilmesi, elektronik alanında yeni yatırımların yapılması, tarımda dışa bağımlılığın azaltılması ve kuyrukların ortadan kaldırılması için tüketim malları yapan işletmelere ağırlık verilmesi, Şubat ayında yapılacak parti kongresinde ele alınması beklenen konular. Tüm bu adımların atılması, savunma alanına Sovyetleri çok zorlayacak teknoloji-yoğun yeni harcamaların yapılmamasına bağlı. Bu nedenle Gorbaçov nükleer silahların sınırlanması yolunu öne sürüyor. Böylece bir taşla iki kuş vurmak istiyor: Sovyetler Birliği, kaynaklarının bir bölümünü ekonomik sorunların çözülmesine ayırabileceği gibi, dünya kamuoyunda «barışçı» bir görünümle puan toplayabilecektir. Öte yandan Sovyetler Birliği'nin, gerek Üçüncü Dünya ülkelerine, gerekse Avrupa'ya karşı Çernenko ve Andropov zamanında oluşturulamayan esaslı ve bütüncül bir dış politika çizgisini oluşturması artık zorunlu. Bu yapılırken beklemeye çekilmek; silahsızlanma ve barış sloganları arkasında, dünyada Sovyetler Birliği'ne karşı başgösteren uyanışı rehavete dönüştürmek ve Afgan işgalinin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak; kısacası, yeni döneme yıpranmış politikaları değiştirerek girmek, bu zaman kazanma istediğinin nedenleri olabilir.

Aralık ayı ortalarında *Pravda* gazetesinde yer alan Afganistan'la ilgili bir yazı, aynı sıkıntının ifadesidir. *Pravda*'nın yorumunun «Afgan toplumunun özellikleri dikkate alınmadan ülkede bazı sosyal reformlar uygulandı», «Afgan halkının önemli bölümü komünizmi kabul etmedi» şeklindeki bazı bölümleri, son beş yıldaki diğer resmî yorumlardan farklı olarak, başarısızlığın itirafını ifade etmektedir. Afganistan'da iktidar partisi üyesi olmayan bazı kişilerin bakan yapılması, muhaliflerin bir kısmı ile uzlaşma ortamı sağlanması çabaları da, bu arayışların bir sonucudur. Ancak asıl önemli nokta, Sovyetler Birliği'nin kesinlikle Afgan işgaline toptan son verme gibi bir niyetinin olmamasıdır. Moskova, işgalin bundan sonra nasıl sevimli gösterilebileceği, Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ülkeleri karşısında sarsılan prestijinin işgale rağmen nasıl korunabileceği, uluslararası tepkilerin nasıl bölünüp zayıflatılabileceği sorularına «uygun» cevapları ve gerekli manevraları yokluyor. Ama şu da kesindir ki, altı yıllık işgal başarısızlığa uğramış ve bu resmi organlardan itiraf edilmiştir.

İlericilik-gericilik ayırımı emperyalizme karşı mevzilenişten koparılamaz

Pravda'nın bu yorumu, tüm dünyada olduğu gibi Türk basınında da yankılar uyandırdı. Ergun Balcı 24.12.1985 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısında bu gelişmeye dikkat çekerken, «Afganistan'da halen sürmekte olan savaş, bir kurtuluş savaşıdır. Bu savaşı veren mücahitlerin feodal nitelikte olması, Sovyetler Birliği'nde ise sosyalist bir rejimin bulunması savaşın özünü değiştirmez» dedi. Afgan savaşı ile Vietnam'ın ABD'ye karşı verdiği savaşı karşılaştıran Ergun Balcı, «Afganistan'daki savaş, ilerici-gerici, sosyalist-feodal palavralarının üstünde, kurtuluş savaşı veren kararlı ve yürekli bir halkı ezmenin olanaksızlığını gösteren yeni bir örnektir» sözleriyle görüşlerini özetledi.

Buna karşı Samim Lütfü, 29.12.1985 tarihli *Cumhuriyet*'teki yazısında, işgalin haksızlığını kabul etmekle beraber, savaşan mücahitlerin dinci ve bağnaz olduklarını, dolayısıyla «gerici» olduklarını ve savaşlarının ulusal kurtuluş mücadelesi olmayıp «cihat» olarak nitelendirilebileceğini ifade etti.

30.12.1985 tarihli *Cumhuriyet*'te Ergun Balcı'nın Samim Lütfü'ye verdiği cevapta da belirtildiği gibi, «sen benim uşağım olacaksın» diyen bir devlete karşı «hayır, olmayacağım» demek, «bağımsızlığı savunmak», Samim Lütfü için yeterli değildi. Böylece Samim Lütfü'nün işgalin haksızlığını kabul etmesinin de hiçbir önemi kalmıyordu. Samim Lütfü'ye göre, işgale karşı mücadele eden güçlerin niteliğini, başlıbaşına bu mevzilenişe bakarak değil; ayrıca, «bizatihi» (?) onların «kendi» kakarakteristiklerine bakarak belirlemek gerekiyordu. Bu, emperyalizm çağında, azgelişmiş bir ülkede, emperyalizme karşı mevzilenişten soyutlanmış bir ilerici-gerici ayırımının mümkün olmadığını unutmak demektir. Sonucu, işgal yanlılığı değilse bile, işgalci ile direnişçi arasında «tarafsızlaşmak» oluyor.

Ortadoğu'da Barış ve Savaş

İsrail ajanlarının Larnaka'da Filistinlilerce öldürülmesi, İsrail'in Tunus'taki FKÖ karargahını bombalaması, Achille Lauro gemisinin kaçırılması, Roma ve Viyana havaalanlarına son baskın-

lar, nihavet ABD'nin terörü desteklemekle suçladığı Libya'ya karşı kuvvet gösterisi... Bu gelişmelerin tümü, Ortadoğu'daki durumun hareketlendiğini, ama aynı zamanda çatallandığını göstermektedir: Bir tarafta barış arayışları; diğer tarafta, savaş naraları ve dansları.

Son aylardaki barış girişimleri, bir yandan Suriye, Libya ve İran'ın bölgesel çıkarlarına ters düştüğünden önemli ölçüde engellemelere uğradı. Diğer yandan, İsrail/ABD stratejik hesaplarını altüst edeceğinden, devamlı olarak yozlaştırılmaya, olmazsa doğrudan doğruya baltalanmaya çalışıldı. Soruna bu açıdan bakıldığında, çeşitli tarafların durumu ve hesapları aşağıdaki gibi tahlil edilebilir:

SURİYE: Bu ülkenin bölgede istediği barış, Suriye güdümünde bir «barış»tır. Ancak Suriye'nin gücü, bu tür bir barışı bütün ilgili taraflara zorla kabul ettirmeye yetmiyor. Dolayısıyla Suriye, elindeki kozları oynayarak barış sürecine çomak sokmaya çalışmaktadır. Özellikle son olayların tırmanışını Suriye-Libya ortaklığının eseri şeklinde değerlendirmek yerinde olur.

Suriye, önce Ürdün-FKÖ-Mısır mihverini baltalamayı amaçladı. Başaramadığını görünce, Larnaka baskını, Achille Lauro gemisinin kaçırılması gibi eylemlerin arkasındaki gizli el olarak, bölgedeki gerginliğin tırmandırılmasına çalıştı. Aynı eylemlerle Suriye, FKÖ önderliğinin karalanması ve barış sürecinden tasfiye edilmesini de amaçlıyordu. Tam bu sırada, Suriye-Ürdün yakınlaşması da gerçekleşmeye başladı. Suriye, Ürdün'e yaklaşırken şu amaçları güdüyordu: Barış sürecini kendi istediği yöne kanalize etmek; Suudi Arabistan'ın yardımlarından yoksun kalmamak, aralarında başgösteren uyuşmazlıkta İran'a biraz gözdağı vermek; Lübnan'daki «savaş ağaları» aracılığıyla bu ülkeyi güdümünde tutmak; en önemlisi, Ürdün'e verilecek «barışa devam» işareti karşılığında, FKÖ önderlerinin, özellikle de Yaser Arafat'ın başını istemek. Bu anlamda, Suriye'nin Ürdün'le yakınlaşması, barış hanesine değil, barışın engellenmesi hanesine kaydedilmelidir.

Suriye'nin bir diğer politikası ise şuydu: İttifaklarını ve geri hatlarını sağlamlaştırarak, yeni bir savaşa hazırlanmak. Suriye, Libya ve İran dışişleri bakanlarının ortak toplantısı, Lübnan'daki bazı tarafların Suriye denetiminde bir «barış» imzalamaları, son Suriye-İsrail füze bunalımı, hep bu açıdan değerlendirilmelidir. Örneğin Sovyetler Birliği bu füze bunalımında Suriye'yi sonuna kadar desteklemiş olsaydı, belki de yerel bir Suriye-İsrail çatışması kaçınılmaz olacaktı.

LÜBNAN: Bir türlü bitmeyen iç savaş, esas olarak bölgedeki genel duruma bağlı bulunduğundan, birkaç «savaş ağası»nın biçimsel bir barış imzalaması ile sona ereceği düşüncesi baştan hayalciydi. Nitekim Falanjistlerin Hobeika grubunu tamamen tasfiye etmesi şeklini alan son gelişmeler, Lübnan'ın kendi kendini yiyip bitirmesinin süreceğini kanıtlamıştır.

ÜRDÜN: Kral Hüseyin, şu anda Ortadoğu'daki bütün tarafların kendisine muhtaç olduğunun bilinci içinde hareket etmektedir; kartlarını buna göre kurnaz ve temkinli bir şekilde oynuyor. Ürdün Kralı, şu anda FKÖ önderliğini kendi istediği doğrultuda sıkıştırmış durumdadır. Hüseyin'in, Arafat'a «bir daha terör hareketlerine bulaşmaması gerektiği» konusunda verdiği öğüdü (aslında gözdağı) ve Mısır Başkanı Mübarek'in, 242 ve 338 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarını tanıması için Arafat'a verdiği iki aylık süreyi, bu bağlamda değerlendirmeliyiz.

Buna rağmen Hüseyin, Suriye'nin katılması karşılığında FKÖ'yü veya önderi Yaser Arafat'ı feda etmez. Çünkü ılımlı FKÖ önderliği, barış sürecine katılacak ve Batı Şeria'ya hakim olacak Suriye güdümündeki herhangi bir Filistin örgütünden daha ehven-i şerdir. Ürdün'ün barıştan beklediği en büyük başarı, Batı Şeria'nın vesayetini almak ve Filistinlileri etkisiz bir federasyon veya eyalet durumunda tutmaktır.

MISIR: Esas olarak, terörün önlenmesi yolunda aktif çaba harcamasına rağmen, anlamlı bir suskunluk dönemi yaşıyor. Belki de bunda, Mübarek'in Arafat'a tanıdığı iki aylık sürenin (Şubat sonu) bir rolü var.

İSRAİL: Bölgedeki gerginliğin tırmandırılmasında çok etkindir. Anlaşılması gereken şudur: İsrail, bölgede barış istemiyor, bu siyonist yayılmacılığın sonu anlamına gelecektir. İsrail, ikinci olarak, Ürdün ile İsrail arasında bir üçüncü devlet (yani bir Filistin devleti) istememektedir. Dolayısıyla, FKÖ'yü bir terörist örgüt olarak dünya kamuoyuna tanıtmak ve Filistin katliamlarına zemin hazırlamak için, sürekli kışkırtmalarda bulunmakta; muhalif (Suriye-Libya yanlısı) Filistin örgütlerine, vurulabilecek İsrail hedeflerini göstermekte, hatta bazı hedefleri elaltından kendisi vurmaktadır. Son Roma ve Viyana havaalanları saldırısı, Filistinlilere İsrail tarafından hazırlanmış bir yem olabilir.

FKÖ: FKÖ önderliği, son olaylar karşısında özellikle şiddet eylemlerinin faturasını öder duruma gelmiş; hayli tecrit edilmiş bir

konumdadır. Öte yandan, kendi adına başkaları tarafından resmi düzeyde pazarlıklar yapılmakta, kozlar paylaşılmakta, üzerindeki sıkıştırma ve baskılar devam etmektedir. Ancak FKÖ önderliği, kendisine alternatif bir örgüt bulunmadığı sürece, yapılacak bütün barış girişimlerinin havada kalacağının bilincindedir. FKÖ'nün şu anda iki farazi alternatifi vardır. *Bir:* Batı Şeria'da İsrail işgali altında yaşayan Filistinliler... Son olaylardan yararlanan İsrail, bu potansiyeli sindirmeye, ezmeye ve yok etmeye çalışmaktadır. Ayrıca bu kuvvet, büyük oranda FKÖ'süz ortaya çıkamaz. *İki:* Suriye güdümlü Filistinli örgütler. Bunları ise, Suriye'den başka kimse onaylamaz. Onun için, FKÖ'nün sığındığı son müstahkem kalede, elinde üç silah var: 1. İsrail'i tanımamak; 2. Alternatif yokluğu; 3. Araplararası/Uluslararası siyaset boşluk ve çelişkileri. Şimdilik FKÖ, savunma ve varlığını koruma durumundadır.

ABD: Bugünlerde «dünya polisliği»ne soyunan ABD, hem kendi istediği «barış»ı sopa zoruyla kabul ettirmek, hem de bölgedeki sivri uçları (Libya, İran) sindirmek amacıyla, büyük bir «kışkırtma ve kuvvet gösterisi» operasyonu yürütmektedir. Bunun amacı, zaten bir türlü barış masasına oturmayan İsrail'i desteklemek; Sovyetleri devre dışı bırakacak bir «Amerikan Barışı»nı Arap ülkelerine dayatarak FKÖ'yü yalnız bırakmak ve Filistinlilerin yasal aklarından olan bir Filistin devletinin kurulmasını kesinlikle önlemektir. Barışı saptırma/engelleme çabalarında, ABD'nin durduğu yerde İsrail, İsrail'in durduğu yerde de ABD, zora ve şiddete başvuruyor.

Ancak, ABD'nin kullandığı bu silah kendisine de yönelebilir. Nitekim son Libya bunalımında yalnız kalan taraf, ABD olmuştur. Bütün Arap ve İslam ülkeleri, bir saldırı halinde Libya'nın yayında yer alacaklarını açıkladılar. Arap Birliği Örgütü bu tutumunu ABD'ye doğrudan bildirdi. Fas'ın Fez kentinde toplanan İslam Konferansı da Libya'yı destekleme kararı aldı. Ürdün,Mısır, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi ABD'ye yakın ülkeler, Libya lehine açık bir tutuma girdiler. Roma ve Viyana baskınlarını mahkum eden ve Libya'ya karşı bir saldırı olursa, Libya'nın yanında yer alacaklarını söyledi. Türkiye, Cumhurbaşkanı Evren'in ağzından ABD'yi eleştirdi. Çin, Reagan yönetimini savaş etkenlerini artırmakla suçladı. Üçüncü Dünya'ya karşı şahince davranmak, Libya gibi, uluslararası platformda kendi kendisini tecrit etmiş bir ülkenin bile, ABD'ye karşı görülmemiş bir destek bulmasına yol açmıştır.

LİBYA: Baskınlardan hemen sonra, Kaddafi korktu ve ABD'nin sert tehditleri karşısında önce geriledi. JANA haber ajansının, baskınları «kahramanca eylemler» diye öven ilk açıklamasıyla kırdığı cevizin ardından, Libya yetkilileri, üst üste açıklamalarda bulunarak, olayla bir ilgilerinin olmadığını öne sürmek zorunda kaldılar. Fakat gelişmeler içinde ABD'nin yalnızlığını ve kendi lehlerine oluşan geniş uluslararası tepkiyi görünce, ABD'nin tehditlerine yukardan ve aynı sertlikle karşılık vermeye başladılar. Sonuç olarak, ABD'nin başka ülkeleri eşit görmeyen hegemonyacı ve patronca tutumu, Viyana ve Roma baskınlarının ardındaki ülkelerden biri olmasına rağmen, Libya'yı kuvvetlendirdi.

SOVYETLER BİRLİĞİ: Son olaylar, çoğu yorumcunun (bu arada özellikle Cengiz Çandar'ın) iddia ettiğinin aksine, ortada bir «Yalta» olmadığını gösteriyor. Reagan-Gorbaçev doruk görüşmelerinde, Ortadoğu bunalımına ilişkin «hazır çözüm» kalıplarına veya bir «ilkesel çözüm» çerçevesine ulaşıldığından sözetmek yersizdir. Ancak, bazı ufak anlaşmazlıklarda, «karşılıklı anlayış veya engellememe» tavrı görülebilir. Sovyetler Birliği, bu alanda uzun vadeli yatırımlar için esas olarak İsrail ile ilişki kurmak ve bunun ilk şartlarından birisi olan «İsrail'e Yahudi göçü»ne izin vermek için, Polonya kanalıyla üst düzeyde bir dizi temas peşindedir. Ancak bu, son bunalımın sonuçlarından yararlanıp ABD'ye karşı kesin çıkışlar yapmayacağı anlamına gelmez. Libya bunalımı boyunca Rusya aktif bir tutum almaya hiç gerek duymadı. Reagan sayesinde herşey istediği gibi gitti. Kaddafi'nin «ABD, bizi komünizme itiyor» şeklindeki açıklaması, Sovyetler açısından durumun ne yönde seyrettiğini gösteriyor. Ortadoğu için önerilen «uluslararası barış» planı konusunda ise, zaten Arap ülkeleri çalışmaktadır; bu da Sovyetlerin yararına bir durumdur.

Sonuç olarak denebilir ki, Ortadoğu'daki dengenin kefesi şu anda barıştan değil, barışın engelenmesi ve baltalanması yönündeki tırmanıştan yanadır. Bu durum, bölgeyi savaşa sürükler mi? Uzak bir olasılık. Ancak, barışı bir süre daha engelleyeceği söylenebilir. O zaman da, belki çok geç olur.

Güney Yemen'in «İçişlerine Karışmayanlar»

Tam adı Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti olan Güney Yemen'de, 13 Ocak'ta patlak veren darbe girişimini izleyen çarpışmalar, dergimiz baskıya girerken hâlâ sürüyor; iç savaşın üçüncü

günündeki açıklamalara karşın, hükümet kuvvetlerinin asiler üzerinde kesin bir üstünlük sağlayamadıkları anlaşılıyordu. Dünyayla resmî bağlantıları kesilen Aden'den, yabancı elçilikler ve tesadüfî gözlemciler aracılığıyla sızan, ancak defalarca değiştirilen haberler, deniz kuvvetlerinin tamamının hükümet tarafında kaldığı, kara ve hava kuvvetlerinin ise bölündüğü şeklindeydi. Üzerindeki sis perdesi henüz kalkmamış olmakla birlikte, olayın birkaç yönüne şimdiden işaret edilebilir.

Bunlardan ilki, darbenin başını çektiği bildirilen eski devlet başkanı Abdülfettah İsmail'in, iktidardaki Sosyalist Parti'nin görece daha Sovyet yanlısı kanadını temsil etmesi ve geçmişte Güney Yemen'i Sovyetlere yaklaştırmada esas rolü oynamış olmasıdır. Buna karşılık,şimdiki devlet başkanı ve parti genel sekreteri Ali Nasır Muhammed, son yıllarda Güney Yemen'in «ılımlı» diye tanınan Arap ülkeleriyle ilişkilerini onarmaya çalışıyor; Kuzey Yemen ile de birleşme amacıyla bir diyalog başlatıyordu.

İkinci önemli nokta, çatışan tarafların Sovyetler Birliği'ni kendilerine ne ölçüde eksen aldıklarıdır. Darbe girişimi sırasında Hindistan'ı ziyaret etmekte olan Başbakan El Attas, Yeni Delhi'de SSCB, Suriye, Cezayir ve Etyopya büyükelçileriyle görüşmüş; daha sonra da bizzat Moskova'ya gitmiştir. Yukarıdaki diğer veri ile birleştirildiğinde, bu, darbeyi bastırma çabalarının bir parçası olarak yönetimin Sovyetleri tarafsızlaştırmaya uğraştığı, bunun için de belki kendi niyet ve yönelimleri hakkında Gorbaçov'a güven vermek ihtiyacını duyduğu izlenimini uyandırıyor.

Libya Haber Ajansı JANA'nın, Kaddafi'nin Güney Yemen'e bir «barış gücü» göndermek istediği yolundaki haberi, bu bağlamda ele alınmalıdır. Çad örneğinden, Libya'nın «barış güçleri»nin ne kadar «barışçı» (!) bir rol oynayabileceği, ortadadır. Sovyetlerin daha sakin hesapları ve Kaddafi'nin kendi maceracılığı sonucu, bu kuvvetler ağırlıklarını kimden yana koyacaklardı, artık bilinemeyecek. Fakat kesin olan, Sovyet taraftarı bir ülke olarak Libya'nın, Güney Yemen'deki mücadelenin kaderini belirlemek istemiş olduğudur.

Hükümet temsilcileri ile darbeciler arasındaki ateşkes pazarlıklarının, Aden'deki Sovyet büyükelçiliğinde yapılması, Güney Yemen olaylarında Rusya'nın kilit işlevinin son ve en çarpıcı göstergesini oluşturuyor. Darbe günlerinde Kuveyt'i ziyaret etmekte olan Sovyet Savunma Bakan Yardımcısı General Govorov'un, *El İttihad* gazetesine verdiği demeçte, Sovyetlerin ilke olarak başka ülkelerin içişlerine karışmadıklarını, Güney Yemen'deki iç savaşta da en küçük bir rollerinin olmadığını öne sürmesi, bu çerçevede nasıl yorumlanmalıdır?

Macaristan, Çekoslovakya, Angola, Afganistan ve Kamboçya'da, başka ülkelerin içişlerine karışmamaktan ne anladığını defalarca göstermiş olan Sovyetler Birliği'nin Savunma Bakan Yardımcısının bu sözleri, mizah değerinin ötesinde, somut konjonktüre bağlı taktik bir tavır olarak anlaşılmalıdır. Darbenin ilk anda başarılı olamamasının doğurduğu durumda, Sovyetler yeni bir batağa saplanmamak ve tekrar dünya kamuoyunun tepkisini toplamamak için, gizli bir taraf rolünden hakem rolüne hızla geçmiş olabilirler. *Şuanda*, çatışan hipizlerden herhangi birini doğrudan desteklemiyor da olabilirler. Ama bir bütün olarak Güney Yemen'in gerçeği, bir darbe halinde, taraflar arasındaki görüşmelerin Sovyet elçiliğinde yapıldığı ve yapılacağıdır. Ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyi geri, içsel farklılaşma/çoğulculaşması zayıf ülkelerde, iktidar Sovyet taraftarı bir «devlet sınıfı»nın elinde tekelleştiğinde, bu sonuç kaçınılmaz oluyor.

Güney Yemen'deki darbe girişimi, bütün dünyanın dikkatinin Akdeniz'de, Libya ile ABD arasında bir çatışma ihtimali üzerinde yoğunlaştığı bir anda meydana geldi. Eğer baskın basanın olabilseydi, Sovyetlerin rolü de pek belirginleşmeyecek; Amerika'nın Üçüncü Dünya'ya kılıç sallamasının şakırtılarından, Yakın Doğu'nun bir başka köşesinde, diğer süper devlet sessiz sedasız yararlanmış olacaktı. Uluslararası politika açısından, bu da önemli bir derstir.

Yunanistan'da Sosyal Demokrasinin Sorunları

1985 sonlarında Yunanistan, binlerce işçi, memur ve öğrencinin katıldığı grev ve gösterilerle sarsıldı. Yunanistan halkı, PASOK hükümetinin lideri Papandreu'ya, aldığı ekonomik kararlar nedeniyle sert bir biçimde karşı koydu.

Beş yıl önce Yunan halkına, emekçilerden yana bir politika uygulayacağını vaad eden Yunanistan Pan-Helenik Sosyalist Partisi (PASOK), dört yıl içinde ikinci kez, seçimleri kazanarak iktidara yerleşmişti. Ancak ülkede bir yandan enflasyon hızlı bir şekilde artarken, diğer yandan dış borçlar giderek kabardı. Sosyalist hükümetin hiçbir köklü değişikliği içermeyen, varolanı koruma-

ya çalışan politikası, en sonunda ekonomiyi düzeltmek için çözümü, emek gelirlerini iki yıl süreyle dondurmakta buldu.

Halkın kemerlerini sıkmasını isteyen PASOK hükümeti, yaygın bir tepkiyle karşılaştı. Ülkede genel grev çağrıları, PASOK hükümetinin ve hükümet yanlısı sendikaların her türlü engellemelerine karşın, özellikle Atina, Pire ve Selanik'te yankı buldu. Ekonomik sorunların büyüklüğünü kabul eden hükümet, aldığı kararları «aspirin tedavisi» olarak sunarken, grevleri yasadışılıkla suçladı.

Öte yandan Papandreu -bir zamanlar Türkiye'deki CHP hükümetinin de başına geldiği gibikendi iktidar döneminde anarşist akımların gelişmesi problemleriyle yüzyüzedir. Albaylar Cuntası zamanındaki ünlü Politeknik olaylarının yıldönümü münasebetiyle, 18 Kasım 1985'te yapılan gösteriler, örneğin, mantıkî bir noktada duramamış ve önce Güney Afrika elçiliğinin tahribine, sonra Atina Hilton'unun bir kısmının tahribine, ardından daha genel bir yakıp yıkma furyasına yol açmıştı. Bu arada polisin ateş açması üzerine 15 yaşında bir çocuğun ölmesi, bu defa çok daha geniş tepkiler doğurmuştu. Bu olay, bir yönüyle mevcut devlet mekanizmasına sahip çıkan; diğer yönüyle, özgürlük tanıdığı daha geniş sol kesimlerce bazen haksız yere de sıkıştırılan sosyal demokrasinin bir diğer problemini simgeliyor. (Geçtiğimiz haftalarda diğer bir «tatsızlık», ETA militanı olduğundan şüphe edilen bir Bask gencinin polis işkencesi altında öldüğü İspanya'da, Felipe Gonzales'in başına gelmişti.) Halen Papandreu, kendini güç durumda bırakan anarşist «sol»a ateş püskürmekte; ama aynı zamanda klasik sağ tarafından, anarşizme göz yummakla, ya da Arap dünyası ile iyi ilişkileri yüzünden terörün Yunanistan'a sıçramasına zemin hazırlamakla suçlanmaktadır.

Yunanistan'da izlenen bir başka olay da, son ekonomik önlemlere paralel olarak ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Armacost'un Atina ziyaretiyle gelişmeye başlayan Yunan-Amerikan ilişkileriydi. PASOK lideri Papandreu'nun ilk iktidara gelişinden sonraki dönemde ABD'ye kafa tutan ve sürekli pürüzler çıkaran tutumu, Sovyetler Birliği ile Yunanistan'ın ilişkilerinde belli bir yakınlaşmaya yol açmıştı. Bir zamanlar Türk sosyal demokratları nasıl Yunanistan'ın kapitalizm tarafından desteklendiğini iddia ederek Atina'ya ve Batı'ya keskin düşmanlığı birleştirmişlerse, şimdi de Papandreu aynı şeyi Ege'nin karşı kıyısında yapıyor; Batı'yı Kıbrıs'ın bağımsızlığını çiğneyen ve Yunanistan'ı tehdit eden Türkiye'nin arkasında yer almakla suçluyordu. Bu çerçeve içinde, örneğin Sovyet savaş gemilerine liman ve bakım kolaylıkları sağlamış; sivil havacılık rotasından çıkarak Yunan askerî tesisleri üzerinden geçen Sovyet yolcu uçaklarını dahi görmemezlikten gelmişti.

Bu, son seçimlere kadar sürdü. Geçtiğimiz günlerde ise, Yunanistan'ın yeniden ABD'ye ve Batı'ya yakınlaşmasıyla, Moskova-Atina ilişkileri soğuk bir döneme girdi. Moskova'nın tavrının en açık belirtisi, Sovyetlerin Atina büyükelçisinin üç ay görünmemesi ve Rusya'nın Yunanistan'da naslahatgüzar düzeyinde temsil edilmesiydi. Bu gelişmelere bağlı olarak, Yunanistan Dış Komünist Partisi (KKE), PASOK ile aralarındaki örtük ittifakı bozup cepheden saldırıya geçti. Sovyet yanlısı olarak bilinen KKE'nin, iç savaştan bu yana hiç yapmadığı bir şekilde üstüste açıklamalarda bulunarak İç Komünist Partisi dahil diğer solcu grupları ortak bir cephede birleşmeye çağırmasını, Yunan-Sovyet ilişkileri açısından önemli bir gelişme olarak görmek gerekir. Bu çağrıların sadece ekonomik kararları protesto amacını taşıdığını düşünmek, yanıltıcı olacaktır. KKE'yi, Papandreu'nun ABD ve Batı ile ilişkilerini geliştirmesi rahatsız ediyor; buna paralel ekonomik yükler, protestonun vesilesi oluyor. ABD ile Yunanistan arasında imzalanan Askeri Bilgi Güvenlik Anlaşmasının, bu gelişmelerde önemli bir payı olmuştur.

Ekim 1985 tarihli 21. sayımızın başyazısında ortaya attığımız sosyalistler-arası diyalog çerçevesinde, gazeteci ve yazar Uğur Mumcu ile, dergimiz adına, arkadaşımız Halil Berktay konuştu. Ara başlıklar tarafımızdan konulmuştur. Fotoğraflar için, Cumhuriyet gazetesi Ankara Bürosundan sayın Rıza Ezer'e teşekkür ederiz.

Dünyada ve Türkiye'de Solun Sorunları

Halil Berktay: *Sayın Uğur Mumcu; Türkiye'deki sosyalist solun bugün karşı karşıya bulunduğu sorunlar üzerine bu söyleşiye, görece kişisel bir soru ile başlamak istiyorum. Siz, genel olarak solun çeşitli kesimlerinin ya da çeşitli tür sol'ların meseleleri üzerine kafa yoruyor, yazıyor, çiziyor, değerlendirmelerde bulunuyorsunuz. Bu çabanızda zihni öncülleriniz nelerdir? Nasıl bir teorik perspektifiniz var? Bir ideoloji olarak sosyalizm karşısında tavrınızı, tercihinizi sorabilir miyim?*

Sosyalizmin evrensel ve ulusal kaynakları

Uğur Mumcu: Bir insan, dünyaya ve topluma sosyalist açıdan bakıyorum diyorsa, önce onun düşünce kaynaklarını incelemek gerekir. Ben kendi kendime şöyle düşünürüm: Sosyalist eğilimli bir insanım - sonra tanımlayacağım, nasıl bir sosyalist görüşte olduğumu. Sosyalizm ideolojisi evrensel bir ideoloji. Kültür gibi, onun da evrensel kaynakları var. Bu kaynakları incelemeye çalıştım. Ütopik sosyalizmden yola çıkarsınız; Karl Marks, Engels, Lenin, Kautsky, Bernstein, Rosa Luxemburg, Stalin,Sovyet devrimi, bunları incelersiniz. Avrupa sosyalizmini 1830-1848 çalkantısını okursunuz. Avrupa Komünizmini değerlendirirsiniz. Bunlar, evrensel sosyalist kültürün genel kaynaklarıdır ama yalnızca bu yetmez; yaşanan güncel olayları da izlemeniz gerekir. İzlemeniz gerekir ki, dünyadaki sosyalist gelişmeleri ya da sosyalizm adına savunulan politikaları yakından bilesiniz.

Bunun şu yararı vardır: «Teori ile pratik» arasında bir uyum var mıdır? Yok mudur? Örneğin bir Afgan işgalini, ya da bir Çekoslovakya işgalini, ya da bir Polonya olaylarını düşündüğünüz zaman, «milletlerin kaderlerini tayin hakkı»nı, Lenin'in kitabını ve düşüncesini aklınıza getirirsiniz; bu teori ile bu pratik arasında bir uyum var mıdır diye sorarsınız, olmadığını anlarsınız.

Biz, çağdaş sosyalizm kavramını sık sık kullanıyoruz; çağdaş sosyalizm, bütün bu yakın geçmişten, tarihten ders alıp, yanılgılardan süzülüp, büyük kitleler ve demokrasi adına yapılan tercihi gösterir. Bir Polonya olayını, bir Afgan işgalini gözardı edemeyiz. Bir sosyalist; Afgan işgaline, Polonya olaylarına, Çekoslovakya işgaline kendi kafasında, kendi bilincinde, bilgi düzeyinde ya da kendi vicdanında yanıt bulmadan, ne tür sosyalist olduğunu kestiremez.

Sağda ve solda «çifte standartlılık»

Yani, şimdi, askeri yönetimlere karşı olalım, bütün dünyada karşı olalım, ama Polonya'daki askeri yönetimi görmezlikten gelelim; bu mümkün değildir. Bu, «çifte standart» dediğimiz ve bizim burjuva politikacılarında sık sık eleştirdiğimiz yaklaşım biçimini sergiliyor. Yine Polonya ile ilgili bir başka örnek vereyim. Türkiye'de birtakım çevreler, sendikal hakları, temel hak ve özgürlükleri istemezler, benimsemezler, karşı çıkarlar; somutlaştıralım, «kahrolsun Abdullah Baştürk» derler. Aynı adamlara bakarsınız, «kahrolsun Walesa» demezler, «yaşasın Walesa» derler. Bu da bir «çifte standartlılık» türüdür. Ya da bizim Türkiye'de birtakım aydınların yaptığı gibi, Çekoslovak işgalini, Afgan işgalini görmezlikten gelmek veya bunların bir «devrim» olduğunu ileri sürmek; bu da bir «çif-

te standartlılık» türüdür.

Dünyaya sosyalist açıdan bakabilmek için, sosyalizmin bilinen, genel teorilerini, teorisyenlerini yakından izlemek, bunları okumak, elden geldiğince değerlendirmek, tartışmak; ayrıca, sosyalist ülkelerde yaşanan güncel olayları, işgalleri, başarıları ve başarısızlıkları yakından izlemek gerekir. *Genel olarak* böyle bir esin ve düşün kaynağından hareket ediyorum.

Anti-komünizm ile Sovyetler arasındaki çıkar birliği noktası

İkincisi, asıl ağırlık verdiğim nokta ulusal gerçeklerdir. Ulusal gerçeklerden de kastım şudur: Hiçbir teori, bir ülkede tümüyle uygulanamaz. Örneğin bugün çok yaygın bir deyim olan sosyal demokrasi, gelişmiş sanayi toplumlarının ürünüdür. Gelişmiş sanayi toplumları da bugünkü gelişme düzeylerine, emperyalist sömürü ve sömürgeci yönetimlerle gelmişlerdir. Onun için Türkiye'de «ben sosyal demokratım» diyen bir insanın, herhalde bir Alman sosyal demokratından, bir Fransız sosyal demokratından farklı yanları olması gerekir. O farklı yan anti-emperyalizmdir. Alman sosyal demokratının buna gereksinmesi yoktur. Ya da, ne bileyim, Hollanda'da sosyal demokrat, anti-emperyalizm problemini gözardı edebilir, çünkü kendisi, diyelim Afrika'da sömürgeci bir ülkeydi. Ya da İspanya'da da bu böyledir. Çok farklı yansımalar gösterir siyasal düşünceler.

Onun için ben, öncelikle sosyalizmin bir «bağımsızlık sorunu» olduğunu düşünüyorum. Tabii ki burada en büyük güçlük, Sovyetler'in burnumuzun dibinde olmasıdır. Sovyetler'e komşu bir ülke olmamız ve Sovyetler'in paralelinde bir sosyalist akımın Türkiye'de şu veya bu ölçüde var olmasıdır. Türkiye'deki kronik anti-komünizm, soldan sözeden herkesi Moskova doğrultusunda saymak ister. *«Zıtların birliği»* kuralı burada da işler: Sovyetler de bunu ister: Yani, Sovyetler de Türkiye'deki solun kendi paralelinde olmasını ve görülmesini ister. Burada bir birlik vardır.

Onun için ben Türkiye'nin hem yaşamsal sorunu hem kişilik sorunu olarak bağımsızlığı, sosyalizmde de bağımsızlığı ön plana alıyorum. Bunun içindir ki Kurtuluş Savaşını, Kuvayı Milliye ruhunu benimsiyorum. Türkiye solu, Kuvayı Milliye ruhundan yola çıkmalıdır. Dünyadaki çağdaş gelişmeleri, dünyayı bugünkü uygarlık aşamasına getirmiş düşün kaynaklarını inceleriz, bundan sonuçlar çıkarırız; ama Ulusal Kurtuluş savaşımızı da hareket noktası sayarız. Özetlersek: Bir çağdaş sosyalist kültür, artı ulusal kültürümüz, Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist ruhu.

Kemalizm ve Sosyalizm: örtüşmeleri, farklılıkları

Halil Berktay: *Türkiye kültüründe dayanacağımız unsur ya da tarihî kazanımlarla ilgili, ayrı ayrı yönlerde iki sorum olacak, şu söylediklerinizden sonra. Bir kere, anladığım kadarıyla siz, bu geçirdiğimiz son beş yılda yaygınlık kazanan, Türkiye tarihindeki büyük devrimci atılımları, örneğin Jön Türk Devrimini ve İttihat ve Terakki'yi, ya da Kurtuluş Savaşını küçümseme veya Osmanlının devamı gibi görme tutumuna pek katılmıyorsunuz..*

Uğur Mumcu: Katılmadığım gibi, çok karşıyım bu görüşlere; yanlış buluyorum.

Halil Berktay: *Kendi payıma; sizin dediğiniz gibi evrensel bir düşünce olarak sosyalizmin bütün teorik kaynakları ve pratik tecrübelerinden beslenen, ama kafaca ideolojik bağımsızlığı koruyan ve kendini sadece Türkiye halkına, Türkiye işçi sınıfına sorumlu sayan bir Türkiye sosyalizminin, tarihimizdeki bağımsızlık, demokrasi ve toplumsal ilerleme yönündeki bütün ilerici atılımları ile bunların kazanımlarına sonuna kadar sahip çıkması gerektiğine, ben de katılıyorum. Ama öte yadan, acaba en büyüğü Kemalist önderlik altındaki Türk Devrimi olmak üzere, tüm bu atılımların ideolojik doğrultusu ve sınıfsal temeli ile, sosyalizmin sınıfsal temeli ve uzun vadeli perspektifleri arasında, son tahlilde gene de bir ayrım yok mu? Bu meseleyi nasıl çözeceğiz?*

Uğur Mumcu: Şimdi, önemli olan, ayrılıkların mı, benzerliklerin mi çok olduğu. Elbette Kemalizm ile Sosyalzim aynı şeyler değil. Fakat aynı denizlere akan nehirler gibidir Kemalizm ve Sosyalizm, bizim anladığımız bağımsız sosyalizm. Niçin? Elbette Kemalizmi kendi koşulları içinde değerlendiriyoruz. Kurtuluş Savaşı işçi sınıfı öncülüğünde yapılmış bir savaş değil; asker-sivil aydınlar öncülüğünde yapılmış ve halk tarafından desteklenmiş, örgütlenmiş bir savaş. Öyleyse, Kemalist devrimlerden bir sosyalist devlet modeli çıkarmak mümkün değil. «Kemalizm eşittir sosyalizm» diye tanımlamak da mümkün değil. Burada anlaşıyoruz. Fakat Kemalizmin koyduğu anti-emperyalist ilkelerle bugün bağımsız Türk sosyalizminin savunduğu görüşler arasında tam bir özdeşlik vardır. Atatürk'ün özlediği tam bağımsız Türkiye, ancak bağımsızlığa inanmış sosyalistlerin eli ile kurulur. Bu bakımdan bu benzerliği çok önemli sayıyorum.

Sosyalistlerin öncülüğünde Bağımsızlık ve Demokrasi

Kemalist devlet tek partili bir devlettir. Tek parti içinde devrimleri yürüten bir devlet yapısına

sahiptir. Biz elbette tek partili bir yönetim istemiyoruz. Burada ayrılıyor Kemalizm ile Sosyalizm, çağdaş sosyalizm. Ama, Mustafa Kemal'in de amacı elbette tek partili bir yönetim değildir, çok partili bir yönetimdir. Ve buna çeşitli zamanlarda girişimlerde bulunarak yöneldi, ama başaramadı. Yani Kemalizmin amacı çok partili yaşam. Bizim savunduğumuz çağdaş demokrasinin, çağdaş sosyalizmin amacı da çok partili hayat; çok partili hayat içinden seçilip, çok partili hayat içinde gerektiğinde iktidardan inmek. O zaman, Kemalizmin uzak amaçlarıyla çağdaş sosyalizmin bugünkü amaçları arasında bir çelişki yok; yine bir bütünlük var.

Halil Berktay: *Öyleyse siz, Kemalist devrimin tarihî atılımının bağımsızlık ve demokrasi açısından yarım bıraktığı, tamamlayamadığı görevlerin ancak sosyalistler ve Türkiye sosyalizmi öncülüğünde tamamlanabileceğini mi düşünüyorsunuz?*

Uğur Mumcu: Şimdi, tarih içinde evreler vardır. İkinci Meşrutiyet olmasaydı, belki Kurtuluş Savaşı olmazdı. Kurtuluş Savaşı olmasaydı devrimler olmazdı. Mustafa Kemal kendi kısa yaşam dilimi içinde çok büyük işler yapmıştır. Biz bugün laiklik ilkesini yeterince savunamıyoruz, yani toplum olarak laiklik ilkesinden büyük ödünler verdik. Böyle bir toplumda cumhuriyet kurulmuş, laiklik devletin temel ilkesi haline gelmiş; buna rağmen televizyondaki durumu görüyorsunuz.

Mustafa Kemal'in zamanında gerçekten çok büyük işler yapılmış, büyük devrimler yapılmış. Ne yapılamamış? Neye ulaşılamamış? Çok partili yaşama. Ama o zamanki koşulları düşünün: Nasyonal Sosyalizm Avrupa'da yükseliyor... O tarihte Mustafa Kemal bağımsız devrimci karakterini koruyor. Ve çok ilginçtir: Almanya'da Hitler faşizminden kaçan öğretim üyelerine İstanbul'da, Ankara'da kapılar açılıyor, Atatürk eliyle.Gene de Atatürk'ün kısa yaşam dilimi içinde çok partili hayat kurulamamıştır. Oysa Atatürk'ün amacı budur. Bugün, Batılı anlamda demokratik sistemi kurmak istiyorsak, bu, Atatürkçülüğün özlemidir, Atatürk'ün özlemidir. Öyleyse bugünkü çağdaş Türk sosyalistleri, bağımsız Türk sosyalistleri, Atatürk'ün bu amacını gerçekleştireceklerdir. Atatürk'ün zamanında çeşitli nedenlerle yerleşememiş olan çok partili yaşam, ancak sosyalistlerin siyasal yaşamdaki yerlerini almalarıyla tamamlanacaktır. O özlem ancak sosyalistlerin de etkinlikleriyle gerçekleşecektir.

Sosyal demokratlar, liberallerin işlevlerini üstleniyorlar

Halil Berktay: *Bu sözünü ettiğiniz ve kısaca Bağımsızlık Demokrasi ve Çağdaşlaşma diye adlandıracağımız hedeflerin gerçekleştirilmesinde, sosyal demokrasinin potansiyeli sizce nedir? Şunun için soruyorum: Bugün Türkiye'de sosyal demokrasi diye bir olay var ve aynı zamanda, kendilerini «sosyal demokrasinin solundaki sol» olarak görenler tarafından, sosyalistlerin bağımsız örgütlenmesi, bu amaçla da bir diyaloga, bir muhasebeye, kapsamlı bir değerlendirmeye girişilmesi sorunları gündeme getiriliyor. Bunun için de şöyle bir varsayım olsa gerek: Türkiye'de sosyal demokrasinin de yapamayacağı bazı şeyler vardır ki, onları ancak sosyalistler yapabilir. Bağımsız sosyalist örgütlenme, uzun vadede ideolojik bakımdan bir varlık nedenine sahiptir elbet; ama aynı zamanda, daha somut olarak, siyasi bakımdan haklı bir varlık nedenine sahip olması, başkalarının yerine getiremeyeceği bazı misyonları üstlenmesi ile mümkündür. Dolayısıyla, yukarıda saydığımız amaçlar açısından sosyal demokrasiyi nasıl değerlendiriyorsunuz?*

Uğur Mumcu: Türkiye'deki siyasal tablo eksiktir. Önce, Türkiye'de bir tek *liberal* sağcı parti yoktur. Dolayısıyla bizim kendilerini sosyal demokratız diye niteleyen arkadaşlarımız -ki ortada iki tane parti var- Batı'daki liberal partiierin işlevlerini yerine getireceklerdir. Ve göreceksiniz, bu sosyal demokrat partiler seçim yaklaştıkça daha sağa, merkeze doğru kayacaklardır. Ben bu sosyal demokrat partileri çağdaş ölçüler içinde tartıya vurursam, liberal partiler olarak görüyorum. Yani bunları «çağdaş sağcı» olarak görüyorum. Çok saygıdeğer insanlar, toplumda demokratikleşmeyi istiyorlar, özlüyorlar, bu uğurda çaba harcıyorlar, içlerinde sosyalist görüşleri savunan insanlar da var; fakat son tahlilde bunların fonksiyonu Batı'daki liberal partilerin fonksiyonlarıdır, yani demokrasinin sınırlarını genişletmektir...

Halil Berktay: *Aklıma gelmişken sorayım: Acaba SHP'nin af tasarısını, komisyondan çıkan şekli ile gördünüz mü? Henüz meclis grubuna intikal etmemiş şekliyle?*

Uğur Mumcu: Henüz inceleyemedim. Geri hükümler var, diyorlar. Dedim ya henüz incelemedim.

Halil Berktay: *Son derece geri hükümler var ve bu şekliyle bugün hükümetin hazırlayabileceği bir tasarıdan farkının ne olduğu, bence şüphelidir.**

Pardon sözünüzü kesmiştim...

Kapitalizmin yedek lastiği

Uğur Mumcu: Efendim, bunu iki açıdan değerlendirelim. Birincisi, hem SODEP'in kuruluş aşa-

* Bu söyleşi, SHP tasarısının 16 Ocak 1986 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanmasından önce yapılmıştır. - *Saçak*'ın notu.

masındaki, hem de Halkçı Parti'nin kuruluş aşamasındaki öncü fikirleri biliyorum. Bunlar soldan çok sağa yakın fikirlerdir. Fakat Türkiye'de liberal sağ olmadığı için bunlar sol gibi sunulmuştur. Yani efendim, düşünce özgürlüğünü Batı'daki bütün liberal partiler ister; istenmemesi ayıptır. Bizde, örneğin Doğru Yol Partisi'nin düşünce özgürlüğü istediğinden şüpheliyim. Onun için hiç DYP'ye önem vermiyorum. DYP'nin tutumunu, bir siyasi lideri yeniden itibarlı hale getirmek için yaptıkları manevralar olarak görüyorum ve «demokrasi savaşı» olarak görmüyorum. Bu çerçeve içinde, bu SHP içinde görev alan insanların bir kısmının solculukla ilgileri yoktur. Yani nedir solculuk? Kapitalist sömürüyü ortadan kaldırmak, kapitalist düzeni değiştirmektir. Böyle bir amaçları yoktur.

İkincisi, bu tasarı hazırlanırken yeterince üzerinde durmamışlardır. Parti henüz nitelikli, ağırlıklı bir parti değildir. Genel laçkalık egemen olmuştur. İkisi de içiçedir. Yani hem niyet, hem de pratikte önem vermeme problemi vardır. Daha kimleri görevlendirecekleri belli değildir. Henüz illeri, ilçeleri yeni kuruyorlar, o da etkendir.

Ama ben öyle sanıyorum ki, bu partinin kuruluşu kapitalist düzene, iş ve sermaye çevrelerine, «biz sizin de alternatifiniziz» demektir. Bir sosyalist bunu söylemez. Çünkü kapitalizmin bunalımlarını çözmek iki yöntemle mümkün. Kapitalizmin kendi kurallarıyla, onu sosyal demokrat veya sağcı partiler çözer. Sosyalistlerin çözümü kapitalist yöntemlerden ayrıdır.

IMF'ye karşı ne tavır alıyorsunuz? Buna karşı önlemleriniz nelerdir? Türkiye'deki Amerikan üslerine karşı ne önlem alıyorsunuz? Sosyal demokrat Halkçı Parti'nin veya Demokratik Sol Parti'nin böyle iddiaları yoktur. Yani bunlar bir çeşit yedek lastiktir; Batı'da olduğu gibi kapitalizmin yedek lastiğidir. Diyelim ki Vehbi Koç, bakar ki bu ANAP iktidarı bunalımlar içine giriyor, toplumda bir değişiklik gerekir; bu kez sosyal demokrat hareketi destekleyebilir. Nitekim yakın geçmişimizde de böyle olmuştur. İşadamı işadamıdır nihayet; çıkarına bakar. Toplumda değişim arzuları yükseldikçe sosyal demokrat iktidarı da destekleyebilir. Bilir ki kendisine bir zarar gelmeyecek. Yani işçinin ürettiği artı-değeri, işadamlarından vergilendirme ya da yeni bir yasal düzenleme ile alacak, işçilere geri döndürecek: böyle bir iddiası yok. Onun için, korkusu da yok.

Solculuk, anti-kapitalizm mi?

Halil Berktay: Söylediklerinizin büyük çoğunluğuna katılmakla birlikte, biraz sorgulamak istediğim bir nokta var. Sosyal demokrasinin sosyalist olmadığı, zaten tanım gereği. Ama siz demin adetâ onu geniş anlamıyla solcu da saymayan bir ifade kullandınız ve solculuk kapitalizme karşı çıkmaktır, kapitalist sömürüye karşı çıkmaktır dediniz. Oysa, tarihsel bakımdan ve genel anlamıyla, belli bir anda toplumsal ilerlemenin önüne geçen en büyük engele karşı olan herkes, o andaki somut hesaplaşmada solcudur gibi geliyor bana. Şimdi bunu Kemalist Devrime uygulayacak olursak, sizin de demin söylediğiniz gibi, kuşkusuz Mustafa Kemal sosyalist değildi; ama o günün tarihsel problemleri ve ittifakları çerçevesinde, aynı derecede kuşkusuz ki solcuydu. Bu bağlamda, sosyal demokrasinin de, sosyalist olmamakla beraber, son tahlilde Türkiye'nin bağımsızlık, demokrasi ve çağdaşlaşma yönünde ilerlemesinden yana bir güç olduğu söylenemez mi? Bu görevler yolunda ne kadar tutarlı davranacağı ayrı bir sorun tabii.

Uğur Mumcu: Sol, geniş bir tanım. Elbette ki yenilik isteyen, toplumdaki egemen yargılara ve egemen çevrelere karşı olan herkes solcudur. Orası muhakkak. Ben «sosyalist solu» kastediyorum. Sosyalist soldur, kapitalist üretim biçimine karşı çıkan, kapitalist sömürüye karşı çıkan. Sosyal demokrasi elbette soldur. Hani Batı'da «liberal left» dedikleri, liberal soldur. O bakımdan, ben Türkiye özelinde sosyal demokrat partilerin önemli ve saygıdeğer bir rolü olduğuna inanıyorum. Demokrasiyi savunmak, demokrasiyi genişletmek... Ama «kapitalist sömürüyü kaldırmak» diye bir iddiaları yok. Onların işlevi, kapitalizmi ıslah etmek, kapitalizmi geliştirmek, kapitalizmin yarattığı sistem ile bütünleşmek, onun şurasını burasını değiştirmekle sınırlıdır.

Tutarlı anti-emperyalizm, sosyalizm n hasleti

Bizde de böyle olmuştur, Batı'da da aşağı yukarı böyledir. Şimdi birşeyin altını çiziyoruz; diyoruz ki bir Türk sosyal demokratının bir Alman sosyal demokratından, bir İsveç sosyal demokratından çok farklı yanları olmalıdır. Niye? Çünkü Batı'daki sosyal demokrasi, sanayi toplumlarının ürünüdür. Türkiye bu aşamada değildir. Bu aşamada olmadığı için, Türk sosyal demokratının anti-emperyalist görüşleri ön plana gelmelidir. Fakat şimdi gerek geçirdiğimiz olağanüstü dönemin payı var, gerekse bu sosyal demokrat partileri kuranların doğasından gelen bir gerçek var: Anti-emperyalizmi gündeme getirmiyorlar. O nedenle, sosyalist sol ile sosyal demokrat solu ayırdeden özelliklerden biri, anti-emperyalist tavır oluyor. Örneğin Dünya Bankası ile bir anlaşma imzalıyoruz 300 milyar dolarlık; buna karşılık, *Resmî Gazete*'de ya-

yınlanıyor, bütün Türkiye Cumhuriyetinin malvarlığına adam ipotek koyabiliyor. Bu yetkiyi gördüğün anda, karşı koyarsın. Sosyal demokrat bunu düzenin gereği sayabilir ama sosyalist sayamaz.

Başka bir deyişle, bugün anti-emperyalizm gündemden çıkmıştır. Yoksa elbette bunları ben küçültmek için söylemiyorum. Ben de, açıkça itiraf edeyim, 1980 öncesi Cumhuriyet Halk partisi'ne oy verdim. Cumhuriyet Halk Partisinin amaçlarını paylaşmıyordum ama teröre karşı bir seçenek olur, terörü önler diye ben Halk Partisine oy verdim. Başarılı olacağından da elbette kuşkular taşıyordum. Ben sosyal demokrat hareketi küçümsemiyorum. Bir kitle hareketidir ve büyük olasılıkla bugünkü ANAP iktidarına karşı iktidara gelecek olanlar da onlardır. Ama ben onların sosyalist olmadığını vurgulamak istiyorum. Sosyalist olmadıkları için anti-emperyalist mücadeleye ağırlık vermiyorlar; diyelim ki bir Savunma İşbirliği Anlaşmasını gündeme getirmiyorlar. Çünkü bu düzenle o kadar büyük karşıtlıkları yok. Sosyal demokrasi, kapitalizmin sol kanadıdır.

«Sol» terör ve solda muhasebe

Halil Berktay: Demin 1980 öncesi siyasî tercihlerinizden sözederken, o dönemin ekonomik buhran ve terör koşullarına da atıfta bulundunuz. Başlangıçta da sosyalizmin evrensel kültür kaynaklarına sırf teorik açıdan değil, teoriyle pratiği kaynaştırarak vekarşılaştırarak bakmak gerektiğini ifade etmiştiniz. Bana öyle geliyorki, bugün Türkiye'de soldaki tartışmalar ve sosyalistler arasında bir muhasebe açısından, Türkiye bazındaki tecrübelerin bir değerlendirilmesinin de yapılması gerekiyor. 1979-80 yıllarında Türkiye'de sol, özellikle sosyalizm, çok itibarsız bir duruma düştüyse, bunda, ekonomik buhran ve terör karşısında başarısızlık ya da lekelenmelerin de bir payı olmadı mı?

Uğur Mumcu: 12 Eylül 1980 öncesi Türkiye'de bir çeşit iç savaş vardı. Çok açık. Ve askerî yönetimin gelmesi de bu koşullarda yağmurun yağması gibi doğal bir olaydı. Türkiye gerçekten bir iç savaşa itilmişti. Bu iç savaşta Cumhuriyet Halk Partisi yetersiz kaldı. Yetersiz kaldığı için, «sol bu işi beceremedi» yargıları egemen oldu. Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti, ki bu çoğu da benim yakın dostlarımdı -bu yüzden içtenliklerine tanık olmuştum- ellerinden geldiği kadar terörü önlemeye çalıştı ama önleyemedi. Terör onları aştı.

Bunun dışında, solun binbir fraksiyonu çeşitli tutumlar takındılar. Bir kısmı, silahlı devrimi tek yol saydı. Bunlara o günlerde karşı çıktık. Sol adı-

na cinayetler işlendi, bankalar soyuldu, insanlar kaçırıldı. Diyelim ki bunların bir kısmı yükselen, yoğunlaşan sağ terôre karşı bir meşru müdafaaydı; ama hepsi öyle miydi? Hayır. Şiddeti iktidar yolu sayan sol görüşler vardı. Sol adına bunları ileri sürüyorladı. Ve sol adına işlenen cinayetler de kitleleri, halkı soldan soğuttu. Kimin ne olduğu, kimin hangi görüşü savunduğu da o kargaşa içinde belli olmuyordu. O yüzden, 1980 öncesinde sol haklı ya da haksız «itibar kaybına» uğramıştır.

Biz, 12 Eylül öncesi terörünü görmezlikten gelerek bir politika oluşturamayız. 12 Eylül öncesi terörü, hepimizi tedirgin eden olaylarla geçti. Düşünün ki yazarlar, çizerler, milletvekilleri ceplerinde silahla dolaşıyorlardı, ya da muhafızlarla. Eee, şimdi biz devlet terörü diyoruz, yakınıyoruz; işkencelere karşı çıkıyoruz... Bu da bir terör çeşididir; bu da temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmaktadır. Yani anarşi ve törer, Türkiye'de temel hak ve özgürlükleri ve anayasal düzeni ortadan kaldırmıştır. Devlet terörü de hak ve özgürlükleri ortadan kaldırıyor.Bunun birini görüp öbürünü görmemek, aslında gerçekçi olmamak demektir.

Halil Berktay: *Ayrıca, eğer diğerini görmezlikten gelirsek, sonuç olarak halka, devlet terörü ile özerk terör arasında, başka seçenek bırakılmamış oluyor...*

Uğur Mumcu: Şimdi Güneydoğu'da Apoculuk var. Apoculuk adına cinayetler işleniyor, hunhar cinayetler işleniyor. Oradaki vatandaş o zaman devletin baskıcı yöntemlerle de olsa duruma müdahale etmesini ister. Siz insanı güvencesiz bırakırsanız, devlete sınır. Bu devlet totaliter de olsa sığınır, demokratik de olsa sığınır. O bakımdan, terör kimden gelirse gelsin, soldan, sağdan, devletten; hepsine karşı çıkmak gerekir.

«Sovyet Marksizmi»ne, Berlinguer alteratifi

Halil Berktay: *Başlangıçta, sosyalizmin evrensel kültür kaynaklarından sözederken, teoriyle pratik arasındaki bazı çelişmelere; örneğin Çekoslovakya ve Afganistan olaylarına ve bunların beraberinde getirdiği derslere, ya da Polonya'daki işçi sınıfının «sosyalist» olduğunu söyleyen bir sisteme karşı ayaklanmasına değinmiştiniz. Sizce bu tür çelişmeler, teorinin doğasından mı kaynaklanıyor? Başka bir deyişle, Sovyetler Birliği ve Sovyet tipi sistemler, «bizim yaptığımız gerçek sosyalizmdir», «gerçek sosyalizm budur» demekte haklı mı oluyorlar? Marksizmi onlara hediye edebilir miyiz?*

Uğur Mumcu: Efendim, Marksizm genel bir ideoloji. Sovyetler Birliği'nde Marksizmin yorumlanışı ve tek parti, proletarya diktatörlüğü ile uygulanışına da «Leninizm» diyoruz kabaca. Dolayısıyla bu, Sovyet Marksizmidir, Sovyetlerin resmî görüşüdür. Resmî ideoloji her zaman totaliter rejimlere hizmet eder. Hangi ülkede olursa olsun, resmî ideoloji tek ideoloji kabul edilirse, bu demektir ki o ülkede totaliter yönetim vardır.

Efendim, devleti kuranların görüşleri olur ama çağdaş bir demokraside tüm bu görüşler tartışılır ve devleti kuran düşünceler, bu çağdaş yelpaze içinde haklılığını kanıtlar. Ama iktidardaki bir parti tek bir görüşü bu benim resmi görüşümdür diye benimsetmeye kalkarsa, orada demokrasi yoktur.

Bir kez, Sovyetlerin Marksizmi tekellerine almalarını doğru bulmuyorum. Bugün Avrupa'da, «Avrupa komünizmi» diye birşey var. Berlinguer'in Marksizme katkısı, bence Stalin'den kat kat fazladır. Hem, bakış açısına göre değişir; bunları nasıl gözardı edeceksiniz? Avrupa'da bir «Avrupa komünizmi» çıkıyor. Komünizm midir, değil midir ayrı; ama bir olgudur bu. Marksizme yeni bir yorum getirmektedir. Hangi teori 130 yıl, 150 yıl ayakta kalabilir? Marks'ın görmediği, göremediği oluşumlar var. Nasıl görsün? 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde yaşanan elektronik devrimi. Karl Marks'ın öngörmesi ve ona göre bir toplum biçimi düşünmesi mümkün değildir. Öyleyse, Berlinguer'in katkısını da bugün Trocki'nin, Stalin'in katkısından çok daha değerli buluyorum Marksizme.

Askerî işgal, askerî cunta, ... ve Marksizm

Bir de, *Milletlerin Kaderlerini Tayin Hakkı*, Lenin'in ünlü yapıtı, bunu okuyorsunuz; *Devlet ve İhtilal*, bunu okuyorsunuz. Bir de Sovyetler Birliği'ne ve işgallerine bakıyorsunuz... Şimdi ben, kendi ülkemde Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm diyeceğim; ondan sonra da bir ülkenin yaptığı işgali savunacağım! Bu, bir kere inanç dolandırıcılığıdır. Tıpkı din bezirganlarının yaptığı gibi. Yani ben insalardan, «ben bağımsızım» diye oy alacağım; ondan sonra bir işgali savunacağım!

Bugün herhalde Marksist kuramda «askerî işgal» diye birşey yoktur. Leninist teoride de, sosyalizmin askerî cuntalar eliyle uygulanacağı diye bir kural yoktur. Teoriler masumdur. Pratikte ne oluyor, ona bakıyorsunuz. İğrenç olanı, bu işgalleri, bu müdahaleleri sosyalizm adına savunmaktır. Asıl tehlikeli olan da budur; asıl sapma budur. Marksizme ihanet budur, sosyalizme ihanet budur, işçi sınıfına ihanet budur. Siz bir ülkede askerî yönetim kuracaksınız, tıpkı güney Amerika'daki gibi; ondan sonra da diyeceksiniz ki bu Marksizm-Leninizmdir! Oysa kitaplar başka şeyler yazıyorlar. Bu da, resmî görüşün, parti görüşünün, ideolojileri na-

sıl yabancılaştırdığını gösterir.

Yani siz şimdi bilim adamı olarak çalışacaksınız, Marksizme yorum getireceksiniz; fakat 3-5-19-20, her neyse, parti merkez komitesi üyesi, «biz Afganistan işgalini sosyalizme uygun buluyoruz» derse, o zaman sizin bilim adamlığınızın da bir önemi kalmıyor. Çünkü artık politik tercihler bilimin de önüne geçiyor.

Polonya işçileri ve CIA

Ben sosyalistim diyen bir insanın, bugün bir, Çekoslovak işgaline; iki, Afgan işgaline; üç; Polonya olaylarına yanıt bulması gerekir. Diyebilirsiniz ki, Polonya'daki bağımsız Dayanışma hareketinin arkasında CIA de vardır. Mümkündür. Ama şunu da görmemiz gerekir: Demek ki Poloya'ya silah zoruyla sokulan sosyalizm başarılı olamamıştır. Walesa olayı bunun kanıtıdır. Ben Walesa olayında bir toplumsal hareketi görüyorum. Kitleler CIA'yla işbirliği yapmaz. Bir takım insanlar yapabilir. Kitleler uzlaşmazlar; kitlelerin özlemleri vardır. Bağımsız Dayanışma Sendikası üyelerinin amaçlarını paylaşıyorum.

Halil Berktay: Ayrıca, ben dünyada CIA'nın böyle milyonlarca işçiyi harekete geçirdiği hiçbir örnek de bilmiyorum.

Uğur Mumcu: Vallahi, CIA ve KGB, ikisi de güçlü örgüt. Elbete birçok olayda payları olabilir. Ama kitleleri böyle tümüyle harekete geçiren ve diri tutan, herhalde üç-beş tane ajan değildir; o toplumsal dinamiğin kendisidir. Her harekete karışmak ister istihbarat örgütleri; ama bir hareketin kendisi haklı mıdır, haksız mıdır -ona bakacaksınız.

Sosyalist birleşmenin hukuki ve ideolojik sorunları

Halil Berktay: Bütün bu anlattıklarınız temelinde, Türkiye'de bugün sosyalistler-arası bir diyalog, muhasebe, karşılıklı eleştiri ve özeleştiri süreci yoluyla, sosyal demokrasinin solunda bir birliğin koşulları oluşacak olsa, bunun hangi vazgeçilmez temele dayanmasını öngörürsünüz?

Uğur Mumcu: Önce şunu belirtmek isterim: Bugün şu beğenmediğimiz Anayasa bile, sosyalist partilerin kurulmasına izin vermektedir. Dolayısıyla, «sosyalist partiler kurulamazlar, buna anayasa engeldir» demek yanlıştır. Sosyalist partiler kurulabilir.

Fakat pratik güçlükleri vardır. Hangi sosyalist görüşteki insanlar biraraya geleceklerdir? Şimdi somutlaştırayım: Doğu Perinçek ile Mehmet Ali Aybar yanyana gelebilir mi? Mehmet Ali Aybar ile, diyelim ki Yalçın Küçük biraraya gelebilir mi, Sadun Aren biraraya gelebilir mi? Halit Çelenk, bunların hangisiyle biraraya gelebilir? Bildiğimiz sosyalist eğilimli insanları saydım. Güçlük burada; birinci güçlük bu.

İkincisi, Türkiye'deki sosyalist partilerin yazgısı hiç iç açıcı olmamıştır. Bugün yargısal içtihatlarımız şu merkezdedir: «Bir parti yasal olarak kurulmuş olabilir, fakat bir süre sonra illegal hale dönüşmüştür.» Bu içtihatlara katılmıyorum. Türkiye'de sosyalist parti kurma düşüncesini geriletmiştir bu içtihatlar. Bir parti kurulacak, on yıl sonra illegal sayılacak ve 10'ar, 15'er yıla mahkum edilecekler; bu, geriletmiştir sosyalist düşünceyi. Sanıyorum ki sosyalist parti kurulmaz diyenler de bu güçlüklerden yola çıkıyorlar. Ama 141.-142. maddeler ve Anayasa karşısında, Marksist bir partinin kurulabileceği kanısındayım. Marksist parti, Batı'daki sosyalist partiler gibi örgütlenebilir, kurulabilir. 141 ve 142, ihtilali tek yol sayan Marksist partileri yasaklar. Şiddet yoksa, yasak da olmaz. Daha doğrusu olmamalıdır.

Ama bunun güçlüğü, hangi ideolojik bazda kurulacağı. Çünkü Marksizme verilen anlam da çok değişik oluyor. Demin sıraladığım kişilerin sosyalizme bakış açıları ya da Marksizmi tanımlayışları da ayrı ayrı. Bunun için biraraya gelinmiyor. Fakat sanıyorum ki Türkiye'de çok acı olaylar yaşadık. Geçmişte ayrılıkları ve benzerlikleri ayrı ayrı tattık ve ayrılıkları ön plana aldık. Şimdi ise benzerlikleri ön plana almak gerekir.

«Batılı anlamda sosyalistim»

Ben kendim için «Batılı anlamda sosyalistim» diyebiliyorum. Şöyle somutlaştırayım, daha açık olması için: Fransa'da yaşasaydım Sosyalist Parti'ye girerdim, Komünist Partisi'ne girmezdim. İngiltere'de yaşasaydım İngiliz İşçi Partisi'ne girerdim; İspanya'da herhalde Gonzales'i desteklerdim. Ama diyelim benim savunduğum görüşleri paylaşmayan, Marksist olduğuna inandığım bir sürü insan var. Onların Marksizme bakış açılarıyla benim bakış açım çok değişik. Ben Marks'ı eleştirel gözle değerlendiriyorum; örneğin artı-değer kuramının henüz aksinin kanıtlanmadığı görüşündeyim; ama Marks'ın birçok varsayımının da bugün gerçekleşmediği kanısındayım. O zaman, Karl Marks'ı büsbütün ihmal etmek veya tek dogma kabul etmek görüşlerini yanlış buluyorum. Bu da evrensel kültürün bir parçasıdır. Ben Marksizme ne «zabıta vakası» gibi bakarım, ne de «tek ve yanılmaz gerçek» olarak. Kanıtlanmış gerçekleri vardır; ortaya koy-

duğu fakat pratikte gerçekleşmeyen varsayımları vardır. Kaldı ki, dünya Karl Marks'ın dünyası değildir.Çağdaş sosyalizm derken, o günden bu güne bütün oluşumları, bütün yanılgıları, bütün dersleri de gözönünde tutuyorum ve kesinlikle çok partili yaşamı, çoğulcu demokrasiyi amaçlıyorum. O nedenle, dönüp dolaşıp Karl Marks'ın teorisine Berlinguer'in yaptığı katkının 20. yüzyılda herkesten fazla ve herkesten de yararlı olduğuna inanıyorum. Marksizmin en gerçekçi yeni yorumu Berlinguer tarafından yapılmıştır. Berlinguer yalnızca bir parti lideri değil aynı zamanda çağdaş bir düşünürdür.

Türk sosyalizminin üç koşulu

Şimdi, Türkiye özeline gelirsem, geriye doğru Türk tarihine bakarak düşünüyorum; 1908'lerde yaşasaydım ve kolağası olsaydım, Hareket Ordusu'na katılırdım. 1919'larda yaşasaydım Mustafa Kemal'in yanında Kuvvayı Milliyeci olarak yer alırdım. Ve tarihe böyle sıcak duygularla bakarsak, İttihatçılar bugün yaşasalardı bizlerle beraber olurlardı, Kuvvayı Milliyeciler yaşasalardı yine bizlerle beraber olurlardı diyorum. Böyle düşünüyorum. Yani İttihatçı bugün yaşasaydı çağdaş, bağımsız, demokratik, sosyalist olurdu; Kuvvayı Milliyeci yaşasaydı, çağdaş, bağımsız, demokratik, sosyalist olurdu. Ben tarihsel kökene böyle bakıyorum; yoksa Kuvvayı Milliyeciler geldiği zaman, elbette boyunlarında fişekler, başlarında kalpaklarla gelmeyecekler, çağdaş düşüncelerle gelecekler. İttihatçılar da Bab-ı Âli baskınlarıyla gelmeyecekler. Neyle gelecekler? Bağımsız, çağdaş, demokratik toplum özlemleriyle gelecekler.

O zaman ben Türk sosyalizmi derken, bir kere Avrupa'yı ölçü alıyorum. Yani Avrupa ile bütünleşmeyi düşünüyorum. Ancak bir farkla: Anti-emperyalist olguya, anti-emperyalist duşunceye ağırlık vererek, Türk sosyalizmi derken, bunun ayırdedici özelliğini bağımsızlığında ve anti-emperyalist duşüncesinde buluyorum. Onun için Kemalist devrimlerle özdeş buluyorum; yoksa Kemalist devrim elbette ki tek partili dönemini simgeler, biz ise bugün çoğulcu demokrasi istiyoruz.

Bağımsızlık mücadelesine ağırlık verme ilkesi dışında, üç ilke daha düşünüyorum. Birincisi, solculuk, azınlık ırkçılığına, yani Kürtçülüğe alet edilmemelidir. Türk solu kesinlikle ulusal bağımsızlıktan ve ülke bütünlüğünden yana olmalıdır.

İki: Sol, maceracı akımlara alet olmamalıdır. Yani «tek yol devrim» diyerek tek yolun şiddet olduğunu benimseyen sol ile siyasal-ideolojik hiçbir görüş birliği olmadığını, her fırsatta ortaya koymalıdır. Çünkü insanlığa aykırı her eylem ,sosyalizme de aykırıdır.. Bunu acımasızca eleştirmek gerekir. Terörün olduğu yerde sosyalizm yoktur.

«Sovyetçi, Çinci görüşlerin gerçekçi olmadığı kanısındayım»

Üçüncüsü: «İdeolojik bağımsızlık». Bağımsızlık, sadece ülkenin bir başka ülke karşısında saygınlığı, başının dik durması değil, aynı zamanda bir ideolojik bağımsızlığı gerektirir. Yani, «sosyalizm 1917 yılında Sovyetler birliği'nde başlamıştır; öyleyse sosyalizmin anayurdu Sovyetler'dir; bizim sosyalizmimiz de ona benzeyecektir» — bu görüşe karşıyım. Bunun gibi, Çinci, Sovyetçi sosyalist görüşlerin, pratikte gerçekçi olmadığı kanısındayım. Bunun için ideolojik bağımsızlığı ana hedef sayıyorum.

İdeolojik bağımsızlığı da biz kendimiz işçilerimizle, emekçi halkımızla ve aydınlarımızla oluşturacağız. Türk sosyalizminin sorunu şudur diyeceğiz. Leninizmin toprak reformuna ya da toprak devrimine bakış açısı ayrıdır; benim toplumumda, Güneydoğu Anadolu'daki toprak dağılımı ayrıdır, batıdaki toprak dağılımı ayrıdır. Bunun gibi her olayın kendine özgü nedenleri vardır. İdeolojik bağımsızlık derken, bu somut koşullarla yoğrulmuş görüşleri amaçlıyorum; Sovyetçi olmayan, Çinci olmayan görüşleri. Ne demek bu? Dünyadaki bütün çağdaş gelişmeleri düşüneceğiz, tartışacağız; ama kendi ülkemizin somut koşullarına uygun teori geliştireceğiz.Bu da sosyalist aydınlarımızın görevidir.

Ya Türkiye toprağına basmak, ya Babrak Karmal olmak

Halil Berktay: *Bu, ayağını Türkiye toprağına basmak, Türkiye gerçeklerine bakmak ve Türkiye'nin teorisini yapmak ilkesi, galiba şundan da önemli: Bir Babrak Karmal olayına, Babrak Karmal tarafından bakacak olursak; yani Sovyetler niçin oraya girdiler diye değil de Babrak Karmal'ı hangi psikoloji yarattı diye bakacak olursak; ilginç bir sürüklenişle yüzyüze geliyorsunuz. Kendinizi geri bir ülkede düşünün, Afganistan gibi. Aydınsınız, ülkeyi modernleştirmek istiyorsunuz; ülkeyi modernleştirmek için de ülke gerçeklerine değil, kafanızdaki şemalara ve hazır reçetelere bakıyorsunuz. Bu kafanızdaki hazır, mükemmel ve ileri –aşırı ileri– şemalar ve reçetelerle, ülkeniz gerçekleri arasında büyük bir çelişme var. Halkı beklediğiniz çabuklukla harekete geçiremiyorsunuz; zorluyorsunuz zorluyorsunuz, halk sizin sesinize kulak vermiyor; o zaman kendi halkınıza karşı başkasının kılıcına başvuruyorsunuz!*

Bundan şu sonuç çıkıyor: Bizimki gibi azgelişmis ülkelerde, sosyalizmin önüne bağımsızlık ve demokrasi noktalarında yoğunlaşan bir asgari program koyması, uzun süre buna yapışması ve bunu ülke gerçeklerinden türetmesi «derhal ve dolaysızca sosyalizm» zorlamasına girmemesi, Babrak Karmal olmamak için de önemli galiba.

Uğur Mumcu: Efendim, Babrak Karmal tabii ki bir işbirlikçi; bizim tarihimizden örnek verecek olursak, Vahdettin'le bir farkı yok ur, veya 2. Dünya Savaşı'ndaki o ünlü Norveç başbakanı Quisling ile. Tabii psikolojik dürtüleri nedir Karmal'ın bilemem ama, herhalde Vahde tin'e de sorsanız, kendine göre bazı nedenleri olabilir, İngilizlerle niye işbirliği yaptığını açıklayan Babrak Karmal'ın bağnaz bir Marksist olduğu anlaşılıyor. Sadece bağnaz bir Marksist değil; Sovyet yandaşı, yani devrimin Sovyetler'in eliyle yapılacağına inanmış. Tabii ki özel konumunu, yetişme koşullarını bilemiyorum.

Ülke gerçekleriyle yoğrulmuş bir insan, hazır reçetelere güler. İlerici bir ziraat mühendisinin, toprakla haşır neşir olmuş bir ziraat mühendisinin, eğer sosyalist ideolojiden esinlenmişse, bir çözümü vardır kafasında. Siz buna bir slogan getirin toprak reformuyla ilgili; güler, geçer.

Eee, şimdi siz devrim yaptınız, devrim yap ığınıza inanıyorsunuz, ama halka dayanmıyorsunuz. Halkın örgütlü desteği yok arkanızda.Bir de komşu devlet var yukarıda; onların da birtakım siyasal, s ratejik hesapları var... Sizin ülkede, iktidarda kalma şansınız, biraz kuzey komşunuzla iyi geçinmeye ve onu ülkeye davet etmeye bağlı olur. Babrak Karmal'ın psikolojisi bu herhalde. Ama bu, ihanet vasfını ortadan kaldırır mı? Kaldırmaz.

Efendim, Afgan mücahi leri gericiymiş; o yüzden bu savaş, mücahitlerin savaşı, anti-emperyalist olmazmış. Afgan mücahi lerini CIA destekliyormuş; bu yüzden ilerici olmazmış. Böyle savlar da var... Size yakın tarihimizden bir örnek vereyim.

Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal en güç günlerde Sovye ler'den askeri yardım alır. Halil Paşa önce gider, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa ve Trabzon'a yardımlarla döner. Daha sonra Bekir Sami Bey gider. O zaman bir tek kuruşa muhtaç Türkiye; bir silaha, bir fişeğe muhtaç o sıralar. Meclis içinde bir oylama yapılır ve İçişleri Bakanlığı'na Tokat mebusu Nazım Bey getirilir. Son zamanlarda yayımlandı Milli Mücadelenin gizli tutanakları; orada Mustafa Kemal diyor ki gizli celsede, «Nazım Bey'in casusluk kertesine varacak ilişkileri» sözkonusuydu. Sovyet elçiliğine gizli celselerimiz hakkında, burada yaptığımız gizli celseler hakkında, bilgi vermekteydi. Sovyet Dışişleri Bakanı, —o zamanki adıyla Dışişleri Komiseri— Çiçerin, Ali Fuat Paşa'ya, bizim gizli celsede konuştuklarımızı aktarıyordu. Onun için kendisinin İçişleri Bakanlığına gelmesine razı olmadım.» Bunun için, biliyorsunuz, Çerkez E hem'i görevlendirir. Çerkez E hem bir pusula götürür veya gönderir Nazım Bey'e ve Nazım Bey istifa eder, çekilir İçişleri Bakanlığı'ndan.

Bu, neyi gösteriyor? Sovyetler'den askeri yardım, para yardımı aldığı sırada Mus afa Kemal, yine bağımsızlığı esas sayıyor ve Sovye ler'e yakın olan bir adamı İçişleri Bakanlığı'na getirmiyordu. Yani Mustafa Kemal de bu savaşa çıktığı zaman, meçhullerle doluydu gelecek. Ve bir ülke vardı, yardım elini uzatmıştı. Ama o ülkenin adamı olmadı. Ne yaptı? Bağımsızlığı savundu. Onun için Babrak Karmal psikolojisini, *«ihanet psikolojisi»* sayıyorum.

Sosyalist Akım ile Sosyal Demokrasi Arasındaki İlişkinin Geçmişi

Mehmet Gündüz

Geçtiğimiz aylarda, sosyalist parti konusundaki soruları yanıtlayan sol liderlerden bazıları, bugün ayrı parti kurulmasının, demokrasi cephesini ve solu böleceğini ileri sürdüler. Bazı köşe yazarları aynı görüşü tekrarladılar. Diğer yandan bazı sol liderler de, sosyal demokrasinin «sol olmayan sol» olduğu şeklinde tezler açıkladılar.

Kanımızca birbirine zıt yönde ortaya çıkan bu iki eğilim de hatalıdır. Bu hataların kökenini kavrayabilmek için, yirmi yıla varan sosyalist akım ile sosyal demokrasi arasındaki ilişkinin ele alınması, bu konuda izlenen siyasetlerin incelenmesi gerekiyor. Yazımız, konuya bir giriş olarak değerlendirilmelidir.

TİP ve CHP

Türkiye'de, sosyal demokrat hareketin ortaya çıkışı, Batı'dakinden hayli farklı oldu. Batı'da sosyal demokrat partiler, I. Dünya Savaşının başlangıcına kadar işçi sınıfı partileriyken, daha sonra sınıf işbirliğine ve reformizme yönelerek kapitalizm içi partiler haline geldiler. Türkiye'de ise sosyal demokrasi, kökeninde radikalizm olan, ama giderek tutuculaşmış bir düzen içi partinin yeniden sola kaymasıyla gelişti. Bunun temelinde, Türkiye'de 1960'dan sonraki toplumsal hareketin yol açtığı genel sola kayış eğilimi yatıyordu.

Sosyal demokrasi, kendi kimliğini resmen ilan ettiği zaman, 1961 yılında kurulmuş bir sosyalist parti, TİP, sosyal demokrasinin solundaki potansiyeli büyük ölçüde kendi etrafında toplamıştı. Soldaki yeni oluşumla birlikte, gündeme doğal olarak, sosyalist olduğunu ileri süren TİP'le, sosyal demokrat olduğunu söyleyen CHP'nin ilişkileri sorunu geldi.

CHP yönetimi, TİP'in zaten reformcu ögeler taşıyan programına yakın bir program geliştirerek sola kayan kitlelerin önüne bir baraj kurmaya çalıştı. TİP yönetimi ise, sosyal demokrasiden farklı bir ideoloji ve program temelinde gelişmek yerine, CHP ile kısır bir rekabet içine girdi. Bu rekabetçiliğin temelinde, farklılıkların değil, benzerliklerin çokluğu yatıyordu. TİP yönetimi, CHP'nin «iki cambaz bir ipte oynamaz» mantığını adeta kabul etmişti. Oysa yapılması gereken, cambazların da, oynanan iplerin de birbirinden epeyce farklı olduğunu ortaya koymaktı.

Bu kısır rekabet, «sol» bir görünüm ve söylemle yürütülmeye çalışılsa da özdeki sağ tutumu örtbas edemiyordu. «Kıravatlılara güven olmaz» ya da «eli nasırlılar» türü popülist edebiyat, CHP ile temelde bir farklılık yaratmadığı gibi, aynı popülist söylemin, daha sonra sosyal demokrasi tarafından benimsenmesi de öğreticiydi.

Müttefik olması gereken bir güce karşı dar ve kıskanç tutum, reformculaşma, parlamentarizmin basit bir uzantısı haline gelme ve oy hesaplarına batma eğiliminin sonucuydu. Sosyalist bir partinin, çalışmasının merkezine milletvekili sayısını çoğaltmayı koyması, kaçınılmaz olarak böyle dar ufuklu siyasetlere yönelmeyi getirmişti.

Aslında TİP'in tabanında sektarizm egemen değildi. Bu eğilim, tepeden, yöneticiler tarafından körükleniyordu. Hiç unutmam, 1965 Genel Seçimleri öncesi, Anıttepe'deki TİP mitingine gitmek üzere TİP Çankaya ilçe binası önünde sıraya girmiştik. O sırada yanımızdan kamyonlara doluşmuş CHP taraftarları geçtiler. Bize dostça el sallayıp «beraberiz» diye seslendiler. İçimizden bu dostluğa el sallayarak yanıt verenler ise, İlçe Başkanının sert bakışlarıyla ve «sağlam partililerin» kınamalarıyla karşılaştı. Oysa, bırakın başka bir partinin tabanındaki emekçilerin dostluk çağrısına somurtarak yanıt vermeyi, sosyalistlerin, hem tabanda birleşmek, hem de solda ittifak kurmak için önderlik etmeleri gerekirdi.

Aynı sektarizm başka kılıkta

1967 yılından itibaren TİP yönetimi sosyalist saflardaki etkisini ve kumanda gücünü yitirmeye başladı. Milli demokratik devrim görüşü giderek güç topladı.

Kısaca MDD'cilik olarak adlandırılan bu görüşün, özellikle TİP'in dar-kapıcı siyasetlerine karşı mücadele ettiği başlangıç aşamalarında, sosyal demokrasiye bakışı, TİP yönetiminden çok daha olgundu. Çünkü milli demokratik devrim stratejisi, ittifaksızlığı öne çıkaran TİP'in sosyalist devrim stratejisini aşmak ve müttefiklerle birleşmeye çaba göstermek gibi daha gelişmiş bir adımı temsil ediyordu. Ancak bu anlayışa teorik planda varmak sorunu çözmüyordu. İttifak siyasetlerinde kısmen TİP yönetiminin hatalarına benzeyen yeni hatalar ortaya çıkmakta gecikmedi.

MDD görüşü içinde birbirinden gittikçe ayrışan iki ana eğilim vardı. Bu değişik eğilimler, MDD stratejisini kendi anlayışlarına göre yorumlayarak bambaşka yönlere doğru hareket ettiler. Bu iki ana eğilimden biri, daha sonra *Aydınlık Sosyalist Dergi*[1] - *Kurtuluş* Gazetesi etrafında toplanacak olan darbeci-maceracı eğilimdi. Diğeri ise, daha sonra *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA) - *İşçi-Köylü* gazetesi etrafında toplanacak, kitle çizgisine ağırlık veren eğilim. TİP yönetiminin parlamentarist çizgisi güç kaybederken, bu kez MDD içinde darbeci-maceracı eğilim gelişmeye başladı. Darbeciliğin giderek hakim hale gelmesi, sosyalist solla sosyal demokrasinin arasını açan ögelerden biri oldu.

Darbeci bakış açısı, ittifak yapılacak güçler içinde ayrım yapmayı, hattâ bir kısmını ittifak dışı görmeyi getirdi. Sosyal demokrasi, parlamenter yolun savunucusuydu. Yön-Devrim çizgisi ise, darbeci bir yönelim içindeydi. Oyleyse has müttefik, sosyal demokrasi değil, Yön-Devrim çizgisi olmalıydı.

Oysa müttefikler arasında, parlamentoculuğuna ya da darbeciliğine bakarak bir tercih yapmak yanlıştı. Yapılması gereken, sınıfsal karakterleri gözönünde tutularak dostça ilişkileri sürdürmek, her ikisine karşı da hem dostluk hem mücadele siyaseti uygulamaktı.

Dayak ve «bilinç»

Sosyal demokrasiye karşı bu hatalı bakış, CHP'ye karşı TİP yönetimi benzeri rekabetçi bir politikayı körükledi. Bu politika, gençlik içinde yeşeren maceracı tutumlarla birleşerek sosyal demokratları hedef alan saldırılara vardı. TİP yönetiminin beslediği kısır rekabetçi anlayış dönüştürülememiş, daha «aktif» bir söyleme bürünerek yeniden ortaya çıkmıştı.

Özellikle gençlik kesiminde sosyal demokrat gençlik örgütleriyle ittifak sorunu bir türlü doğru bir raya oturtulamadı. Gerçek bir tabana sahip olan sosyal demokrasi örgütüyle ittifak yapmanın güçlüklerinden kaçan o zamanki devrimci gençlik yöneticileri, bunun yerine, her toplantıda kendi söylediklerini bir kere de onlara tekrarlattıkları ve «işte sosyal demokrat gençliğin gerçek temsilcileri» ya da «yurtsever sosyal demokratlar» diye takdim ettikleri kukla «sosyal demokrat» liderler yaratma yoluna gittiler. Bu, gerçekten bir komediydi. Öyle ki, sosyal demokrat gençlik liderlerinin kürsülerden indirilmesinde ya da sosyalist sol içindeki grup tartışmalarında bu «gerçek sosyal demokratlar» kullanılıyordu. «Gerçek sosyal demokrat» özel olarak getirilip kürsüye çıkarılıyor ve kendisinden şu açıklamada bulunması isteniyordu: «Biz gerçek sosyal demokratlar filanca oportünist grubu ittifak yapılacak sosyalistler olarak görmüyoruz. Onun için filanca gurubun güçbirliği çalışmasından atılmasını istiyoruz.»

Doğal olarak, üç-beş kukla ile yürütülen bu tür ilişkiler, gerçek sosyal demokratlar ile düşmanca ilişkileri de davet ediyordu. İknaya dayanan bir ittifak çabası güç ve zahmetli bir işti. Gençlik kesiminde istenen başarıyı elde edemeyen sosyal demokrat gençlik örgütünün, bu durumundan doğan birçok bencil ve geri tutum da söz konusuydu. Bütün bunlarla «vakit kaybetmektense», her söylenene itirazsız ayak uyduracak bilinçsiz aletler yaratmak, darbeci-maceracı yönelişe uygun daha kestirme bir yol olarak görünüyordu.

1 Bu dergi, başlangıçta, darbeci-maceracı çizgiye karşı çıkanların elindeyken, daha sonra sahiplik belgesine dayanılarak dergiye el konmuştu.

Kestirme yollardan biri de «döverek adam etme ve bilinçlendirme»ydi. Darbeci-maceracı anlayışlardan kaynaklanan ve sosyal demokratlara karşı saldırı biçimine bürünen davranışlar, o zamanki sosyalist sol içinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. «Aydınlıkçı» diye adlandırılan grup, sosyal demokratlara karşı uygulanan bu hatalı siyaseti ve pratiğe dökülen davranışları daha başından eleştirmiştir. Bu tür eylemleri yapanlar, kendi davranışlarını, «döverek bilinçlendiriyoruz» diye açıklamışlardı. Müttefik eğer istendiği gibi davranmıyorsa «döverek bilinçlendirilmeliydi». Zaten «küçük burjuvazi kuvvete tapardı»! Karşısında kuvvet gösterileri görmeden «yola gelmesi» mümkün değildi. Anlaşılmalıydı ki, eğer sosyal demokratlar dövülüyorsa, bu yine «ittifak siyasetinin» gereğiydi Abese varan bu noktada, sosyal demokratların şiddete tapmalarını değil, ama, «teorinin» sahiplerinin şiddete tapışlarını görmemek mümkün değildi.

«Sen sensin ben de ben»

İşin ilginç yanı, bu sekter tutumlar, son derece sağ bir anlayışın çizdiği teorik çerçeve temelinde gelişebiliyordu. MDD'nin içindeki darbeci eğilim, bir yandan has müttefik olarak Yön-Devrim çizgisini benimser ve sosyal demokrasiye pek hoş gözle bakmazken, diğer yandan sosyal demokratlarla ilişkiler konusunda da oldukça sağ bir anlayış ortaya koyuyordu. Bu, o zamanki *Türk Solu* dergisinin bir başyazısında «sen sensin ben de ben» şeklinde ifadesini bulmuştu. Özetle söylenmek istenen şuydu: Ben işçi sınıfının temsilcisiyim, sen köylülüğün. İkimiz de ne olduğumuzu bilelim, birbirimizin tabanını etkilemeye çalışmadan bulunduğumuz yerlerden elimizi uzatalım ve böylece işçi-köylü ittifakı kurulmuş olsun.

Burada, bir kere daha, müttefikleri geliştirmek ve ilerletmek için eleştiri ve tartışma yapmaktan kaçınan kolaycı tutumun izdüşümünü görüyoruz. Bir kere, sosyal demokrasiye durup dururken, koca köylülüğün temsilciliğini bahşetmek hataydı. Kaldı ki, durum böyle olsa bile, isterse ittifak yapmış olsunlar, akımlar arasındaki ilişkilerde, ideolojik mücadeleyle diğerinin tabanını etki altına alma çabası her zaman olacaktır. «Sen sensin ben de ben» demek, müttefiki değiştirme ve ilerletme çabasını bir kenara bırakmak anlamına gelmekteydi.

Bu eğilimlerin ve anlayışların hepsi, o gün doğru bir kitle çizgisi ve doğru bir ittifak anlayışına sahip olan kesim tarafından eleştirildi. Ne yazık ki, o günün koşullarında kolaycılık, sektarizm ve «sol» hava takınmak daha çok revaç buluyordu.

Yenilgi ve «şemsiye»

12 Mart döneminin, özellikle sosyalist sol açısından bir yenilgi oluşturması, genel bir teslimiyetçilik eğiliminin gelişmesine yol açtı. Bu dönem parlamento herşeye rağmen korunmuş ve CHP ana muhalefet olarak güç toplamıştı. Özellikle CHP içindeki «devlet partisi» yanlılarının yenilgisinden sonra, baskıya uğrayan emekçi kitleler sosyal demokrasiyi bir barınak ve tutunacak dal olarak gördüler. Bu, sosyal demokrasinin 12 Marttan güçlenerek çıkmasına neden oldu. Kitlelerdeki yöneliş son derece doğaldı. Doğal olmayan —bir başka açıdan doğal karşılanabilir— geçmişte sosyal demokrasiye karşı en sekter tutumları takınmış maceracı eğilimin, bu kez de sosyal demokrasinin şemsiyesi altına sığınma konusunda çok hevesli olması ve araya bir ayrım çizmeyi bile düşünmemesidir.

İlginçtir, 1971 öncesi, sosyalist sol içinde sosyal demokrasiye karşı sekter davranan maceracı eğilim ile, bu tutumu eleştiren Aydınlıkçılar (PDA) arasında, bu kez, sosyal demokrasinin şemsiyesi altına sığınmakla, sosyalist solun bağımsızlığını korumak noktasında bir mücadele cereyan etti.

Geçmişteki maceracı, yenilgiden sonraki teslimiyetçi eğilim, sol içindeki ayrımların, «genel bir demokrasi» havası içinde mümkün olduğu kadar bulandırılmasını savunuyordu. Bu savunma, 1973'te iktidarın yarısını ele geçiren sosyal demokratlara karşı hertürlü eleştiriyi ortadan kaldırmakla, 1974'le birlikte yeniden canlanmaya başlayan boykot eylemlerini ve grevleri provokasyon ilan etmekle elele gidiyordu. Bu sağ tutuma karşı çıkan Aydınlıkçılar ise, esasta doğru bir yönelimi temsil etmekle birlikte, 1973 seçimlerinde «boykot» tutumu önererek ters yönde bir hataya düşmekten kurtulamamışlardı.

Bu dönemde sosyal demokrasinin, sosyalist sola karşı tutumunun da çok ilkeli olduğu söylenemez. Sosyal demokrat yöneticiler, sosyalist sola, iktidara gelme mücadelesinde desteği alınması ve hazır hakim sınıfların darbeleri altında dağınıklık içine düşmüşken yutulup sindirilmesi gereken bir akım olarak bakıyorlardı, asla bir müttefik olarak değil. Ancak bu da doğaldı. Herhangi bir akım kendini müttefik olarak kabul ettirmek istiyorsa, ayakları üzerinde durmak, güçlü olmak ve sağlam siyasetler geliştirmek zorundadır. «Önce güçlenelim, sonra ittifak yaparız» anlayışı yanlıştı, ama her yanlış görüş gibi, bu görüşün de gerçeğin bir yönüne işaret ettiğini unutmamak gerekir.

1975 sonrası

Toplumsal muhalefetin yeniden canlanmaya başlamasıyla birlikte, sosyalist solun, üzerindeki yenilgi havasını terkettiğini görüyoruz. Ancak, geçmiş dönemin köklü bir muhasebenin yapılmamış olması, eski eğilimlerin aşağı yukarı aynı biçimlerde yeniden canlanmasını getirdi. Bu dönem, sosyalist sol içinde büyük bir kargaşalık dönemi oldu. Çok sayıda fraksiyon hem birbi e benzer, hem de farklı birçok siyasetler uyguladılar. Bu yüzden, bu dönemde, sosyal demokrasi ile ilişkilerde ortaya çıkan hataları belli noktalarda toplamak oldukça zor. Ancak diyebiliriz ki, bu dönem sağ ve sol hataları içiçe görmek mümkündür.

1975'ten itibaren, gelişen Sovyet etkisine paralel olarak revizyonizmin sol üzerindeki etkisi de artmaya başladı. Aslında sosyalist solun büyük bölümü, Sovyetler Birliği'ndeki emekçileri ezen sistemi eleştiriyordu. Ama bu tek başına, Sovyetler Birliği'nin istediği doğrultuda siyasetleri yürütülmesini engellemedi. Siyasi güçler arasında ayrım yapmayan kaba bir «anti-faşizm» ile, taktik incelikten yoksun bir devletle hesaplaşma stratejisi, objektif olarak Sovyetler Birliği'nin çabalarını güçlendiren siyasetlerin izlenmesini doğurdu.

Soldaki çeşitli grupların sosyal demokrasiye karşı tutumlarını da bu hatalı yöneliş belirledi. Bu, genellikle ilkeden yoksun bir yönelişti. Bu gruplardan biri ya da diğeri, şu ya da bu zamanda, kâh sosyal demokrat gibi görünerek sızma tutumunun aleti olmuş, kâh genel bir «anti-faşizm» kavramı altında aradaki ayrımların silinmesine ve bir ideolojik belirsizliğe yönelmiş, kâh keskin eleştirilere ve horlama tutumuyla süslenmiş yeni tür bir şemsiyecilik yolu izlemiş, kâh 1971 öncesini hatırlatan, fırsat bulduğu ve güçlü olduğu yerlerde zora başvurarak sosyal demokratları hizaya getirme (!) yöntemlerini kullanabilmiştir. Eski hatalarla büyük benzerlik vardır. Mücadele ve deneyimler içinde eleştiri ve ikna çabası yoktur. Genellikle kolaycı ve güven vermeyen bir «kullanma» mantığı egemendir. Bu, koşullara göre, bazen sosyal demokratlaşmaya, bazen sekterleşmeye yol açmaktadır.

Diğer yandan sosyal demokrasinin de kendi soluna karşı düzgün bir tutum içinde olduğu söylenemez. Bir yandan, hakim sınıflara göz kırpan bir «sola kapalılık» edebiyatı geliştirilirken, diğer yandan sosyal demokrasi içinde kendi soluna karşı bir aşağılık duygusunun geliştiğini görüyoruz. Bu, o günün sertleşen mücadele ortamında, maceracı tutumları pohpohlamaya kadar varabilmiştir. Sosyal demokrasinin ülke çapındaki siyasal şemsiyesi, tek tek Anadolu kasabalarında küçük sol grupların sosyal demokratlar üzerindeki «faşistlerden korunma» şemsiyesi ile yer değiştirebiliyordu. Sert mücadele koşullarına alışık olmayan sosyal demokrat taşra yöneticileri, kendilerini «koruyan» bu «güçlü çocuklara» bakıp hayranlıklarını belirtiyorlardı. Diğer yandan, CHP içindeki hizip çekişmeleri, özellikle yerel alanlarda bu «güçlü çocukların» desteğini gerekli kılıyordu. Böylesine bir içiçelik ve ilkesizlik ortamında, revizyonizmin sızma ve kullanma taktiklerinin çok da başarısız kalmayacağı belliydi.

Son birkaç söz

1980 yılından sonra sol yeniden bir gerileme döneminden geçti. Böyle bir dönemde, genel bir «sol» kavramı içinde aradaki ayrımların yok edilmeye çalışılması şaşırtıcı değildir. Diyelim ki, bu, içgüdüsel korunma duygusunun yarattığı bir eğilimdir. Ama hiçbir siyasal güç, içgüdüleriyle hareket edemez. Siyaset bilinçle yürütülür.

Geçmiş de gösteriyor ki, sekter ve teslimiyetçi hatalar, her an birbirine dönüşebilmekte ve içiçe bulunmaktadır. Eğer her iki hataya karşı uyanık bulunulmazsa biri diğerini büyütecektir. Her iki hatanın da ortak temeli, müttefiklerle düzgün ve iknaya dayanan bir ideolojik ve siyasal tartışma ve mücadeleden kaçınmak, bunun yerine ya kapıları bütünüyle kapatmak ya da kapıları ortadan kaldırmak tutumunu koymaktır.

Bugün solun ve demokrasi güçlerinin birliğinden sözediliyor. Acaba sosyalist sol'un kendi ayakları üzerinde durmadığı ve kendi bağımsız örgütlenmesini yapmadığı koşullarda gerçek birlik olabilir mi? Buna «birlik» değil, «kuyrukçuluk» denir ve herşeyden önce bu, sola ve demokrasiye zarar verir. Diğer yandan, müttefik olması gereken bir akıma karşı kıskanç ve rekabetçi tutumlar takınmak, dün olduğu gibi bugün de yanlıştır. Rekabetçilik, genel olarak sola zarar vereceği gibi, ufkumuzu daraltır ve sosyalizmi, geniş halk kitlelerine önderlikten, küçük dükkancılığa doğru gerisin geriye yuvarlar.

Sol ve Sağ

Doğu Perinçek

Sol-sağ ayrımını siyaset diline kazandıran, bilindiği üzere Fransız Büyük Devrimi olmuştur. 1789'da Kurucu Mecliste, Başkana göre sağda oturanlar monarşinin korunmasından, solda oturanlar ise Cumhuriyetten yana idiler. 1789 Fransa'sının solcuları liberal ve bireyci felsefeyi savunuyorlardi, feodalizme karşı kapitalizmin safındaydılar.

Sol ve sağ kavramları, tarihî kökenine uygun olarak, statükoyu koruma ve değiştirme yandaşlığını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu nedenle sol ve sağ, zaman ve mekana göre değişen bir içerik kazanmıştır. Tarihî an'a ve ülkeye göre, solculuk ve sağcılık da değişmektedir. Örneğin Fransız Büyük Devriminde, liberalizm ve kapitalizm yandaşları solda yer alırken, günümüzün gelişmiş kapitalist ülkelerinde artık düzenin safında, yani sağdadırlar. Bununla birlikte, Hitler ve Mussolini'nin faşist rejimlerine muhalefet eden liberaller, o tarihî anda solcu idiler. Bugün de ABD'de daha liberal olan Demokrat Parti sol, tutucu olan Cumhuriyetçi Parti ise sağ olarak adlandırılır. İngiltere ve Kara Avrupası ülkelerinde, sol ve sağın ana gövdesini ise, sosyal demokrat partiler ile tutucu partiler oluşturuyorlar.

Sosyo-ekonomik temeli ve siyasal-kültürel yapısıyla Batıdaki gibi bir burjuva-demokratik devrimi henüz tamamlamamış bizim gibi ülkelerde ise, sol ve sağın içeriği Batının gelişmiş kapitalist ülkelerinden farklıdır. Hâlâ ortaçağ kalıntılarından kurtulma ve gerçek anlamıyla demokratik bir cumhuriyet olma sürecini yaşayan Türkiye'de, liberalizm bile sol bir içeriğe sahiptir; çünkü değişmeden, yenileşmeden yanadır. Elbette burada sözünü ettiğimiz «liberalizm» Turgut Özal'ın Türkiye ekonomisini emperyalizmle daha da bütünleştiren, 1980 sonrasının otoriter kurumlaşmasına yaslanan, mukaddesatçı «liberalizmi» değildir. Çünkü bu çizginin, özünde yabancı tekelleri güçlendiren ve rekabeti ortadan kaldıran ekonomi politikası dahil, liberal olan bir yönü yoktur. Türkiye'nin felsefesiyle,toplumsal programı ve siyasal hedefleriyle gerçek liberalleri, Atatürk ve Türk Devriminin diğer önderleriydi. Günümüz Türkiye'sinde değişme ve yenileşme cephesi, sosyalizm ve sosyal demokrasi tarafından tutulmuştur; Batıda olduğu gibi demokrasi ve özgürlükleri savunan liberal bir akıma rastlanamıyor.

Bugün ülkemizde sol ve sağ kavramlarının kullanılışında bir anarşi görülüyor. Bu kavramlara, içinde bulunduğumuz tarihî an'a göre, Türkiye'nin somut gerçekliği temelinde, tutuculuk-yenilikçilik çelişmesinin dışında anlamlar yüklenebiliyor. Sol, kimi zaman yalnız Marksist ve Sosyalizm yanlısı karşılığında kullanılıyor. Hattâ sosyal demokrasinin sol olmadığı ileri sürülüyor. Sol adına solu daraltan bu tür tanımlardan siyasal bir yarar gözetilmesi gerçekçi görünmüyor. Kaldı ki, siyasal kavramlaştırma açısından, DSP ve SHP'nin solda yer aldıkları bir gerçektir. Bu partiler, köklü değişiklikler gerçekleştirecek toplumsal iticilerden ve ideolojik kaynaklardan yoksun olsalar bile, gene değişme ve yenileşme talebini dile getiriyorlar ve statükodan hoşnut olmayan bir toplumsal temele dayanıyorlar. Bugün Türkiye bur[illegible]

küçümsenemiyecek bir kesiminin de statükoyu savunmadığı görülüyor.

Sosyal demokrasi bir yana, bugün sağın bayrak edindiği Mete, Bilge Kağan, Cengiz Han gibi hakanlar ile Hazreti Muhammed dahi, tarihî konumları açısından soldaydılar. Çünkü çözülmekte olan kabile toplumunun ve kabileler arasındaki anarşinin sürdürülmesine karşı yeni sınıflı toplumun, hukukun, özel mülkiyetin ve devletleşmenin başını çekiyorlardı. Gene Tuğrul Bey, Alparslan, Nizamülmülk gibi Selçuklu hakan ve vezirleri ile Osman, Orhan, Yıldırım Beyazıt gibi Osmanlı Sultanları, aynı sınıflaşma sürecinin feodalizme sıçrama dönemindeki daha ileri aşamalarını simgeleyen solculardı. Mustafa Kemal, düşünce planında kalmayıp devrimciliğini gerçeklik zeminine yansıtabilmiş olması yönünden, tarihimizin en başarılı sol eylemcisidir.

İnsanlık, sınıflı toplumun doğmasından, hatta daha öncesinden bu yana özgürlük yönünde ilerliyor. Sınıflı topluma geçiş bile, daha ileri teknolojileri yaratabilmek, artık savaşta esir alınan insanların öldürülmesine son vermek açısından, özgürlük yönünde bir ilerlemedir. Tarih, bize sömürü ve baskının çeşitli biçimlerinin bir çırpıda ve toptan ortadan kalkmadığını, fakat adım adım tasfiye olduğunu öğretiyor. Sol kavramının tarihî içeriği, sömürü ve baskıyı toptan kaldırma anlamı yüklenecek kadar dar bir tanımı haklı çıkarmıyor.

Sol ve sağı tanımlamak, basit bir kavram sorununun ötesinde, ittifaklar ve dünyayı değiştirme pratiği düzlemine de yansıyan etkilerde bulunuyor. Solu, sömürüyü kaldırma programıyla özdeşleştirmek, ortaçağ kalıntılarından kurtulamamış ve demokratlaşma sürecini tamamlamamış bir ülkede, potansiyel müttefiklerle birleşmeye zarar veren bir etki yapar.

KAYNAK YAYINLARI

İlgili doktrinin geniş kaynakları,
siyaset ve yargı pratiği
ışığında

1982 Anayasasının
ve
Partiler Rejiminin
Eleştirisi

Nuruosmaniye Cad. 3/2 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 520 66 27

Sosyaldemokrat Halkçı Parti içinde hazırlanan ilk Af Tasarısı taslağı, şu sıralarda Meclise sevkedilmeden önce tekrar gözden geçiriliyor. Bu taslak, 16 Ocak 1986'da Cumhuriyet gazetesinde de yayınlanmış ve artık kamuoyuna malolmuştur. Sözkonusu ön metin üzerinde, Ankara Barosundan üç avukatın Ocak başlarında hazırlayıp SHP Genel Başkanlığına vermiş, daha sonra da basına dağıtmış olduğu bir görüşün tam metnini aşağıda sunuyoruz.

SHP Af Tasarısına Eleştiri

Mehmet Cengiz-Ali Kalan-Nusret Senem

Sosyaldemokrat Halkçı Parti Genel Başkanlığı'na

8.1.1986

Ankara

Bugün Genel Affın, sosyal ve siyasal bir ihtiyaçtan kaynaklandığı, ülkemiz açısından bir demokrasi ve çağdaşlaşma sorunu olduğu açıktır.

Ancak, sürüp giden tartışmalarda, Affın bu fonksiyonu ile bağdaşmayan eğilimler göze çarpmaktadır. Hatalı gördüğümüz bu eğilimler, zaman zaman demokrat çevrelerde dahi gözlenebilmektedir.

SHP bünyesinde hazırlanan ve yakında görüşülerek SHP tarafından Parlamentoya sunulması düşünülen «Af ve Toplumsal Barışı Sağlama Yasa Önerisi» de bu gözlemimizin kapsamı içindedir.

Yararlı olabilmek amacıyla, ayrıntılara girmeksizin, önemli gördüğümüz temel noktalarda Öneriye ilişkin eleştirilerimizi sunmaya çalışacağız.

Öneriye hakim olan anlayış

Öncelikle belirtelim ki, bu Yasa Önerisi ile -Sunuş bölümünde açıklandığının aksine- toplumumuzun «geride bırakmak, kapatmak istediği olağanüstü dönemin sıkıntı ve kırgınlıklarını unutturmak» mümkün değildir.

Önerinin Genel Gerekçesinde, toplumdaki af beklentisinin gerekçesi olarak, «olağanüstü dönemin getirdiği sıkıntı ve kırgınlıkların giderilmesi» ve «demokrasiye hiçbir olumsuzluk sızmaması için» «toplumsal barışın kurulması gerektiği» vurgulanmıştır.

Bu kabul ve sunuşun sonucu, siyasi suçların affının ön planda tutulmasını gerektirirken, ne yazık ki, Öneride siyasi suçlar kapsam dışında bırakılmıştır. (Önerinin 9/C maddesinde düzenlenen ve Ceza Yasasının altı maddesi ile Askeri Ceza Yasasının bir maddesini kapsayan «koşulu erteleme» ise -aşağıda açıklayacağımız üzere- bugün pratikte bir anlam taşımamaktadır.)

Önerinin siyasi suçlara getirdiği «koşullu erteleme» şeklindeki kısıtlama ve af dışı bırakma tutumu, anayasal kaygıdan değil, Öneriye hakim olan anlayıştan ileri gelmektedir. Şayet sözkonusu olan anayasal kaygılar olsaydı, Anayasayı aşan kısıtlılıklar getirilmezdi. En azından Anayasa çerçevesi içinde, ihtiyaca uygun demokratik çözümler aranırdı. Kaldı ki, ülkemizde demokrasinin yerleştirilmesinin, varolan olumsuz koşulları benimseyerek değil, bunları değiştirmek için çaba göstermekle mümkün olacağı da açıktır.

Önceki aflardan yararlananlar

Anayasayı aşan bu kısıtlılıklara en çarpıcı örnek, Önerinin 6/B maddesidir. Buna göre, «önceki aflar»dan yararlanmış olanlar, bu kez aftan (ya da «koşullu erteleme»den) yararlanamayacaklardır.

«Önceki Aflar» deyimi, Cumhuriyet tarihi boyunca çıkarılmış tüm afları kapsamakla beraber (örneğin, Menderes döneminde anti-demokratik uygulamalara karşı çıktığı için mahkum edilip de, 27 Mayıs 1960 sonrasında affedilen bir gazeteci de bu hükmün kapsamına girecektir), bu deyimle esas olarak 1974 Affının hedef alındığı açıktır.

Hemen belirtelim ki, 1974 Affından yararlanmış olanların bugün aftan yararlandırılmaması şeklindeki öneri, düşünce ve örgütlenme hakkını savunmaktan peşinen vazgeçmek anlamını taşımaktadır. Zira, 1980 sonrasında düşüncelerinden ve yasal örgütlerde yöneticilik yaptıklarından dolayı yargılanmış ve hüküm giymiş olanların önemli bir kısmı, 1974 öncesinde de yargılanmışlardır. Türkiye İşçi Köylü Partisi, DİSK, TÖB-DER, vb. davalarda yargılanan sanıkların önemli bir kısmının durumu budur. Ayrıca bugün, sadece yazmış olduğu yazılardan, yayınladığı kitaplardan dolayı yargılanmakta olan fikir adamlarımızın önemli bir kısmı da 1974 öncesinde yargılanmışlardır.

Terörden mahkum olup da 1974 Affından yararlananlar çok küçük bir azınlıktır. 1974 Affından yararlananların ezici çoğunluğu, Ceza Yasasının 141. ve 142. maddeleri gibi düşünce ve örgütlenme hakkının kullanılmasına ilişkin fiillerden yargılanmışlardır.

Buna göre, eleştirdiğimiz hükümle aslında, insanların düşüncelerinden dolayı mahkum edilebilmesi savunulmuş olmaktadır. Çünkü bir insanın düşünmesi suç oluyorsa ve o insan düşünmeye devam ediyorsa, ikide bir «suç» işlemeye devam edecektir. Ona, «sen aftan bir kez yararlandın, bir daha yararlanamazsın» demek, «düşünme!» demekle aynı anlama gelir.

Türkiye'nin gerçeği, insanların düşüncelerinden dolayı ikide bir yargılanmaları ve mahkum edilmeleridir. Türkiye'nin düşünen insanlarının önemli bir kısmı, her olağanüstü dönemde mahkemelerin önüne çıkarılmışlardır. Bu, demokratik güçlerin öteden beri kalkması

için çalıştıkları bir durumdur.

İki Genel Başkanın imzasını taşıyan 8 Ağustos 1985 tarihli «Af Deklarasyonu»nda «düşünce suçu'nun, Türkiye'nin dış dünyadaki saygınlığına olumsuz etkileri olmuştur» denildiği ve Önerinin Genel Gerekçesinde «bizdeki af yasalarının çoğunlukla o ülkelerde artık suç sayılmayan eylemleri kapsadığı» belirtildiği halde, böyle bir uygulama içine girilmiş olmasını izah etmek, mümkün değildir.

Ayrıca, 1970'lerde şiddet eylemlerine katılmış olanların ezici çoğunluğu, daha sonra şiddet eylemlerinin dışında kalmışlardır. Bu, gericilerin gerçekle ilgisi olmayan iddialarla inkâr etmeye çalıştıkları, altı çizilmesi gereken bir olgudur.

Öte yandan, 1974 Affından hiçbir sağcı yararlanmadı, çünkü yargılanmadılar. Oysa, 1974 sonrasında görülen şiddet eylemlerinin en az yarısı sağ eylemcilerin eseridir. Yalnız başına bu gerçek dahi, 1980 öncesinde yaşanan anarşinin nedeninin çıkarılan Af Yasası olmadığını ve gerçek nedenin başka yerlerde aranması gerektiğini göstermektedir. 12 Mart döneminde sağın özel himaye görmüş olması karşısında, 1974 Affından yararlanmış olanların yeni çıkacak Af Yasasından yararlandırılmamaları şeklindeki sınırlama yalnız sol için geçerli olacağından, sağ bir kez daha himaye edilmiş olacaktır.

Bu eğilim, 1974 Affıyla getirilen yasal düzenlemeye de aykırıdır. 1974 Af Yasası, cezaları tüm sonuçlarıyla birlikte ortadan kaldırmıştır. Şimdi, 1974 Affından yararlanmış olmayı, aftan yararlanmama nedeni kabul etmek, yasa koyucunun «sonuçlarıyla birlikte» ortadan kaldırdığı cezayı bir anlamda -değişik ölçüler içinde de olsa- yıllar sonra uygulamaktadır.

Af, böyle bir sınırlama ile çıkarılacak olursa, uygulama açısından da önemli sakıncalar taşıyacaktır. 1974 Affı kapsamına girmiş olan -suç tarihleri aynı- iki dava düşünelim. Her ikisi de Ceza Yasasının 141/5. maddesine muhalefet iddiasıyla açılmış olsun. İstenen azami ceza, 1974 Affında öngörülen süreyi aşmadığından bu davalardan henüz hükme bağlanmamış olanı Af Yasası nedeniyle düşmüş olacaktır.Diğerinde ise hüküm verilmiştir ve af infaz aşamasında uygulanacaktır. Böyle bir durumda, birinci davada yargılanmış olan sanığın uygulamadik konumu ne olacaktır? 1974 yılında davası devam etseydi, belki de beraatle sonuçlanacaktı. Ama, beraat edebileceği bir dava afla düşmüş bulunduğundan, aftan yararlanmış sayılacak ve şimdi çıkacak yasadan yararlanamayacaktır. Şayet yararlanacaksa, o zaman davası aftan önce hükme bağlanan sanığın bütün suçu, davanın daha önce bitmesi mi olacaktır? Anlatmaya çalıştığımız, bir faraziye değildir. 1974 yargılamaları incelendiğinde böylesi örneklere çokça rastlamak mümkündür.

«Koşullu erteleme»

Önerinin 9/C maddesinde Ceza Yasasının 141, 142, 146/son, 163, 168/2 ve 169. maddeleri ile Askeri Ceza Yasasının 148/B maddesinde yazılı suçlardan mahkum edilenlerin 10 yıllık cezalarının «koşullu» olarak ertelenebileceği öngörülmektedir.

Böyle bir uygulamanın bugün hiçbir pratik yararı olmayacaktır. Tamamen bir aldatmacadan ibaret kalacaktır. Çünkü, (Sıkıyönetim ilanından bu yana 7 yıl) 12 Eylül Müdahalesinden bu yana 5 yıl geçmiştir. Mevcut infaz hükümleri dikkate alındığında 10 yıllık cezaların (Sıkıyönetim ilanı esas alınırsa 14 yıllık cezaların) infazı zaten tamamlanmış bulunmaktadır. 10 yılı aşan cezalara çarptırılanlar ise azınlıktadır. (Bkz. Tablo). Üstelik,

TABLO

10 Yıldan Az Hapis Cezası Verilenler

0-1 Yıl arası	22.912 kişi
1-5 Yıl arası	10.783 kişi
5-10 Yıl arası	6.166 kişi
Toplam	39.861 kişi.....% 90.07

10 Yıldan Çok Hapis Cezası Verilenler

10-20 Yıl arası	2.396 kişi
20 Yıldan fazla	939 kişi
Ömürboyu hapis	630 kişi
İdam cezası (27'si infaz)	429 kişi
Toplam	4.394 kişi.....% 09.93
Genel Toplam	44.255 kişi.....% 100.00

(*) Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı'ndan verilen bilgilere göre, 1 Kasım 1985 günü itibariyle 26 Aralık 1978 - 1 Kasım 1985 tarihleri arasında Sıkıyönetim Mahkemelerine intikal eden 45.613 dava dosyasından sonuçlanan 44.507'si esas alınarak düzenlenmiştir.

düşünce ve örgütlenme haklarının kullanılması nedeniyle mahkum edilenler, infazı tamamlanan ya da tamamlanmak üzere bulunan bu büyük çoğunluğun içindedirler.

Kaldı ki sorun, bazı insanların cezaevinde yatıp yatmaması gibi dar bir çerçeve içinde ele alınamaz. Af, bugün toplumsal bir ihtiyaçtır. Türkiye o ağanüstü bir dönemi geride bıraktı. Yeni bir döneme girerken, Türkiye'nin en önemli meselelerinden biri de geçmişin yaralarının sarılması olmalıdır.

Kapsamı genişletilse dahi, «koşullu erteleme» toplumun bu ihtiyaçlarına cevap vermeyecektir. Aslında terörün kurbanı olan binlerce genci bu yolla topluma kazanmak mümkün değildir. Önemli olan bu insanların toplumda kendilerine bir yer sağlayacak olanaklara kavuşturulmasıdır. Hükmü sonuçlarıyla birlikte ortadan kaldıran bir af uygulamasında ısrar edilmelidir. Cezaevlerinden salıverilecek bu insanlar, tutuksuz ama hükümlü olmaktan gelen kısıtlılıklarla, tüm kapıların yüzlerine kapandığı bir Türkiye'de ne yapacaklardır?

Bu sorun, düşünce ve örgütlenme haklarını kullandıkları için mahkum edilenler açısından özellikle önemlidir. 1980 sonrasında bu nedenle mahkum edilenlerin önemli bir kısmı cezasını tamamladı ya da tamamlamak üzere. Ancak, hepsinin kamu hakları ellerinden alınmış durumda. Şimdi bu insanların konuşmamaları, yazmamaları, özetle siyaset yapmamaları istenmektedir. Düşünen insan için bunun hapis yatmaktan çokdaha hafif bir ceza olduğu söylenemez.

«Eşitlik arayışı»

Önerinin Genel Gerekçesinde «Sol nitelikli suç örgütleri için uygulanan TCK'nın 146/1-2 maddesi ile 168/1. maddesi, sağ nitelikli örgütler için uygulanan TCK'nın 313 ve 314/1. maddesi ve bu maddelerde tarif edilen örgütlerin suçlarına ilişkin maddeler ile eşdeğer görülerek birlikte değerlendirilmiştir» deniliyor. Bu tespit de pratiğe uymamakta, iddia edildiği gibi «eşitlik arayışı»na cevap vermemektedir.

Birincisi; sağ eylemcilerin çok büyük çoğunluğu Ceza Yasasının 313. ve 314/1. maddelerinden değil, 448. ve 450. maddeler ile bombalama, kurşunlama, yol kesme gibi «adi suç» kapsamı içinde değerlendirilen fiilleri düzenleyen maddelerden mahkum olmuşlardır.

İkincisi; sol örgütler için uygulanan 146/1-2, 168/1. maddelerle getirilen cezalar asgari 10 yıldan başlamakta ve genel olarak ömürboyu hapis ve idam cezaları öngörülmektedir. Oysa, sağ nitelikli örgütler için uygulandığından bahisle bunlarla birlikte değerlendirilen 313. ve 314. maddelerin öngördüğü cezalar 2-10 yıl arasındadır. Hiçbir sağ eylemci Ceza Yasasının 313. ve 314/1. maddesi uyarınca idam cezasına çarptırılmış değildir. Oysa 146/1. maddeye dayanılarak idam cezasına çarptırılmış çok sayıda solcu vardır.

Böylece sağ eylemcilere verilen idam ve ömürboyu hapis cezaları (Ceza Yasasının 450. maddesi gibi «adi suç» sayılan maddelerine göre hükmedildiğinden) af kapsamı içinde kalacaklardır.

Ceza Yasasının 313. ve 314. maddeleri sağ eylemcilerin ancak % 10'una uygulanmıştır. Bu hükümler TİT, ETKO, TYK gibi sağ örgüt kurucularına uygulanmaktadır. MHP ve «Ülkücü Dernekler» gizli örgüt kabul edilmediğinden, mensupları Ceza Yasasının «adi suç» olarak nitelendirilen hükümlerine göre cezalandırılmaktadır.

Kasten ve taammüden adam öldürme, kurşunlama, bombalama, yol kesme, gasp gibi fiilleri işleyen sağ eylemcilerin aftan yararlandırılmamaları için Ceza Yasasının 448-450. vb. maddelerinin kapsam dışında tutulmaları gerekir ki, o zaman adi suçluların affı da mümkün olamaz.

«Eşitlik arayışı» içinde olduğunu belirtmesine rağmen, kapsamı böylesine dar tutmak çabası, Yasa Önerisini adaletsiz sonuçlara götürmektedir. Şayet bir «eşitlik» yaratılmak isteniyorsa, bu, affa geri hatlarda barikatlar kurarak değil, affın kapsamı genişletilerek sağlanabilir.

Çözüm

Aslında siyasi suçları af dışı bırakma tutumunun anayasal kaygıdan değil, Öneriye hakim olan anlayıştan kaynaklandığını, yukarıda belirtmiştik.

Çözüm, 8 Ağustos 1985 tarihli «Af Deklarasyonu»nda mevcuttur. Deklarasyonda şöyle deniyordu: «Anayasanın 87 ve 14. maddeleri sağ ve sol ideoloji arasında eşitsizliğe kaynaklık etmeyecek biçimde anlaşılmalı ve aşılmalıdır.»

Nasıl aşılacağı da, Önerinin Sunuş bölümünde açıklanmış:

«Bir suça verilecek cezanın affedilebilir olmaktan çıkarılarak affedilmez hale gelmesi, ağırlaşması anlamına da gelmektedir. Anayasa'nın 87. maddesi bu anlamda 14. maddede sayılan fiillerle ilgili cezaları ağırlaştırmaktadır.

«Hiç kimsenin işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılamayacağı, kimseye suç işlediği zaman o kanunda o suç için konulmuş cezadan daha ağır ceza verilemeyeceği» hem evrensel bir hukuk kuralı ve hem de Anayasa'nın 38. maddesinin benimsediği bir ilkedir.

«Af düzenlemesi yapılırken Anayasa'nın 14 ve 87. maddelerinin Anayasa'nın yürürlüğe girdiği tarihten önceki dönem için kısıtlamalar getirdiğini kabul etmek, Anayasa'nın bütünlüğüne uymayan bir yorumlama ve Anayasa'nın özellikle 38. maddesine aykırı davranmak olur.»

Bu görüş bugün Türkiye'de birçok hukukçu, hukuk ve siyasetle ilgilenen bilim adamı tarafından da savunulmaktadır. Af sorununa, dar bir hukukçu mantığıyla değil, ülkenin ihtiyaçlarını dikkate alan, uzak görüşlü bir siyasetçi gözüyle yaklaşılmalıdır.

Sorun, bu görüş temelinde hesaplanacak, Türkiye'nin ihtiyaçlarına uygun, deklarasyonun deyişiyle «geniş kapsamlı ve eşitlikçi» bir Genel Af Tasarısının Parlamentoya sunulmasıdır. Bu görevin de Ana Muhalefet Partisi olarak SHP'ye düştüğü inancındayız.

Saygılarımızla.

İslamda Cinsellik

Sara Ongun-Birol Şenkal

Cinsel yaşam insan varlığının en doğal gereksinimi ve ayrılmaz bir parçasıdır. Kuran'ın sosyal, ekonomik, hukuki ve ahlaki yapısı defalarca gündeme getirilip tartışılmış, İslam bilginleri tarafından tefsirler çıkarılmış, inananlara mesajlar ve yolgösterici «emirler» ulaştırılmıştır. Ancak kadın ve cinsellik konuları hep eşitliğin kutsal kitapta olduğu gerekçesiyle örtülmeye çalışılmıştır. Kadına sağlanan sözde «kurtuluş» Kuran ayetlerinde bir yama gibi durmaktadır. İslam hukuku, kadının toplum içerisindeki yerini, kendi ana değerleri, inançlar sistemi ve geleneksel aile ahlakı yapısıyla çözdüğünü ileri sürmektedir. Kadın kendi «kutsal yerini» İslami yapıda bulmuştur! Kadın evinde oturacaktır. Her konuda evrensel ve adaletçi,değişmemiş, tek ve son din savında olan İslam dini, kadının toplumsal konumunu ve üretime katkısını görmezden gelmektedir. Kabul etmek gerekir ki, Kuran uygulamaya konulduğu çağda kadının yerini düzeltmiş, onu bir orta malı olmaktan kurtarmıştır. Yine o koşullarda ekonomik güçlükler ve süregelen savaşlar nedeniyle çok eşlilik de (erkeğin birden fazla kadın alması) anlayışla karşılanabilir. Ancak bugün yüzyıllar öncesinin kadınını da diretmek, yaşamdan çekilmesini istemek, kocasına bağımlı kılmaya çalışarak evinde oturmaya zorlamak, çarşaflara kapamak hangi çağdaş mantıkla bağdaştırılabilir? Bugün kadın ve erkek üretime beraber katılmakta, yaşamın zorluklarına omuz omuza direnmektedir. İslamın, erkeğin tartışmasız üstünlüğüne ve kadının fiziksel-organik zayıflığı savına dayanan felsefesi işte bunu kabullenememektedir. Kadının, erkeğin korumasından ve boyunduruğundan kurtulması Kuran'da da buram buram kokan ataerkillikle çatışmakta ve asırların şartlandırmasıyla gelen, İslami öğretiyle yetiştirilmiş kuşaklar eşit yaşamı cehennemlik olmakla yargılamaktadırlar.

Bir cinsel araç

İslam felsefesi kadınlara, toplumsal yaşamda ve cinsel konuda verdiği işlevle son derece eşitsiz davranmış; cinsellikte kadınları, gereksinimleri giderme aracı, hattâ mal olarak görmüştür. Kadın herşeyiyle kocasına tabidir ve en önemli görevi eşinin cinsel istemini artırarak tatminini sağlamaktır. «Kocanın kadın üzerindeki baş hakkı, doğum için kırsal alana giderken deve üzerine bindiği sırada bile olsa arzulanması halinde kendisini kocasına sunmaktan kaçınmamasıdır.»[1] Kocasının arzulaması halinde onun için süslenmek ve kokulanmak kadına bir görev olarak yüklenmiştir; «kocası evinden ayrılıp bir yere gittiği zaman süsü bırakmak kadının vacip görevleridir.»[2] «Hiçbir kadına nefsini kocasına sunmadan uyuması helal değildir.»[3] «Kişi karısını yatağına çağırdığı zaman kadın gelmekten kaçınır, kocası da bu sebepten ona kırgın ve kızgın olarak gecelerse melekler sabaha kadar o kadına lanet ederler... (kocanın) kırgınlığı ve kızgınlığı devam edip dururken, kocasının cinsel arzularına karşı diretmeye devam eden kadının

1 (Hz.Muhammet) Ali Rıza Demircan, *İslamda Cinsel Hayat* S-1/78,1/228, (Eymen yayınları 1. Baskı İstanbul 1985).
2 A.R.Demircan- İ.C.H., S-1/154.
3 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-1/227.

namazı kulaklarını aşmaz (Allah katına yükselip kabul olunmaz.»[4] «Allah'a kulluğunun gereği olarak ahlaki değerleri ve kadınsı özellikleriyle kocasını mutlu etmeye çalışması gereken kadının sebepsiz olarak kocasına karşı cinsel direnişe geçmesi onun arzularını basite alıp çiğnemeye kalkışması elbetteki büyük bir suç azim bir günahtır.»[5] Bu tutumlarından dolayı «önce kendilerine öğüt verin, sonra uslanmazlarsa kendilerini yataklarda yalnız bırakın, yine dinlemezlerse dövün.»[6]

Kuran hükümleri ve hadislerle erkeğin üstünlüğü, ve kadın üzerindeki hakimiyeti toplumsal bir olguya dönüşmüştür. Erkek kızabilir, bağırabilir, yatağında yalnız bırakabilir, hatta dövebilir de ve bunlara karşı, kadın haklı bile olsa kendini savunması olası değildir. Hakkını araması bir yana, kaderini kabullenmezse meleklerin lanetiyle, yaptığı ibadetin kabul edilmemesiyle cezalandırılır ve cennet kapıları bile yüzüne kapatılır. «Size cennetlik kadınları tanıtayım mı? Onlar bir hata ettikleri veya kocaları tarafından bir haksızlığa uğratıldıkları zaman kocalarına karşı şöyle diyebilen kadınlardır: Seni hoşnut etmedikçe uyumayacağım.»[7] Çünkü cennete giden yol erkeğin gereksinimlerinin en iyi şekilde giderilmesinden geçmektedir. Onlar erkekler için yaratılmışlardır: «Erkekler kadınlar üzerinde idareci ve hakimdirler, çünkü Allah birini diğerinden üstün yaratmıştır... İyi kadınlar itaatkardırlar.»[8] Kuran ayetleri yoluyla kadının toplumdaki yeri bu şekilde belirtilmiştir. Muhammed hadisler biçiminde verdiği mesajlarda kadınlara toplumsal bir rol vermediği gibi kendisinden sonra da verilmemesi için ne gerekiyorsa yapmış, kendi davranışlarıyla da bunun en iyi «örneğini» vermiştir. «Kafada ve kalpte kadın arzusu oluştuğu zaman derhal eşe gelinerek cinsel ilişkide bulunulmasını öğütlemiştir, kadının çekimser kalmasını da haram kılmıştır.»[9]

İslama göre kadının cinselliğinden yararlanmak kocanın en tabii hakkıdır. Bu hakkını kullanmasına yardımcı olmak, kendisini kocasına en «işveli» bir şekilde sunmak da kadının en tabii görevidir, bu görevini (!) yerine getirmeyen kadın hem suçlu hem de günahkârdır. «Suçludur çünkü aile hayatının temeli ve nafaka almasının sebebi olan cinsel görevlerini yerine getirmeyerek kocasının hakkına tecavüz etmektedir. Bu tecavüz suçtur. Suç olduğu içindir ki ceza gerekir.»[10] Bu ceza ise dövmeye varacak kadar desturunu almıştır. Kocaya «tazir» adıyla anılan bu tür cezayı verme ve uygulama hakkını İslam hukuku vermiştir. Koca «tazir» yetkisini kullandığında dövülen kadın kocası aleyhine dava açamaz, hakkını arayamaz ve zaten İslam yasaları önünde suçludur. O kocası kendisini arzuladığı halde kadınlık görevini yerine getirmemiştir, hem suçlu hem günahkardır, çünkü kocaya itaati emreden Allah'a ve onun Resulüne karşı gelmiştir. Kadının kocasının arzularına değil karşı çıkması, geldim, geliyorum, geleceğim diyerek bekletmesi bile haramdır. «Allah erteleyen kadına lanet etsin... erteleyen kadınlar, kocaları tarafından arzulanan fakat kocaları uyuyuncaya kadar onları bekletip oyalayanlardır.»[11]

Erkeğe çok eşlilik

Ve kadının kaderi, eşini, kumalarıyla beraber paylaşmaktır. İslamda -bilindiği gibi- erkeğin ikinci, üçüncü, dördüncü bir kadın alma hakkı vardır ve her «müslüman kadın, erkeğinin birden fazla kadın alabilme hakkına sahip olduğunu kabullenmek zorundadır, bunu reddetmek müslüman kadını kafirliğe götürür.»[12] Muhammed kendi «örnek yaşamı» ve hadisleriyle erkeğin çok eşliliğini yasallaştırmıştır. Kadının, kocasına karşı üstlendiği görevlerle sarındığı prangalar yetmiyormuş gibi bir de eşinin -İslami toplumsal yapıdan hak kazandığı- taaddüd-i zevcat (çok evlilik) kurumuyla getirilen eşitsizliği zorunlu kabulü bir yana, «bu mukaddes kurumun meşruluğunu» savunmaya mecbur kılınmıştır. İslama göre bu yasallığı kabul etmeyen kadın kafirdir ve doğaldır ki erkeğin çok evliliği ve bunu yasallaştıran Taaddüd-i Zevcat kurumu nedeniyle kadının boşanmak isteği yasaklanmış ve böyle bir istemin yolları her türlü İslami kanun ve uygulamalarla kapatılmıştır.

Son derece açık ve net olan bu görüş açısından bakıldığında İslama göre kadın, herşeyden önce insan değildir. Böyle olunca kadının hakları, istemleri olacağını düşünmek bile olanak dışıdır. Bu da çağdaş anlayışla İslam ilkelerinin kaçınılmaz çatışmasını getirmekte ve çağımız İslam bilginlerinin «en ileri toplum İslam» teorisi ve şiarlarını boğulmaktan kurtaramamaktadır.

Muhammed evliliği sürekli olarak teşvik etmiş ve bunda kıstas olarak «uyruğunun» çoğalmasını esas almıştır. «Kısır güzelleri bırakın, siyahi de olsa doğurgan kadınlarla evlenin, ben diğer ümmetlere

4 İ.C.H. S-1/229.
5 İ.C.H. S-1/228.
6 *Kuran'ı Kerim*, Nisa Süresi Ayet 34.
7 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-1/227.
8 *Kuran'ı Kerim*, Nisa Süresi Ayet 34.
9 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-1/16,17,49.
10 İ.C.H. S-1/230.
11 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-1/232.
12 İ.C.H., S-1/329.

karşı sizin çokluğunuzla övünürüm.»[13] Kadının diğer görevlerine bir de «üreme aracı» olması eklenmekte ve önemli yer tutmaktadır. «Bakire kadınlarla evleniniz, çünkü onlar genç oldukları için doğurgandırlar, daha tatlı dilli, dudaklıdırlar.»[14] «Kadınlarınız, çocuk yetiştiren etkin tarlanızdır, o halde tohum ekilen tarlanıza nasıl isterseniz öyle varın.»[15] Erkeklerin, tüm yetkilerini aldıkları İslam toplumu ve hukukuna göre davranmakta zorluk çektikleri (!) söylenemez, herşey serbesttir. Savaş sırasında tutsak alınmış kadınlarla cinsel ilişki (tecavüz demek sanırız daha doğru olur) bile serbest bırakılmıştır.

Cezalarda da eşitlik yok!

Zina (evlilik dışı cinsel ilişki) konusunda çok sert hükümler getiren İslam hukuku, savaş esiri kadınlarla cinsel ilişkiyi ahlâk dışı görmemektedir, çünkü önemli olan İslam adına savaşan erkeklerin cinsel gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Erkeği savaşta olan kadın ise eve kapanmakla yükümlüdür.

İslam, zina yapılması halinde kadına ve erkeğe aynı ceza hükümlerini uyguladığını savunur. Önce İslam hukukunda zina'nın ne olduğuna bakalım: «Zina suçu: beşeri hukuktaki zina suçundan farklıdır. İslam hukuku yasaklanan her teması zina olarak kabul eder. İster evli olsun ister bekar, kim yasak birleşimde bulunursa onu cezalandırır... beşeri hukukta zina karşılıklı rıza ile olduğu müddetçe bir beis yoktur.»[16] Yasaklanan temaslar çok geniş kapsamlıdır: «Erkekle kadının birbirine dokunması haramdır... Ulkemizdeki bölgesel oyunlarda ve dansta görülen vücut teması kuşkusuz haramdır»[17] «Bir kadının eline dokunan kişinin kıyamet gününde eline ateşten bir kor parçası konur.»[18] «Gözler de zina eden (bakış) şeytanın zehirli oklarından bir oktur.»[19] «Haram cinsel münasebetler önce bakışla başlar, gülümseme, selamlaşma ve konuşma ile geliştiği ve buluşma ile sonuçlandığı için»[20] tüm ilişkiler en başından yasaklanmış ve zina suçu kapsamına alınmıştır. Zina'nın cezası ise «recl'dir». yani taşlanarak ölüm. İnfazda kadınlara bir ayrıcalık(?) tanınmıştır. Recl yapılacak kadın önce yarı beline kadar gömülür ve sonra recl'edilir (taşlanarak öldürülür). Zinanın infazında bile eşitlik yoktur.

13 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-1/89.
14 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-1/108.
15 *Kuran'ı Kerim*, Bakara Süresi, Ayet 223.
16 *Nisa Dergisi*, Sayı: 1, A.Uhed
17 İ.C.H. S-2/86.
18 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-2/86.
19 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-2/76.
20 İ.C.H., S-2/77.

Kadın evine kapatılmış; bakışmayla başlayıp gelişmesinden korktukları zina varsayımından dolayı, dış dünyayla ilişkisi hemen tümüyle kesilmiştir. «Kocasının izni olmadan evinden çıkamaz, eğer çıkarsa sema, rahmet ve azap melekleri evine dönünceye kadar ona lanet ederler.»[21]

En başından itibaren oluşan eşitsiz uygulamada erkeklere yasal zina hakkı zaten verilmiştir. Yani erkek ilk karısından başka kadınları isteyebilir ve gücü yettiğince nikahlayabilir; bu yasal hakkıdır. Ozellikle İslamın yayıldığı çağda erkeklerin sahip oldukları cariyelerle de cinsel ilişkide bulunmaları serbestti. Birden çok kadını istemeye, onlarla evlenmeye, cariyeleriyle cinsel ilişki kurmaya yetkiliydi. Buna rağmen, erkeğin gözü hâlâ dışarıdaysa, başkasının «mahremi» olan kadınlarla zinada bulunuyorsa, bu cezalandırılacak bir davranıştır.

Erkek ister ve istediğini alır. Kadının ise istemeye bile hakkı yoktur, himayeleri altında bulunan kölelerle dahi göz göze gelmesi cinsel haramdır. Olabildiğince gözler önüne sermeye çalıştığımız kadın ve erkeğin eşit haklarla (!) donatılmış ortak yaşamlarında zina eylemi de İslam hukukuna göre elbetteki eşit (!) ceza hükümlerini getirecektir.

Birden çok kadınla evlenebilen mümin erkeğin boşanma hakkı da ona verilmiştir. Hiçbir İslami kurum ve mahkemeye başvurmaksızın boşayabilir. Kadının ise boşanma hakkı söz konusu değildir. Ancak bazı özel durumlarda -kocanın cinnet getirmesi, bulaşıcı hastalıklara yakalanması vb. gibi- şartlar ileri sürüp mahkemeye başvurarak boşanmayı isteyebilir. Erkeğin eşini boşamak için herhangi bir koşul öne sürmesine gerek yoktur, istediği an boşanmayı gerçekleştirebilir.

İslam aile hukukuna göre «kadın kocasından, cinselliğini sunup helal kılma karşılığında bir mehir alır.»[22] Mehir; herhangi bir mal, para veya ziynet eşyasıdır. Bir mehir karşılığında kendini evleneceği kişiye «satan» kadının, haklarını savunamaması, özgür iradesiyle davranamamasından daha doğal ne olabilir? Kendini erkeğine bir mal gibi satmıştır, zaten «dünya bir metadır, metaların en iyisi saliha (mükemmel-en iyi) kadındır.»[23] Ve bu nedenle de en iyi şekilde yararlanılmasına izin vermelidir. Bu İslam hukukuna göre bir sömürü biçimi değildir. Kuran yasalarına göre kadın, sadece erkekler için yaratılmıştır ve kendisini -mal gibi- aldığı mehir karşılığında satabilir.

Erkek ayrıcalıklarına rağmen hâlâ zina yapıyorsa (zinanın cezasını görmekle beraber) esas olarak

21 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-2/78.
22 İ.C.H., S-2/309.
23 *Yeni Yorum Dergisi* Sayı-4, Sayfa-43, Gülfürüz Solmaz.

bunun günahı da kadınlara yüklenmiştir. «Kadın avrettir, baştan aşağı çekici bir varlıktır... Şeytan onu önemseyerek karşılar.»[24] Şeytan mümin erkeği hak yolundan döndürebilmek için hep kadınları kullanmıştır. Kuran'da da sık sık bu imaj işlenmiş, Muhammed de bu konuyu vurgulamaya özen göstermiştir: «Sizden biriniz, yanında mahremi bulunmayan bir kadınla birarada yalnızca kalmaya görsün, onların üçüncüleri mutlaka şeytan olur... Şeytan da her birinizin kan damarında akar.»[25] Kadın, yanından kaçılması gereken bir varlıktır, şeytanla işbirliği yapar -belki de şeytandır- telkinleriyle açıkça aşağılanmış ve lanetlenmiştir. Kadın Havva'dan (!) bu yana şeytanla işbirliği yapmak suçlamasından kurtulamamıştır. Bu ayet ve hadislerin yolundan gidildiği sürece de kurtulamayacaktır.

Cennet'te de ataerkil kurallar

Evlerinden dışarı çıkmaları, elleri ve yüzleri dışında kalan herhangi bir yerlerini açmaları, kocalarına kırgın olmaları ve benzeri gibi küçük nedenlerle kadınlar, çok büyük günahlar kazanabilmektedirler. Erkekle kıyaslandığında kadının günahkar olması çok kolaydır. Günah-sevap terazisinin günah kefesi altın tartısı gibi hassastır ve sol omuzdaki melek aralıksız yazmaktadır. İslam'ın erkeklerin hakkını gözettiği ve bunun cennette de böyle devam edeceği ilgili ayet ve hadislerle ortadadır. «Onlara cennette mütahhara (temiz-arınmış) eşler vardır.»[26] «Memeleri veni oluşmuş, turunç memeli, otuz üç yaşında ve hiç yaşlanmayacak kızlar ve dolu kadehler vardır.»[27] Kadın yine erkeğin hakimiyetinden kurtulamamaktadır. «Cennete gireceklerin herbiri Allah'ın kendisi için yarattığı 72 zevce ile cinsi münasebette bulunacağı gibi imanları ve emelleri sebebiyle cennete girmiş kadınlardan olan iki eşi ile de cinsi münasebette bulunacaktır.»[28] Dünyada kendisine çok evlenme izni verilen mümin erkek cennette yine onlarca kadının cinselliğinden yararlanma durumundadır. Kadın ise, yine cinsel arzuların gideriminde kullanılacak bir tatmin aracıdır. Allah Kuran'da, inanan erkeklere müjdelemiştir: «İnciler gibi el değmemiş, beyaz tenli, gözünün beyazı bembeyaz, siyahı da simsiyah, ahu gözlü, bakire ve her cinsel ilişkiden sonra tekrar bakire olan, kocalarına aşık, işveli, sevişme sırasında aşk nameleri fısıldayan, otuz üç yaşında ve hiç yaşlanmayacak şekilde yaratılan, yalnız eşlerine bakan, eşlerine başka dilberlere bakmak ihtiyacını duyurmayacak şekilde bakışları etkili ve çekici olan, hiçbir erkeğin eli dokunmamış ve gözü değmemiş, yanakları kırmızılıkta yakut gibi, vücutları berraklık ve beyazlıkta mercan benzeri, yüzleri güzel mi güzel, tenleri zar gibi ince ve şeffaf, memeleri yeni oluşmuş kübik şeklinde, turunç memeli, vücutları her türlü kirden arınmış, temiz, güzel ve tatlı dilli olan; eşlerini içi boş bir inciden yaratılmış 60 mil uzunluğunda özel döşenmiş cennet çadırlarında, özel yatak odalarında ağırlayan kızlar sunulmuştur.»[29]

Görüldüğü gibi dünyada —İslami yasalara göre— cinsel bakımdan zevk ve bolluk içinde yaşamış olan erkek, Cennette de son derece çekici bir şekilde sunulan kadınlarla ödüllendirilmektedir. Ayrıca «Mümin bir günde yüz bakire ile cinsel ilişkide bulunacaktır.»[30] «Ona yüz erkek kuvveti verilecektir.»[31] Erkeklere bunca «güzellikler» sunan, onları hoşnut edebilecek herşeyi yaratan ilahi güç, kadınlara dünyadaki yaşamlarından ayrıcalıklı hiçbirşey vâdetmemiştir. Orada da erkeklere sunulan varlıklar konumundan kurtulamamışlardır.

Cennet tasvirlerinin hepsinde güzellikleri dillere destan huriler anlatılır. Bunlar cennetteki kullara hizmet etmek için yaratılmışlardır. İmtiyazlı olan kullar erkekler olduğundan onların göz zevkleri de düşünülmüştür. İlginçtir ki, kadınların göz zevklerini düşünerek yaratılan erkek hizmetçiler yoktur. Erkeklere hem bol bol ilişkide bulunabilecekleri, hem de her türlü hizmetlerini gören güzeller güzeli kadınlar sunulmuştur.

İslamiyetin, toplumların ve insanların her türlü gereksinimine yanıt verdiği ve insanlar arasındaki ilişkileri akla uygun bir şekilde düzenlediği iddiasında olanların, toplumumuzun bugün geldiği noktanın çok gerisinde kaldıkları açıktır. Bin yıl önceki toplumların köhnemiş kurallarını ve anlayışlarını, bugün hâlâ sürdürmeye çalışmak, Türkiye'nin çağdaşlaşma ihtiyacıyla çelişiyor.

İslami düşünce ve değerler, özellikle toplumsal ve insani ilişkileri düzenleme alanının iyice dışına itilmelidir.

24 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-2/85.
25 (Hz.Muhammet), Et-Tac 329.
26 *Kuran'ı Kerim*, Bakara Suresi, Ayet 25.
27 *Kuran'ı Kerim*, Nebe Suresi, Ayet 31-34.
28 (Hz.Muhammet) İ.C.H., S-2/292.
29 *Kuran'ı Kerim*, Ayetler: Vakia-5,24,35,38/Rahman-56,58,70, 72/Saffat-48/Nebe-31,34/Bakara-25 (Bu ayetlerden derlenmiştir).
30 (Hz.Muhammet) İ.C.H. S-2/296.
31 İ.C.H. S-2/296.

Reklamlardan, Kitlelerin Yönlendirilmesine

Sulhi Dölek

Giriş

Günümüzde yalnızca gelişmiş ülkelerin değil, gelişmekte olan ya da yarı gelişmiş toplumların insanları da her an sayısız görsel ve işitsel bildirinin odağındadır. Kitle iletişim ortamları; temelde bireyi bilgilendirme, eğitme ve eğlendirme amacı güder görünmekle birlikte, parçası oldukları düzeni koruma, sürdürme ve denetleme işlevleri de gözardı edilemez.

Ertuğrul Özkök iletişim araçlarının özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra «devletin dolaylı ideolojik aygıtları» biçimine büründüğünü söylüyor.[1] Yine aynı yazarın deyişiyle, yeryüzünde hiçbir siyasal erk, kitle iletişim araçlarını denetsiz bırakmamıştır:

«Sosyalist dizgedeki *sınıf adına* örgütlenen öndenetimin yerini, (kapitalist sistemde) her zaman için bir sınıf adına hareket ettiğini yadsıyan bir *özdenetim* almaktadır.»

Toplumun gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, belirli güç odakları bireylerin ve dolayısıyla kitlelerin davranış ve düşüncelerini denetleyip biçimlendirmeye çalışır. Özellikle kapitalist toplumlarda basın, radyo ve televizyonun ayrılmaz bir parçası olan reklamları da bu yönlendirme çabasının bir uzantısı olarak görmek zor değildir. Belirli bir mal ya da hizmeti olabildiğince çok kişiye satmanın ötesinde; bir bütün olarak ele alındıklarında, belirli bir yaşam biçimini yığınlara benimsetmek çabası belirginleşmektedir.

Reklamcılığın bir sanayi toplumunun oluşmasındaki önemli katkıları yadsınamaz. Ancak, sanayicisinden tüccarına kadar başka herkesin örgütlenip çıkarlarını koruyabildiği bir toplumda; çoğunluğu ücretlilerden oluşan tüketici kitlesinin de ne gibi etkilerle yüzyüze bulunduğunu, ne türden açık ve gizli silahların hedefi yapıldığını tartışmak çok doğal ve gereklidir.

Bu yazı gerçek anlamda bir inceleme ya da araştırma sayılmamalıdır. Bir buzdağının suyun dışındaki bölümü izlenimini veren bu konuyu çok daha geniş bir bağlamda değerlendirmek, düşünce özgürlüğü -düşünceyi anlatma özgürlüğü bile değil, yalnızca düşünce özgürlüğü- ile birlikte ele alarak «Davranışlarımızı kimler yönlendiriyor?» sorusuna yanıt bulmaya çalışmak okur açısından sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Biraz tarihçe....

«Temel gereksinimlerini güçlükle sağlayabilen toplumlarda reklama gerek yoktur. Çünkü yoksunluk en iyi satıcıdır.»

Brown'ın «İkna Yöntemleri»[2] adlı kitabından büyük ölçüde yararlanarak, reklamcılığın tarihsel gelişmesini özetlemeye çalışalım:

İletişimin yalnızca yüzyüze yapılabildiği günlerde «al bunu, var onu!» benzeri önerilerden ötesi yoktu herhalde. İlk reklamların temel amacı ise, ilgiyi belirli bir ürün ya da hizmete çekmekti. Yaklaşım da yalın ve dolaysızdı.

«İyi çini mürekkebini falanca adreste bulabilirsiniz.» (1658 yılında çıkmış bir dergiden.)

Ama yakınmaların başlaması gecikmedi. Daniel Defoe, 1665'de «Veba Yılı Güncesi»nde şöyle yazacaktı:

«Direklere ve duvarlara bile sözde hekimlerin duyuruları yapıştırılmış. Bu şarlatanlar halkı kendilerine çekmek için her şeyi yapıyorlar.»

1 Ertuğrul ÖZKÖK, *Sanat, İletişim ve İktidar*, Ankara 1982, Tan Yay.

2 J.A.C. BROWN, *Techniques of Persuasion*, Londra 1972, Penguin.

İngiltere'de ilk kez 1682 yılında bir dergi neredeyse sırf ilan için yayınlanıyordu. Gazetelerin çoğu, 17. ve 18. yüzyıllarda hiç değilse bir miktar reklam gelirine bel bağlıyordu. Bunların çoğu «küçük ilanlar» türünden duyurulardı. 19. yüzyıl başlarındaysa, ayakkabı boyası ve diş tozu gibi «bayağı» ürünlerin edebi yapıtlarla aynı sayfalarda duyurulması eleştiri konusu edilecekti.

Kitlesel pazar gittikçe gelişiyor ve daha o günlerden, bugün bile geçerli olan yöntemler kullanılmaya başlıyordu. Uyaklı sözcükler... Yinelemelerden yararlanma... Sahte bir bilimsellik havası taşıyan, tüketiciyi etkilemek amacı güden terimlerin kullanımı; örneğin saç boyası yerine «atrapilatör», krem ve tonik yerine «aromatik rejeneratör», öksürük hapları için «pülmonik tablet» vb...

Çoğunluk gazete okumadığı için, bu kez duvar ilanlarına başvuruluyor ve kısa sürede sokaklar posterlerle kaplanıyordu. (1839'da Londra'da malsahibinin rızası olmadan duvarına ilan yapıştırmak yasaklanacak, ama bu yasak 1862'ye değin uygulanamayacaktı.) Ayrıca el ilanlarının kullanımı da yaygındı ve çoğu cinsel hastalıkların tedavisiyle ilgiliydi.

«Sandviç adam»lar da bu dönemde ortaya çıkmıştı. (Günümüz İstanbul'unda lokantalar, kundura mağazaları vb. tarafından ara sıra başvurulan bu yöntemin isim babasının Charles Dickens olduğunu anımsatalım.) Duyuru panolarını özel olarak tutulmuş arabalar da taşıyordu. 1848'de otobüslerin içlerinde ilan levhaları görülmeye başladı. Bunları balonlar, havadan yapılan duyurular, elektrikl yazılar, hatta top namlularından ortalığa saçılan kağıtlar izledi.

Reklamcılık, kabalık ve güvenilmezlikle ün yapmaya başlayınca, bazı firmalar panolarında sırf ürünlerinin adını vermekle yetinir oldular. Kimileriyse tersine, yoğun bir saldırıyla markaları beyinlere kazımaya, bunları gündelik terimlerle ayrılmaz bir biçimde bağdaştırmaya çalışıyorlardı. «Pears Sabunları» firması, rekor harcamalar yaparak, sloganını sağır kulaklara ve görmez gözlere bile eriştirmeyi başarmıştı:

«Günaydın; Pears sabununu kullandınız mı?»

Duyarlı kişiler, tatsız çağrışımlar uyandırmak korkusuyla, birbirlerine «Günaydın!» demekten bile kaçınır olmuşlardı.

Reklam panosu ressamlarının «sanatı bayağılaştırdığı» söyleniyordu. Ama sonradan resimlerin niteliği düzelecekti. Fransa'da renkli taşbaskısı geleştiriliyordu. Toulouse Lautrec'in Moulin Rouge için çizdiği afişlerin ürünün günümüze dek ulaşacağını kim bilebilirdi?

20. yüzyıl gazeteleri için durum iyice değişikti. Artık gelirlerinin yarısını reklamlar oluşturuyor; bunu sağlayamayan gazeteler kapanıyordu. İlan geliri sayesinde fiyatı düşürüp tirajı artırmak, sonuçta da daha fazla ilan geliri sağlamak olanağı vardı.

İlk reklam şirketleri de ortaya çıkmıştı. Bunların başlangıçtaki görevleri yalnızca firmayla basın organının aracılığını yapmaktı. Ancak sonradan asıl işlevleri reklam hazırlamaya dönüşecek ve firmaların kendi reklam bölümleri gereksizleşecekti.

Reklamcılık -pek saygın sayılmasa da- yavaş yavaş meslek sayılmaya başlıyordu.

İşin psikolojik yanı üzerinde ilk duranlardan biri, 1909 yılında Chicagolu Prof. Scott oldu. Bu adamın ortaya koyduğu *çağrışım ilkesi*, «Pears: sabun» ve «Hoover: elektrik süpürgesi» örneklerindeki gibi sırf belli bir markanın belli bir ürünün genel adının yerine geçmesinden oluşmuyordu. İşin içinde bu markayı, bireyin temel içgüdüleriyle bağdaştırma çabası vardı. Analık içgüdüsü, sağlık ve güzellik tutkusu, açgözlülük vb. üzerine oynanıyordu. Göze hoş gelmeyen kişi ve durumların, şaka yollu bile olsa reklamlarda işlenmesinden kaçınılıyor; örneğin yoksul yerine zenginin yaşantısından kesitler gösteriliyordu.

Ve reklamcılar Freud'u keşfetti...

Freud'la 1930'ların sonuna doğru tanışan reklamcılar, 1950'lere kadar bu hazineden gerektiği gibi yararlanamıyorlardı. Bu yıllarda ise eğitilmiş ruhbilimciler, toplumbilimciler ve sosyal antropologlar reklam sanayiinin hizmetine giriyor; reklam ABD'de bir yaşam gereği oluyor ve hızla Avrupa'yı da işgale koyuluyordu.

Arthur Herzog'un Amerikan uygarlığı için söylediği aşağıdaki sözleri, bütün dünyayı kapsamına alacak biçimde düşünmek sanırım çok yanıltıcı olmaz:

«Yakında yalan kavramı gereksiz bir fazlalık sayılacak ve gömülecek. (...) Yalan, gelişmenin kurbanlarından biri oluyor. (...) Yalanı gereksiz kılan yeni aygıta *Yutturmaca Faktörü* adı verilebilir. (...) Belirli amaçlar için arasıra başvurulan bir araç niteliğindeki yalanın tersine, bu faktör başarı sağlayabilmek için her yerde hazır ve nazır olmalı; neyin kabullenebilir düzeyde gerçek sayılacağının ve neyin sayılmayacağının ölçütünü oluşturmalıdır.»[3]

Böyle kuşkucu bir açıdan bakıldığında, her toplumda doğrudan yalanlar ya da mutlak gerçekler yerine, gerçeklik oranı değişen yorum ve demeçlerin yer aldığını kabullenmek güç olmuyor. Rek-

3 Arthur HERZOG, *The B.S. Factor*, Baltimore 1974, Penguin.

lamcılıktan eğitime, ekonomiden siyasete kadar hemen her alanda bunun sayısız örneğini bulabiliriz. Reklamcılıkla siyasetin bir ara kesiti olan «İcraatın İçinden» izlencesinde Başbakanın söylediklerine «yalan» damgası vurmak olanaksızdır. Ama bu sözlerin hatırı sayılır bir Yutturmaca Faktörü içerdiğini yadsıyamayız.

Yeniden 1950'lere dönersek, reklamcıların bellibaşlı iki savları vardı:

1) Reklam, satışı artırmak ve dolayısıyla birim maliyeti düşürmek yoluyla ucuzluk sağlar.

2) Reklam, müşteriye aradığı malı nerede bulabileceğini bildirdiği için, ekonomik açıdan yararlıdır.

Ama ne yazık ki bunların ikisi de pek kanıtlanamıyordu. Reklam kimi zaman bir ucuzlama yaratıyordu ama, çoğunlukla üretim maliyetinin üstüne bir de reklam giderinin binmesi yüzünden pahalılanmaya yol açıyordu. Ayrıca reklamların büyük çoğunluğu sırf bilgilendirici olmanın çok ötesindeydi. Önemli bir bölümü de, doğrudan doğruya yanıltıcıydı. İlaç yapımcıları kadar, deterjan üreticileri için de geçerliydi bu durum.1959 yılında *Shopper's Guide* dergisinin yaptırdığı analizler ilginç sonuçlar veriyordu: «Yeni sihirli bileşen», «özel formül», «mucize yaratan katkı maddesi» türünden övgülerle göklere çıkarılan «özellikler», ötedenberi bilinen kimyasal maddelerdi. Dahası, deterjan markalarının tümünde bulunan şeylerdi. Televizyon reklamları başka yollardan da yanıltıyordu halkı. Cila reklamında tahta yerine kara bir cam kullanılıyor, kedi maması reklamındaysa hayvan konserve mamayı yemeye yanaşmadığı için önüne gerçekten taze ciğer konuyordu.

Brown'a göre reklam; abartmalar, yarı gerçekler, kasıtlı belirsizlikler, düpedüz yalanlar ve genelde aldatmacalar içermektedir. Bu meslekte çalışan binlerce kişiden çoğunun amacı da, müşteriyi kandırıp belirli bir malı satmaktan ibarettir.

Bir başka olumsuz görüş, sürekli reklamlarla çok kötü malların da satılabileceği yolundadır. Basit, ruhbilimsel bir yaklaşım: Belli bir düşünceyi, kabul edilene kadar insanların kafasına kakıp duracaksınız. Eğer kabullenme özverisi ve bu uğurda uğrayacakları zarar; önerinin gerçekliğini araştırmak zahmetinden daha kolay görünüyorsa, size boyun eğip yakalarını kurtaracaklardır.

Bu arada, reklamın, ürün niteliğinde bir gelişme sağladığını savunanlar da vardır. Çünkü uzun dönemde reklamcının (ve ürünün) başarısı, güvenilirliğine bağlıdır. Etiketsiz bir paket içinde kırmızı biber yerine kiremit tozu satabilirsiniz. Ama ünlü bir firma, reklamlarla pompaladığı kalitesiz çamaşır makinelerini ancak belirli bir süre için yutturabilir. Bu tür görüşlere göre, uzun vadede kurbanların seslerini yükseltmesi ve gerçeğin ağızdan ağıza yayılması kaçınılmazdır.

Sırf satış için değil...

Bundan otuz-otuz beş yıl önce de, reklamcının karşılaştığı asıl güçlük, birbirinin nerdeyse tıpkısı olan iki ürün arasında düşsel bir farklılık imgesi oluşturabilmekti. Freudcu ruhbilim görüşünden esinlenen yöntemler ilk meyvelerini verince, reklamcılar sıradan piyasa araştırmalarının falan çok ötesinde, sihirli güce sahip bir anahtar bulmuş gibi oldular.

Tüketici kimi zaman ne istediğini kendisi bile bilmiyordu. Yapılacak şey, ona bunu göstermekten ibaretti!

Bir yandan, özellike Amerika'da, tüketim fazlası stoklar üreticileri satış için her yolu denemeye itiyordu. Halkın elinde bulunan oldukça sağlam ve işe yarar mallar, ruhsal zorlamalarla eskimiş ve yararsız gösteriliyordu. Bazan da, çevrimi hızlandırmak için, dayanıklı tüketim malları bilinçli olarak dayanıksız ve kısa ömürlü yapılıyordu.

«Derinlemesine yaklaşım» gibi önceden çılgınca sayılabilecek yöntemlere başvuruluyor, tüketicinin eğilimini saptamak için ruhbilimin elindeki her türlü test ve değerlendirme olanağı kullanılıyordu. Temel amaç bir bakıma hipnoz etkisine benzeyen mantık dışı bir durum yaratmaktı. Müşteri, ürüne aşık olmalıydı!

Bu arada kimi gerçekler yeniden keşfediliyordu. Sözgelimi sigara ya da içki satarken, olumsuz izlenimleri düzeltmeye çalışmaktan kaçınmalı, «Korkmayın, öldürmez!» gibi deyişler kullanmamalı, sağlık üzerindeki etkiler türünden sevimsiz yanlara hiç değinmemeliydiniz.

Aynı yaklaşımların siyaset ve çalışma yaşamı gibi alanlarda kullanılmaya başlamasıysa daha tedirgin ediciydi. 1952'de Eisenhower'ın seçim kampanyasını üstlenen reklam şirketi, «Eisenhower Ulusa Yanıt Veriyor» genel başlığı altında yirmi saniyelik TV filmleri hazırlamıştı. Bunların her biri «sıradan bir vatandaş»tan gelen «Hayat pahalılığı konusunda ne yapacaksınız?» gibibir soruyla başlıyordu. Eisenhower da bu sorulara «Karım Mamie de bu konuda kaygılanıyor; ona 4 Kasım'dan sonra bu durumu düzeltmenin bizim görevimiz olacağını söylüyorum,» türünden yanıtlar veriyordu.

Halkın en fazla önem verdiği sorunlar Gallup firmasının kamuoyu araştırmalarıyla önceden saptanmıştı. Sorular, hep bu sorunlara değgindi!

Ve umacılar sökün ediyor...

Ülkemizde de ilgiyle izlenen «Columbo» adlı Amerikan dizisinin bir bölümünü belki anımsayacaksınız: İlk gösterimi yapılan bir film önceden birkaç yerinden kesiliyor, aralara çöl görüntüleri gibi insanı «susatacak» resimler içeren birkaç kare yerleştiriliyordu. Kurban, filmi izlerken çok hızlı geçen bu görüntüleri bilinçli olarak algılamadığı halde susuzluk duyuyor, su içmek için dışarı çıkınca da öldürülüyordu. Ayrıntılarda yanılıyor olabilirim ama, temel izlek buna benzer bir şeydi.

Gerçekte bu tür bilinçaltı telkin uygulamalarının su yüzüne çıkışı, otuz yıl önceye gidiyor. 1956 yılında *Sunday Times*, insan beynine yapılan yeni bir saldırı saydığı «bilinçaltına yönelik reklamcılık uygulamaları» ile ilgili bir yazı yayınlamıştı. Gazetenin aktardığına göre, bazı sinemalarda film gösterilirken, özel bir ikinci projektörle perdeye «Coca Cola» ya da «Mısır Patlağı Yiyin» gibi sözcükler düşürülüyordu. Bu yazıların parlaklığı çok belli belirsiz, ya da gösterilme süreleri çok kısaydı. Açıkçası, önceden bu konuda uyarılmış olsanız bile bunları «göremiyor»dunuz.

Aynı yaz, sinemalarda bilimsel bir deney düzenlendi: Bir gece film normal gösteriliyor, ertesi gece bilinçaltı etki uygulanıyordu. Uygulama yapılan gecelerde büfenin yaz boyu satış ortalaması öteki gecelerin ortalamasından; Coca Cola için altıda bir, mısır patlağı içinse yüzde elliden büyük oranda daha yüksekti.

Yöntemin mucidi olan Jim Vicary, tüketicinin zaten söz konusu ürünü almak yolunda bir eğilimi olmasa, bu tür bir uyarının sonuçsuz kalacağını söylemekteydi. (Hipnoz için de benzer yorumlar yapıldığını anımsayalım: Hipnotize ettiğiniz kişiyi, gerçekten istencine aykırı düşen bir eyleme zorlayamazsınız.) Yine de bilinçaltı reklamcılık önce Amerikan basınında, sonra da İngiltere'de fırtınalar kopardı. Hatta İngiliz Reklamcılar Enstitüsü, bu tür yöntemleri kınayan bir kitapçık yayınlayacaktı (1958).

Konu bu satırların yazarının ABD'de bulunduğu yıllarda yeniden gündeme geldi. Çok sayıda ürkünç yapıt arasında en çok ilgi çekenlerden biri, Wilson Bryan Key'in «Bilinçaltı İğfal» adlı kitabıydı. [4]

Kitabın giriş bölümünde reklamcılıkla tüketim tutkusunun birbirini kovaladığı kısır döngüden örnekler verildikten sonra, ortalama bir Amerikalının, dünyanın yoksulca bölgelerinden bir insana oranla, ömrü boyunca yeryüzü kaynaklarını elli kat daha fazla tükettiği belirtiliyordu.

«Bilinçaltı iletişim yöntemlerinin anlaşılabilmesi; her şeyden önce kişinin kendi fantezilerini, özimgelerini, yanılsamalarını, kişisel boşyüceliklerini ve gizli eğilimlerini tanımasına bağlıdır,» diyordu Key özet olarak. Söz konusu yöntemler, bilinçsiz algılar yoluyla insan davranışını, kendisinin haberi olmaksızın yönlendirmek amacını güdüyordu.

1971 yılında *Time* dergisinde çıkan ve yaklaşık 24 milyon okur tarafından görülebileceği hesaplanan «Gilbey's Gin» ilanı, bilinçaltı sanatın klasik bir örneği olarak ele alınıyordu.

Bu ilan, bini aşkın kadın ve erkek deneğe gösterilmiş; bu kişilerden ilanın içeriğini çözümlemeleri değil, gözlerini sayfa üzerinde gezdirirken hissettiklerini anlatmaları istenmişti.

Deneklerin yüzde altmış ikisi «doyum», «istek», «şehvet», «duygusallık», «uyarılma» ve «heyecan» türünden duygular tanımlamışlardı. Birkaç genç kadın ise, düpedüz «kızıştıklarını» belirtiyorlardı.

Geri kalan yüzde otuz sekiz, bir cin şişesiyle uzun bir bardaktan başka bir şey görmemişti. Ama hiçbir şey algılamadıkları anlamına alınmamalıydı bu. Bilinçsizce algıladıklarını, sözcüklere dökemiyorlardı, o kadar.

Deneklerin hiçbiri «Gilbey's Gin» ilanında kullanılan yöntemleri seçememişti. Zihnin baskı mekanizmasını kaldırmak için biraz gevşeyerek ve bilen bir gözle bakıldığında ise, buz küpleri arasına gizlenmiş ürkütücü yüzler ve sayfanın sağına soluna serpiştirilmiş belli belirsiz S-E-X harfleri görülebiliyordu. Dahası, çıkarılıp masaya konmuş olan şişe kapağı, şişenin masadaki yansımasıyla birleştiğinde, ayakta duran bir erkeğin dikleşmiş organını andırıyordu. Masanın üstündeki damlalar sperm sıvısını simgeliyordu. Ayrıca, bardağın gölgesinde de bir kadın cinsel organının aralık dudakları seçile - biliyordu. Kısacası, yirmi dört milyon kadın, erkek ve çocuğun gördüğü bu resim; gerçekte inanılmayacak kadar zengin bir görüntüydü.

Amerika ve Kanada piyasalarında bundan çok daha «utanmasız» örnekler bulabilmek olanaklıydı. İnsanların «dikizcilik» eğilimlerinden, gizli kalmış isteklerinden, kötü çocukluğun eski dönemlerinde saklı saplantılarından ve derin korkularından -bu tür resimlerde ürkünç imgelerede/sıkça yer veriliyordu- yararlanmaya çalışan bilinçaltı algı yöntemlerinin kullanımı sırf reklamcılık alanıyla da sınırlı kalmıyordu. Örneğin erkek dergilerinde sırf kadın bedeninin çıplak resimleriyle yetinilmiyor; bu resimlere oral sevişmeden tutun, anneye duyulan tutkuya ve eşcinselliğe dek değişen

4 Wilson Bryan KEY, *Subliminal Seduction*, New York 1974, Signet.

birçok bastırılmış eğilim ve isteği çağrıştıran simgeler görüntüler gizleniyordu. Çocuklara yönelik reklamlarda bile baştan çıkarıcı araçlar kullanmaktan çekinilmiyordu.

Gönderilen bilinçaltı mesaj sırf görsel değil, işitsel de olabiliyordu. TRT'de izlediğimiz kimi reklamlarda sıkça duyduğumuz «masum» sözcükleri düşünün: Temas, akmak, ılık, yumuşak, diri, nemli... Bazen pazarlanan ürünle bağdaşmayacak kadar yadırgatıcı gelen bu sözcüklerin kullanımının yalnızca «şiirsellik» sağlamaya yönelik olmadığını kestirmek pek o kadar güç değil.

Simgeler... simgeler...

Kimi düşünürlere göre, simge üretmek insanın temel gereksinimve güdülerinden biridir. Simgelerin kimi, kaynağını doğadan ve eski çağlardan alır, kalıtım yoluyla günümüz insanının bilinçaltına akar. Kimileri de sonradan kazanılmıştır. Kırmızı boyalı dudakların kadın cinsel organını çağrıştırması birinci türe, hızlı ve gösterişli arabaların erkekliği simgelemesiyse ikinci türe örnektir.

W.B.Key, insanın algıladığı her nesnenin ya simgesel, ya işlevsel, ya da hem simgesel hem işlevsel olduğunu öne sürüyordu. Simgeler, bilinçaltı düzeyde çalışıyor, iki ayrı kutup arasında gidip geliyordu: Hayatın başlangıcı ve bitişi. Bunlardan ilki üreme, aşk, ya da çiftleşme çevresinde; ikincisi de ölüm ya da genel olarak saldırganlık ve vahşet duyguları çevresinde odaklanıyordu. Dünyadaki tüm edebiyat, sanat, felsefe, bilim, din akımları ve insan davranışı üzerindeki her tür temel etken, bu iki nokta çevresinde öbekleniyordu işte. Bu açıdan bakmayı kabullenirseniz, her gün kullandığımız ve gördüğümüz birçok işlevsel nesnenin ölümü ya da yaşamı simgelediğini de kabullenebilirsiniz. Yaşamı simgeleyenler genellikle genital görüntülerdir. Oklar, füzeler, minareler, kalemler ve sigaralar gibi *fallik* simgeler; ya da genellikle yuvarlak ya da oval biçimli, yumuşak çizgili olan *vajinal* simgeler: Şeftaliler, dudaklar, gözkapakları, çatlamış antep fıstıkları, çekirdek kahve...

TRT reklamlarında da kimi zaman incelikle,arada bir de «kör kör parmağım gözüne» kullanılan simgelerden örnekleri yakalayabilirsiniz:

Bir kadın eli, içecek şişesini yukardan aşağıya sıvazlar.

Yarı aralık bir ağız, tüpün içinden yukarı doğru yükselen fallik biçimli dudak boyasına eğilir.

Havuzdan çıkan genç kız, süt kamışını sabırsızlıkla dudaklarının arasına alır.

Sıkılan yün yumakları, yanakta gezdirilen güller, tüylü bir halının okşanışı ya da dar giysili mankenin karlarda neşe içinde geriye doğru takla attıktan sonra bacakları ayrık olarak bekleyişi gibi masum görüntülerin, ya da yukarda örneklerini verdiğimiz masum ama çift anlamlı sözcüklerin gerisinde pek masum olmayan mesajların yattığını düşünmek için ille seks manyağı olmak gerekmez. Söz konusu mesajın bilinç düzeyinde algılanması hiç de zorunlu değildir. Tersine, işlevini yerine getirebilmesi, öncelikle yaptığı bilinçaltı etki sayesindedir.

Kitle iletişim ortamlarında sık sık rastlanan başka birçok kavramın gerisinde de ölüm simgesinin yattığı açıktır: Savaşları ya da çatışmaları çağrıştıran asker ve polis üniformaları, her tür otorite imgesi, surlar, burçlar, şehitlere dikilmiş anıtlar, vb...

İnsanların davranış ve düşüncelerini etkilemek isteyen ve bu yolda bilinçaltı telkinlere başvurmaya kalkan herkes, bir bakıma bu aşk-ölüm ikilisi üstüne oynamak zorundadır kısacası. Kaldı ki, doğa bile bu tür masum «gözbağcılık» oyunlarına başvurmaktan kaçınmamaktadır: Kadınlar örtünmeye başlayınca, artık görülmez olan cinsel organların çekicilik işlevini dolgunlaşan ağız ve dışa dönen dudaklar almıştır. Bu arada göğüsler hayvan dişilerinde rastlanmayan biçimde gelişmiş, erkeğin kadına arkadan yaklaştığı günlerde kalçaların yaptığı çağrı görevini üstlenmiştir. Kimi canlıların gövdelerinde de, gerçektekinden daha güçlü ve büyük oldukları yanılsamasını uyandıracak biçimler, ya da düşmanlarını korkutacak imgeler (ölüm simgeleri) belirmiştir.

Kitaplarıyla insan davranışına ve simgelerin etkilerine ışık tutan Desmond Morris, «İnsanat Bahçesi»nde de yazımızın ana konusu olan reklam dünyasına daha bilinçli bakabilmemizi sağlayacak görüşlere yer vermektedir.[5] Bir kez insan sürekli bir uyarma ve uyarılma dengesi kurmak çabası içindedir. Çevreden gelen uyarı güçsüzse, kendi davranışsal verimini yükseltmek için türlü çarelere başvurur: Gereksiz sorunlar yaratıp bunları çözmekle uğraşır, normal bir uyarıya aşırı tepki gösterir, yeni yeni uğraşlar bulur, normalden düşük uyarılara normal tepkiler vermeye ya da seçilmiş uyarıları yapay olarak abartmaya çalışır. Bunun tersi de doğrudur: Yani gelen uyarılar çok güçlüyse, kişi algıladıklarına gösterdiği tepkiyi yumuşatarak, aşırı davranış verimini düşürmeye çalışır.

Günümüz toplumlarında genellikle rastlanan, uyarı yetersizliğidir. İlkel kabile yaşantısında seçme olanağı bulunmadığı, günümüz süper-kabilelerinin üstünlüğünün ise seçim yapma hakkında

5 Desmond MORRIS, *İnsanat Bahçesi*, Çev: Engin Darıca, İstanbul 1973, Sander.

yattığı gerçeğinin altını çizen Morris'e göre de reklamcılar uyarı konusunu iyi bilirler:

«Ticari reklamcılık dünyası, birbirini bastırmaya çalışan bir süper-normal uyarılar kargaşasından başka bir şey değildir. Rekabet halindeki firmalar birbirinin eşi ürünleri piyasaya sürdükçe, süper-normal Uyarı Çabası da başlıbaşına ve büyük çapta bir meslek haline geldi. Her ürünün rakiplerinden daha fazla uyarıcı olması gerekiyordu. Bu da biçim, doku, boyut ve renk gibi unsurların ayrıntılarının büyük bir dikkatle ve sürekli olarak izlenmesini gerektirmekteydi.»

Yazara göre, seçilmiş uyarılar «süper-normal» leştirilebilmek için yapay olarak abartıldığında, öteki gereksiz uyarıların da safdışı bırakılması, beklenen tepkiyi güçlendirecektir. Kaldı ki bu ilke sırf reklamlarda değil; yazın, sahne ve müzik yapıtlarında da uygulanmaktadır. Örneğin «dramatize etmek» yoluyla gündelik hareketlerin bir bölümü abartılır, gereksiz ayrıntılar ayıklanır ve dolaylı yoldan, istenen «aşırı uyarı» sağlanmış olur.

Konuyu değişik bir açıdan değerlendirirsek, durgun ve sıkıcı yaşantılı bireyler olarak, reklamlara ruhsal bir gereksinim duyduğumuz bile söylenebilir sanırım. Kimi zaman yirmi-yirmi beş dakika boyunca peşpeşe sıralanan reklam izlenceleri sırasında anlaşılmaz bir gücün etkisindeymişcesine koltuğa nasıl mıhlanıp kaldığımızı düşünelim.

Sonucu kendiniz çıkarın

Toparlamak gerekirse, Freud'dan Adler, Riesman ya da Jung'a dek uzanan her tür ruhbilimsel kuram ve görüş, reklamcılık alanında izlenmekte ve kullanılmaktadır. İnsanlara hep «daha iyi bir yaşam» yanılsaması vermeye çalışılmaktadır. Kimse, kullandığı malın ikinci ya da üçüncü sınıf olduğuna katlanamamakta ve yoksullar bile bir gösteriş tutkusuna kapılmaktadırlar. Kadınlar «kötü bir anne» olmaları olasılığından öcü gibi korkmakta, çamaşırlarının başkalarınınki kadar beyaz olmamasının utancından kaçmak için çırpınmaktadır.

Genel görünüm, yukarda değindiğimiz uzmanlardan kimilerinin çizdiği tablodaki kadar iç karartıcı olmayabilir. Öteki propaganda türleri gibi reklamlar da zaten var olan eğilimleri hızlandırmakta ya da yavaşlatabilmekte, ama tersine çevirememektedir.

Kaldı ki, reklamların büyük bölümü, az çok eğitim görmüş kişilere inandırıcılık ve incelikten uzak görünmektedir. Brown'a göre aynı gerçek kötü filmler, dergiler, radyo ve televizyon yapımları için de geçerlidir ama; insan isterse bunlardan uzak durabilmekte, reklamlardansa kaçınabilmesi kolay olmamaktadır.

Öteyandan, konu ettiğimiz incelikli yöntemler her zaman kullanılmamakta, bazen doğrudan tellal gibi davul çalmak yeğlenmektedir. Benim gibi siz de, TV'de reklam izlenceleri başladığında aygıtın sesinin yükseldiğini farketmişsinizdir. Bunun teknik bir hata ya da izleyici kuruntusu olmadığını, yalnız Türkiye'de değil birçok ülkede bilinçli olarak uygulandığını, bir zamanlar ABD'de Federal İletişim Komisyonu'nu da içine alan geniş tartışmalara neden olduğunu [6] bilmelisiniz.

Ülkemizde gerçek anlamda reklamcılık, gelişmiş ülkelere oranla geç başladı. Ama reklamcılarımız, yetenekli öğrenciler olarak her şeyi çarçabuk kavradılar. Değindiğimiz değişik yöntemleri ve bizim bilmediğimiz daha kimbilir neleri herhalde biliyor ve uyguluyorlar. Çok uluslu şirketlerin dış kaynaklı hazır filmlerini kullanmak ya da bunları taklit etmekle yetinmiyor, çoğu zaman yaratıcılıkta onları aşabiliyorlar. Hem «belden aşağı» vurmayanlar, yirmi ya da otuzar saniyelerini gözü ve kulağı dolaysızca okşayan bir biçimde ve mizah ögelerinden de ustaca yararlanarak değerlendirenler hiç de az değil. Türlü sanat alanlarından birçok akıllı insan, reklam şirketlerince kapışılıyor.

Reklamın güçlü bir yönlendirme aracı olduğu ortada. Ne var ki, sözgelimi ana hedefi olan satış üzerindeki etkisi her zaman olumlu ya da kantlanabilir değildir. Bazen yanlış yaklaşımlar geri tepmekte, bazen de havanda su dövülmüş olmaktadır. Kullanılan tüm yöntemler bilimsel olsa da, kitlelerdeki belirsizlikler, ince hesapları sonuçsuz bırakabilmektedir.

Her türlü reklam ve propagandanın birey üzerindeki etkilerini bütün yönleriyle araştırabilmek, bu satırların yazarının yeteneğini, zamanını, ruhbilim ve toplumbilim dallarındaki bilgisini aşmaktadır. Koşullandırma çabaları elbette her zaman Orwell'in «1984»ü ya da Huxley'in «Cesur Yeni Dünya»sındaki kadar etkili ve ürkütücü değildir. Ama kitleleri denetleme, davranışları biçimlendirme, bireyleri belli kalıplara dökme ve belli yönlere itme çabalarının her çağ ve toplumda var olduğu da yadsınamaz. Reklamlarsa, bu çabalar içinde küçük ve masumca bir bölümdür. Uydu haberleşmesi gibi bilimkurgusal kavramların sıradan yaşam gerçeklerine dönüşmekte olduğu günümüzde, geleceğe ölçülü bir kuşkuyla bakmak, sağlıklı ve doğal bir yaklaşım sayılmalıdır.

Bir anımsatmadan öteye geçmeyen bu yazıyı bitirirken, tüketiciye seslenen klasikleşmiş bir uyarıyı, kapsamını genişleterek söyleyelim:

«İnsanoğlu, tetik dur!»

6 Arthur HERZOG, age.

Bir Eleştiri, Bir Derinleştirme Denemesi

Halil Berktay

Saçak'ın 23. (Aralık 1985) sayısında, Ayşe Demiröz'ün «Son Metro'da Sanat ve Siyaset» ve «Sudaki İz'in Bıraktığı İz» başlıkı iki ayrı yazısı yayınlandı. Bunlardan *Son Metro* filmi hakkındaki değerlendirmesine, pek katılamıyorum. Ahmet Altan'ın kitabı hakkındaki değerlendirmenin ise, ana doğrultusuna katılıyorum; fakat burada da, devrime düşman bir içeriğin haklı olarak eleştirilmesinde, idealist bir «saf, mükemmel gerçek devrimcilik» metafiziği olarak yorumlanabilecek hiçbir muğlaklık bırakmamaya özel bir gayret sarfetmemiz gerektiğini düşünüyorum.

Sanat eserini teorik bir metne indirgememeliyiz

Türkiye'yi daha 1979'da etkisi altına alan, Eylül 1980'den sonra ise -otoriter kurumlaşmanın karşıdurulmazlığının verdiği çaresizlik duygusundan ötürü- daha da güçlenen sağ cereyan, kültürel planda, kendini şu yönelimlerle belli etti:

Birinci olarak, formalizm gelişti. Formel (biçimsel) eleştiri çok ön plana çıktı ve hattâ kimi yorumcular, sanat eserlerinin ideolojiler-üstü sayılması anlamına gelecek derecede, herhangi bir içerik tartışması yapılmasını reddeder oldular. Örneğin, Mehmet Gündüz'ün *Yaba* dergisinin 30. (Ekim 1983) sayısına yazdığı bir *Danton* eleştirisi, Wajda'nın açıkça dile getirdiği, devrimlere ve devrimci «Jakoben»liğe karşıtlık mesajını dobra dobra paylaşmak yoluyla değil, «bir sanat eserine de böyle yaklaşılır mı?» diye özetleyebileceğimiz itirazlarla göğüslenmek istendi.

İkinci olarak, bu baraj ateşinin ardında, (yukarıdaki *Danton* örneğinde olduğu gibi) devrimlerin getirdiği acıları abartıp, bireysel hayatların dokunulmazlığını, dolayısıyla statükoyu savunan; kahramanlığı değil sıradanlığı, ileri kesimleri değil vasat ve geri bilinç ya da tutumları, irade faktörünü değil olaylarla kendiliğinden sürüklenişi olumlayan; tarihi değiştiren büyük fırtınalara atılım coşkusuyla değil, durağan, kinik bir alaycılıkla bakan eserlere özel övgüler yağdırılarak, sanatın «işte böyle» olması gerektiği vurgulandı.

Üçüncü olarak, yazarlar arasında, işçi sınıfına yönelmek, emekçi halkın yaşantısını paylaşarak onu tanımak ve anlatmak dürtüsü zayıfladı. Edebiyatçılar, bir önceki dönemde yer yer yaptıkları gibi, henüz yetersiz bir kaynaşma temelinde, üstünkörü, dıştan betimlenmiş ve dolayısıyla kuru, mekanik de olsa emekçi tipleri çizmeye kalkışmak, bunda sebat etmek yerine, sırf «iyi bildiklerini» işlemeye geri çekildiler. Kitle mücadelesinin dibe indiği koşullarda, bu da ister istemez «küçük burjuvazi» ve tekrar «küçük burjuvazi» ve habire «küçük burjuvazi» oldu. Bugünün yeni Orhan Kemalleri nerede? Giderek büyüyen, uğultulu şehirlerimizin, proleter vasıfları netleşen işçi kitleleri, romancılığımızda, hikâyeciliğimizde adetâ yoktur. Edebiyatımızın sosyolojisi, gerçek hayatın sosyolojisinden uzaklaşıyor.

Dördüncü olarak, bir «tarihe dönüş» özlemi kabardı ve 19.-20. yüzyıl Türkiye tarihini «yeniden yazma»yı amaçlayan edebiyat ürünlerine, «sivil toplumcu» yorumun geçmişteki burjuva-demokratik devrim dalgalarını küçümseyen, hepsini yığınsız, köksüz, özenti, tepeden inme ve başarısız gösteren anlayışları nüfuz etmeye başladı.

Beşinci olarak, çok yakın tarihimizdeki (1970'lerdeki) maceracı, terörcü, hattâ (halka kılıç

sallamak anlamında) sahte solcu akımların liberal eleştirisi, Selim İlerilerin, Mehmet Eroğulların, Ahmet Altanların ellerinde, genel olarak solculuk ve devrimciliğin yadsınmasına dönüştü.

Altıncı olarak, erotizmin kullanımı, bütün yönleriyle İnsanı/ayrı ayrı kimlikleri olan gerçek insanları anlatmanın bir aracı olmaktan çıktı; «pazarlama» yönü ağır bastığı ölçüde kişiliksizleşerek, otomatikleşerek, kalıplaşarak, insansızlaştırılmış (dehümanize), pornografik bir karakter kazandı.

Yedinci olarak, kapsamlı ve derin bir dünya görüşüyle kaynaştırılmamış bilgi kırıntılarının koleksiyonculuğu ve bunlar aracılığıyla kasıtlı olarak sırtı Türkiye'ye dönük, çok kapalı, dolayısıyla evrenselliği yakalama şansından da yoksun bir tarzda yazmak, küçük çevrelerde marjinal bir modayı, siyasetsizleşme çabasının uç şeklini oluşturdu.

Bunlar, benim farkedebildiklerim. Eksiksiz bir liste oluşturduklarını iddia edemem kuşkusuz. Ancak, geçmişe baktığımızda, bütün bunların, özellikle 1970'lerin «sol» anlayışlarına nasıl bir reaksiyonu ifade ettiğini; ideolojik içeriği, kahramanları, küçük azınlıkların iradî eylemini abartma eğilimlerinden hangi zıt noktaya savrulduğunu; uvriyerizm ve popülizmden, devrimci değerlerin yerine köylü değerlerinin geçirilmesinden, cehalete ve kültürsüzlüğe dalkavukluk edilmesinden niçin bir öçalışı yansıttığını, apaçık görebiliyoruz. Öyleyse, «sol»dan sağa bir kaymayla gelinen bugünkü noktada, sağın karşısına tekrar «sol»u çıkarmamaya özen göstermeliyiz. Genel çerçevemiz, Türkiye'nin (uzun vadede sosyalizme açılan) millî demokrasi sürecine dolaylı ve dolaysız, basit ve karmaşık, her yoldan hizmet eden yüz çiçeğin açması, yüz fikir akımının birbiriyle yarışması olmalıdır. Bu genel çerçeve içinde, sanat eleştirisinde özel bakışımıza, sadece sağ hata ve anlayışların değil, «sol» ve sağ hata ve anlayışların dengeli bir kritiğini katmalıyız. Hedef daraltmak önemlidir. Bugün, sarsmak ve uyandırmak için eleştiri esastır. Ama Türk sanat ve edebiyatının büyük bölümüne karşı topyekün beğenmezlik birikimleri de yaratmamalıyız.

Soyuttan somuta geçecek olursak; böyle bir perspektifin, örneğin sanatın ideolojik içeriğini tamamen görmezden gelmenin karşısına salt ideolojik eleştiriyi dikmemeyi gerektirdiğini düşünüyorum. Oysa Ayşe Demiröz, sanat eserlerini hemen sırf birer ideolojik-politik metin olarak alıyor. Demiröz'ün *Son Metro*'ya ilişkin biricik estetik değerlendirmesi, «bu, güçlü sanatsal ögeler taşıyan film» kelimeleri (s. 55); *Sudaki İz*'e ilişkin biricik estetik değerlendirmesi de, «Roman estetiğinden ve incelikten oldukça yoksun, kaba bir propaganda niteliği taşıyan...» kelimeleri olarak kalıyor.

Yapımcının beyanına, eleştirmenin beyanına... ve eserin kendisine bakmak

Ayşe Demiröz'ün *Son Metro* filmine karşı çıkışının esası, bu filmin İşgal Fransası'nı sağlıklı bir şekilde yansıtmadığıdır. Demiröz, Truffaut'nun çalışmasının «politikayı günlük yaşamın içine doğal bir şey olarak yedirişiyle... belki de en etkili politik filimlerden biri olduğu»nu söyleyen bazı yorumculara, *Son Metro*'nun «Salt faşizme karşı mücadeleyi değil, faşizmi de, işgali de sıradanlaştırdığı» cevabını veriyor (s. 54). Dolayısıyla Demiröz'ün yazısı, okuyanda, *Son Metro*'nun esas olarak İşgal ve Direniş hakkında bir film olduğu; «İşte Paris! İşte işgal! İşte savaş!» mesajını, hayatı kahramanlık ve fedakârlıklardan arındırarak verdiği; sıradanlık ve uzlaşmacılığa felsefi bir övgüyü içerdiği anlayışını uyandırıyor.

Bana öyle geliyor ki Ayşe Demiröz, *Son Metro*'da böyle bir sıradancı yorum keşfeden -eski Marksist, yeni «sivil toplumcu»- bazı eleştirmenlerin, filmi bu açıdan göklere çıkarmalarının doğurduğu öfkeye yenik düşmüştür. Bir sanat eserinin kendi gerçekliği ile, belli bir konjoktürde, eleştirmenlerin şu veya bu nedenle ona yüklediği anlamları, birbirine karıştırmamalıyız. Hattâ bir sanat eserinin kendi gerçekliği, özellikle uzun vadeli etkileri yoluyla, yazarı, kompozitörü, ressamı veya yapımcısının bilinçli amaç ve tasarımlarının bile ötesine geçebilir.

Bundan birkaç yıl önce Wajda'nın *Danton*'una gösterilen ilgi, yapımcının anti-Jakoben söylemine tıpatıp uyuyordu. *Son Metro* için ise, daha karmaşık bir durum sözkonusudur. Bu filmi seyrederken, ana temanın İşgal ve Direniş olabileceğine ilişkin ilk varsayımımı, dakikalar geçtikçe gevşettiğimi hatırlıyorum. Özünde bir aşk filmiydi bu ve işgal koşulları esas olarak fondu. Hayat ile sanat, gerçeklik ile yapıntı, kabaca üç ayrı fakat ilişkili platformda karşılaşıyor,çatışıyor, içiçe geçiyordu. Birincisi, Montmartre Tiyatrosunun kendi sahnesiydi ve bu kertede, dar anlamda sahnenin dışında kalan herşey, hayattı. Ama ikincisi, tiyatrosunun bodrumunda yaşayan Lucas Steiner için, tüm yukarıda olup bitenler (=dar anlamda sahne+sahne dışı fakat tiyatro içi yaşantı), kendisinin kulisinde kaldığı daha genişçe bir hayat sahnesidir; orada, kendisinin ancak borulardan dinleyebildiği süreçlerde, karısı Marion Steiner ile ona âşık olan baş

aktör Bernard Granger, birlikte yer alıyorlar. Nihayet üçüncüsü, tiyatronun dışındaki hayat, evet, İşgal ve Direniş, tiyatronun içindeki hayatı çevreliyor ve kuşatıyor: aradaki çeşitli geçişler, giriş-çıkışlar (karaborsacılar, sansürcüler, Nazi işbirlikçisi eleştirmenler, Alman subaylarından seyirciler, bir Direniş grubuna katılan Granger'ın eyleme angajmanının gelişimi, uzun süredir beklenen baskın, Paris'in kurtuluş günlerinin sokak çarpışmaları) sayesinde, dış halkadan içeriye, belli belirsiz fakat sürekli bir tehlike duygusu sızıyor. Bu gerilimli ortamda, Marion Steiner ile Lucas Steiner ve Bernard Granger arasındaki ilişkiler,tüm yaşam paylaşılmadığı takdirde cinsel sevgi ve beraberliğin mümkün olup olamayacağı, bir kadının (insanın) iki erkeği (insanı) birden sevip sevemeyeceği; kendine güvenli, istediğini alan ve istediğini veren bir kadının diğerleri (erkekler) üzerindeki etkisi gibi sorunları önümüze getiriyor. Ayşe Demiröz'ün bu bütünlüğü okuyucusuna aktarmaksızın, İşgal ve Direnişin «doğru» analizi misyonunu *Son Metro*'ya izafe edip, onu sadece bu açıdan ele almasını, hatalı buluyorum.

Hem ileri, hem geri kesimler, sanatın sınırsız çeşitliliğinin konusu

Öte yandan, *Son Metro*'nun Alman işgalinin görece yüzeysel bir şekilde etkilediği, bu işgale karşı tepkileri kendi kendilerini koruma içgüdüsü sınırlarını pek aşmayan, en fazla Direniş hareketinin kıyısındaki, ama gene de çoğu düşmana basit bir nefret besleyen insanlar etrafında döndüğü, kuşkusuz doğrudur. Her şeyden önce, filmin yukarıda kendimce yorumladığım temasının gereğidir bu: İşgale karşı direnmenin ileri kesimi, öncüleri, kahramanları üzerinde yoğunlaşılsaydı, bu alandan seçilecek bireylerin hayatî faaliyeti savaşmak olduğundan, ister istemez bir aşk filmi değil bir Direniş filmi çıkardı ortaya; başka bir şeyin öyküsünü anlatmak, dikkati daha sıradan tiplere çevirmeyi gerektiriyor.

Bu seçimi Ayşe Demiröz'ün sorgulayış tarzı ise, şu soruyu akla getirmektedir: İşgal Fransası, herkesin günlük hayatı Nazilere karşı eylemle dolu olacak kadar, hep kahramanlardan mı oluşuyordu acaba? Sabahtan akşama sıradan varoluşu sürdürmenin beraberinde getirdiği perspektif darlığı ve binbir küçük hesap -yüzbinlerle, milyonlarla insan yaşamadı mı bunları? Kitlelerin bu tür -orta ve geri- kesimleri, koşullar ülkeden ülkeye biraz değişse de, hemen her savaş ve işgal ortamında muhtemelen çoğunluktadır. Kaldı ki İşgal Fransası, Vichy Hükümetinin, Petain'cilerin, işbirlikçilerin Fransa'sıydı aynı zamanda. Bu Fransa, savaş öncesindeki Nazi hayranlığının, Yahudi düşmanlığının ve pasifizmin, nihayet Komintern'in bazı yanlış politikalarının ve Molotov-Ribbentrop paktının ideolojik etkileri nedeniyle de, 1940 yazında hem kolay yenilmiş, hem de yenilgiden sonra Direnişe geçmekte, yaygın bir ataletin sıkıntısını çekmişti. Örneğin Joseph Kessel, *Gölgeler Ordusu*'nda Fransız Direnişini, esas olarak teslim olmuş bir Fransa imajını taşıyan o zamanki dünya kamuoyunun pek farkında olmadığı bir gerçeklik diye anlatır. *Son Metro*'nun, 1940-45 yıllarındaki Fransa'nın tipik bir kesimini yansıtıyor olup olamayacağı konusunda, işin bu yönünü de düşünmek, daha ihtiyatlı olmaz mıydı?

Buna bağlı bir diğer soru da şudur: Bunlar anlatılmayacak mı? Gerçekliğin böyle bir anlatımı da olamaz mı? Başka bir deyişle, herhangi bir sanat eseri, «hepsi (bütün Fransızlar) böyleydi ve başka türlüsü de yoktu» demeksizin-ki, *Son Metro*'nun Direniş döneminin tamamı hakkında böyle bir önermesi olduğunu söylemeyi olanaksız görüyorum- Direnişin gevşek ve uzak sempatizanlar periferisinde, bir sanatçı çevresinde olup bitenler üzerinde yoğunlaşamaz mı? Buna hayır demek, bizi, gerçeklik hakkında idealist, sanatın ise sonsuz çeşitliliğini budayan bir «olumlu kahraman» teorisinin aşırılıklarına götürür korkarım. Orta ve geri kesimlerin anlatılıp anlatılmamasından çok daha önemli olan, nasıl anlatıldıkları; mücadeleciliğe karşı seyirciliğin, büyük davalara yönelmeye karşı ufuk darlığının *yüceltilip yüceltilmediğidir. Ayşe Demiröz bu noktayı derinleştirseydi, eleştirilerinden bazıları daha fazla haklılık kazanabilirdi.* Bununla beraber, bir tiyatroyu açık tutma çabasının bizatihî uzlaşmacılık sayılmasının, bu bağlamda Marion Steiner'in de «aklı selimin yani uzlaşmanın temsilcisi» diye takdim edilmesinin, böylece Truffaut'nun seyirciye uzlaşmacılığı «aklı selim» gibi gösterdiğinin savunulmasının, gene de problemli olduğunu söyleyeceğim. Marion'un Bernard ile ilişkisi, onu azarlamak ve tokatlamaktan ibaret mıdır? Hayatın «orta»sındaki Marion, neden hayatın «kulis»indeki kocası Lucas'tan gitgide uzaklaşıp, hayatın «ileri»sindeki Granger'a yaklaşıyor? Marion'un gündelik pazarlıkları, Almanların ve işbirlikçilerinin korkulan ve nefret edilen düşmanlar oldukların unutulmasına varıyor mu hiç? Bunlar açıklığa kavuşturulmadığından, Demiröz'ün saptamaları

tek-yanlılığa kaymaktadır.

Ayşe Demiröz'ün İşgal Fransası'nın şu veya bu yönüyle ilgili tek bir film olarak *Son Metro*'dan çok fazla şey talep etmesinin, güncel ihtiyaçlarca belirlenmiş bir *siyasî* ölçüte fazla önem verme hatasıyla ilişkili olduğu kanısındayım. Bugün sıradanlığı, kendiliğindenciliği, bireyciliği ve duraganlığı öven «sivil toplumcu» cereyana karşı, öncülerin tarihteki önemini ve seçkin nitelikler taşımalarının değerini kavratmaya çalışıyor olmamız, Demiröz'ün *Son Metro*'yu «hani, kahramanlar nerede?» diye özetleyebileceğim bir şekilde eleştirmesine yansıyor. Bence aynı yaklaşım, daha önce, Osman Abbasoğlu'nun Latife Tekin eleştirisini de (*Saçak*, Sayı 14, Mart 1985) belli ölçülerde etkilemişti. Peki, siyasî mücadele konjonktürü, Türkiye'nin kapitalistleşme derecesinin (diğer bazı azgelişmiş ülkelere kıyasla) ileriliğini değil de (gelişmiş kapitalist ülkelere kıyasla) geriliğini ve köylülerin proleterleşme sürecinin yavaşlığını daha çok vurgulamamızı gerektirirse, ne olacak? O takdirde Latife Tekin hakkındaki ilk yargılarımızı değiştirmek zorunda kalmayacak mıyız? Bu ihtimal, kısa vadeli çizgi meseleleri ile sanat eleştirisi arasında fazla yakın bir bağlantı kurmanın doğurabileceği sorunlar hakkında uyarıcı olmalıdır.

Sadece maceracılık değil;
devrimciliğin çocukluk hastalıkları da

Ahmet Altan'ın *Sudaki İz* romanı, elbette ki *Son Metro* filminden hem içerik, hem biçim açısından çok farklı bir olay. Ayşe Demiröz'ün, ilk başlarda aktardığım, «Roman estetiğinden ve incelikten oldukça yoksun, kaba bir propaganda...» (s. 56) şeklindeki, biçim sorunlarına değinen biricik cümlesini genişleterek belirtilmesi gerektiğine inanıyorum ki *Sudaki İz*, kötü bir roman; devrimci-slogancı diye burun kıvırılan nice eserinkinden aşağı kalmayan şematizmi, sağcı bir şematizm olduğu için kimi çevrelerce hoş görülebiliyor. İçerik açısından ise, Ayşe Demiröz'ün belirttiği gibi, insanın toplumu değiştirme ve kendini değiştirme kavgasına bütünüyle zıt bir eser. Esasen her adımda sanatsal çözümleri bu fikrî misyona mekanik bir tarzda tâbî kıldığı içindir ki, son tahlilde roman olarak başarısız. Bununla beraber, *Sudaki İz*'in karşı-devrimci hayat felsefesinin tam nerede düğümlendiği ve nasıl eleştirilmesi gerektiği noktasında, biraz daha derinleşmeliyiz sanıyorum.

12 Eylül 1980 sonrası edebiyatımızın çok ciddî bir sorunu, ülkenin sağa savruluşunun ve mücadeleden kopma olgusunun bireyler düzeyinde nasıl verileceğidir. Sözkonusu kopma ve vazgeçmeyi, maceracı, terörcü örgütlerin yenilgisinin ardından, bunlara mensup gençlerin ya da sempatizan kesimlerin bir bölümü, en yoğun bir şekilde yaşadılar. Kitlelerden kopuk bir çizgiye, pratikte ne kadar olumsuzlanırsa olumsuzlansın, bilimsel bir tutumla değil fakat bir iman gücüyle sarılanların, dışa karşı olduğu gibi kendi içlerinde de ne ölçüde zorbalığa başvurduklarına, her türlü insanî duygu ve özlemi nasıl çılgın bir sektarizmle bastırdıklarına ve örgüt-içi demokrasi diye bir şey bırakmadıklarına, Türkiye toplumu 1970'li yıllarda tanık olmuştu. «Devrimcilik» diye girdikleri yolda giderek hiçbir gönül rahatlıkları kalmayan, kendilerine yaptırılan işlere artık inanmamaya başlayan, fakat karşı koyamayan ve bir çıkış yolu bulamayanlar, ne büyük bunalımlarla kıvranmış olmalılar ki, belli bir kırılma anından sonra, felsefe ve teori olarak, genel anlamıyla devrimciliği çabucak silip attılar. *Öte yandan, böyle kırılma ve kopmalar, görece düzgün bir ideolojik-siyasî geleneğin içindeki insanlarda da oldu ve duraganlık ortamında çoğaldı.* Bu tür süreçlerin sanatsal düzlemde başarıyla işlenmesinin, yazarlar açısından esaslı bir ideolojik berraklaşmayı zorunlu kıldığına, ama çoğunun bu çabayı gösteremediğine -daha ziyade bir maceracılık eleştirisi bağlamında- *Saçak*'ın 18. (Temmuz 1985) sayısındaki «Uykusuzlar'ın Orijinalitesi» başlıklı yazımda değinmiştim. İnci Aral'ın düzgün kavrayışından ne yazık ki daha yaygın olan bir tutumun son örneğini, *Sudaki İz* oluşturuyor. «Ahmet Altan'ın tiplerini çok iyi tanıyorsunuz. Hattâ okurken eklemeler yapmak geliyor içinizden» (s. 56) diyen Ayşe Demiröz'ün de saptadığı gibi, sorun, Fazıla'ların ve Bülent'lerin, ya da onların ve Necip'in zaman zaman karşılaştıkları muamelenin, gerçek olmaması değildir. Ahmet Altan, bu tiplerin ve başlarına gelenlerin şahsında, tüm devrimci arayışları lânetliyor. Peki, *Sudaki İz*'de bu operasyon nasıl gerçekleşmekte? Başka bir deyişle, hangi eksiklik, fazlalık veya çarpıtmalardır ki, eserin, yanlış bir devrimciliğin eleştirisi veya devrimcilikten vazgeçenlerin eleştirisi olarak değil, fakat her tür solculuğun bir tutulması ve mahkûm edilmesi olarak okunmasını sağlıyor?

Ayşe Demiröz'ün buna cevabı şöyledir: «Roman bitince, 'hayat bundan mı ibaret?' diye soruyor insan. Bu kadar tanıdık yüz arasında birinin yokluğunu kuvvetle duyuyorsunuz. *Sudaki iz*, kuşkusuz gerçek kişilerin romanı. Ama Ahmet Altan gerçeğin bir kesitini tek gerçek olarak koyuyor

önümüze. Diğeri nerede? Ne yazık ki onun üzerine toprak atılıyor.» (s. 56)

Bir ilk yaklaşım olarak katıldığım bu cevabın, belli bir anda, tepeden tırnağa sakat anlayış ve zaaflarla malûl maceracı-terörcü akım mensubunun, vb., karşısına, tepeden tırnağa erdemlerle donanmış gerçek devrimci tipinin dikilmesiyle meselenin hallolacağı şeklinde anlaşılmaması için, şu noktaları belirtmeyi gerekli görüyorum:

Sonradan maceracılık çizgisinde gitgide daha aşırıya gidecek olan grup ve insanlar ile, sonradan daha fazla ayakları Türkiye toprağına basacak olan grup ve insanlar, 1960'ların ikinci yarısında, aynı toplumsal kaynaşma ve mayalanmanın içinde yer alıyorlardı. Uç örnekler ve provokatörler üzerinde durmazsak, hepsi bu toplumun yetiştirdiği ileri insanlardı; akranlarına kıyasla daha zeki, daha yetenekli, hakim sınıf ideolojilerinin zihnî cenderesinden görece kurtulmuş, kaderlerini değiştirecek bir çıkış arayışı içinde oldukları için solcuydular; bir büyük heyecanı, dağları yerinden oynatma arzusunu hepsi paylaşıyorlardı; ama öte yandan, tabii ki hepsi çok gençtiler, bir emekçi temeliyle ve bir tarihsel kaynakla bağlarını kurmamışlardı ve dolayısıyla bir miktar ütopizm, bir miktar sektarizm, bir miktar dogmatizm, bir miktar şablonculuk, vb., üç aşağı beş yukarı hepsinde vardı.

Bir an geldi; bunlardan bazıları teorik-pratik edinimlerini o sırada Türkiye'nin önünde bulunan meseleler açısından hatalı çizgilere dönüştürdüler; diğer bazıları ise, onların eleştirisi yoluyla, kendi düşüncelerini görece doğru bir çizgide billurlaştırdılar. Bu andan itibaren, zigzaglı fakat esas eğilimi belli olan bir sürec boyunca, birevlerin birinci tür kollektifler içinde iyiye doğru gelişmesi giderek imkânsız hale geldi ve gerek o gruplar, gerekse o kişiler için, hatalı çizgiyi terketmeyi içermeyen bir çözüm kalmadı. İkinci tür topluluk ise, kendisi -elbette birkaç bireyin değişmesinden daha zor ve daha ağır bir şekilde de olsa- ilerleme ve iyileşme ve açık olduğu ölçüde, kucakladığı insanların kişi olarak daha iyi devrimciler haline gelmesine de olanak tanıdı; bunun için tövbekâr olmak zorunlu olmadı.

İkinci tür kollektifin mensupları, bir anda hidayete mi erdiler? Kesinlikle hayır. Revizyonizm ile maceracılığın bir karışımını oluşturan gruplarda, olumsuzlukların adım adım başatlık kazanmasına karşılık, bu ikincilerin tâlî yönünü meydana getirse de, Fazıla'ların, Bülent'lerin zaafları, Necip'in uğradığı haksızlığı andıran tutumlar, vb., onların içinde de yaşamaktaydı. Ne var ki, o günün koşullarında görece bilimsel bir teoriye sarılmaları, görece canlı bir eleştiri-özeleştiri ortamı yaratmaları ve sadece görev duygusuyla değil, -hiçbiri *Sudaki İz*'de yer almayan- umut, sevgi, fikir, kültür, arkadaşlık kaynaklarıyla da birbirlerine destek olmaları, aralarındaki Bülent ve Fazıla'ları geri döndürten çamurlu kış yollarında, kokusunu aldıkları sınıfa doğru düşe kalka yürümeye devam etmelerini sağladı.

Birleşik bir dünya kuruluncaya kadar, insanlığın yakın geleceğinde, bu yürüyüşün sonu yoktur. Büyük hatalar yapmışlardır; gene yapacaklardır. Fazıla'lardan, Bülent'lerden, Suat'lardan, Necip'lerden birşeyler, benliklerinde hep vardır ve olacaktır. Mesele, bir yandan, kimsenin Fazılalaşma veya Bülentleşmeye karşı aşılı olmadığını; diğer yandan, Fazılalık veya Bülentliğin kaçınılmaz bir kader olmadığını kavramaktır. *Zaaflarını aşmak, bireylerin ve kollektiflerin elindedir.* Bunun aksini iddia etmek, tarihe, Ahmet Altan'ın asla paylaşmaması gereken, kaskatı bir determinizmle bakmak, özgür iradeye zerrece pay bırakmamak demektir; bu, dogmatizmin ta kendisidir.

Olumlu devrimci nitelikler gökten zembille inmez; gelişmeye görece açık bir gelenek içinde, hayatın tekrar tekrar sınamalarıyla serpilir. Kimi geriler, kimi ilerler; kimsenin ve hiçbir akımın nihaî kaderinin ne olacağı, yaşam süresi bitmeden söylenemez. *Sudaki İz*'de ise insanların zaafları ve toplulukların zaafları, aşılmak için değil, sadece o insanları ve o toplulukları ergeç tökezletmek, yenilgiye uğratmak için vardırlar. Yalnız çağımıza değil; klasik Yunan, Rönesans, Aydınlanma Yüzyılı gibi bütün geçmiş dorukların da enginleri fethetme ruhuna aykırı bir kötümserlik, belli bir antihümanizmdir bu: İnsan hiç yücelmemekte, hep alçalmaktadır. Ahmet Altan'ın problemi, «mükemmel» devrimcileri tanımaması resmetmemesi değildir- böyleleri yoktur zaten. Ahmet Altan'ın dünyası, Cesar Vallejo'nun «İşaret Parmağıyla havaya Yazardı...» şiirinde anlattığı Pedro Rojas gibi,

> «vücudunun her hücresiyle, evetleri ve hayırlarıyla, şüpheleriyle, açıklarıyla ve kendi kendisinin parçalarıyla boğuşa boğuşa»

ilerleyen sıradan fânileri dışlamaktadır. Ahmet Altan felsefesine karşı olgun çözüm, *bizzat Fazıla ve Bülentlerin içinden*, «hindiyi çamurların içine bırakmayanların» da çıktığını ve çıkacağını göstermekte yatıyor.

Şu kadarı yeterlidir: Toplumsal pratik, *Sudaki İz*'in hayat felsefesini bu açıdan ve sırf bu açıdan yalanlamıştır, yalanlamaktadır.

Petrof'un Potansiyel Trajedisi

Oğuz Ertem

Nazım Hikmet'in *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* adlı oyununun yazılışından 30 yıl sonra Kaynak Yayınları baskısından okuyoruz. Türkiye ve dünyanın en büyük sanatçılarından birinin yaşamsallığı giderek daha çok ortaya çıkan bir tavrını öğrenmekten, yazarın yeni bir yönünü keşfetmekten, duygularını paylaşmaktan kıvanç duyuyoruz. Öte yandan Habora Yayınlarının 1974 yılında yayımladığı *Demoklesin Kılıcı* adlı kitabın içinde de bu oyun yer alıyor. Bu kitap Kaynak Yayınlarının ve bu konuda bir soruşturma başlatan Sanat Olayı dergisinin gözünden kaçmış. Aslında kaçmayacak gibi de değil! *Demoklesin Kılıcı* kitabına adını veren oyun 1959 tarihini taşıyor ve özellikle *İvan İvanoviç*'le karşılaştırıldığında yeterince anlamlı olmayan bir yapıt. Bu kitabın kapağında ya da sunuş sayfalarında *İvanoviç*'in adına rastlanmıyor, oysa kitabın ikinci yarısı bu oyuna ayrılmış.

Dolayısıyla Nazım Hikmet'in *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* adlı oyunu ülkemizde daha önce de yayımlanmış olmasına karşın, düşünsel yaşantının gündemine gelememiş. Demek ki böyle bir oyun olduğunu bilen/bilmeyen, doğru dürüst yayımlayan/yayımlamayan herkes bu yapıtın kaderini biçimlendirmeye katılıyor.

Tür Seçimi

Nazım Hikmet oyununu bir 'satir' (hicviye) olarak adlandırmış ve bir noktaya kadar da öyle kotarmış. Satir bilindiği gibi 'yergi' ya da 'taşlama' diye de adlandırılan bir tür. Bu türün saf güldürüden farkı, güldürüyü bir silah olarak kullanması ve seçtiği hedefi alay yoluyla küçük düşürmesinde yatıyor. İçerdiği tüm güldürü öğelerine karşın satir 'ciddi' bir türdür. Çoğunlukla (sonradan görmelik gibi) yeni ortaya çıkan ve yazarın onaylamadığı değer yargılarını aşağılar, açık ya da üstü örtülü olarak, çağdaş, güncel temaları gündemine alır (tarihsel satir yoktur) ve yazarın bu durumundan hoşnutsuzluğunu dile getirir. Genelde kötülük ve ahmaklığın karakteristik olduğu bir dünya tablosu çizdiklerinden satirlerin ve satiristlerin karamsar oldukları söylenir. Örneğin Swift'in *Gulliver'in Yolculukları* adlı yergisi, insan soyu hakkında yeterince iyimser olmamakla suçlanmıştır. Nazım Hikmet de oyununda kötü bir gidişat ve yozlaşma çizer. İnsanlık tarihi ve sosyalizm açısından tümüyle yeni bir sorunu ele alır, yazıldığı tarihte henüz teorik açıklaması yapılmamış bir gelişmeyi önemser ve sosyalist bir ülkedeki sınıflaşma konusunda hafifsenmeyecek bir tavır alır. Oyun, bu yozlaşmanın bir süreç içinde gerçekleşmesiyle klasik satirlerdeki, kötülüğün durağan ve süreğen olduğu yolundaki izlenimden ayrılır. Nitekim oyun Kasketli'nin 'stop' demesi üzerine Petrof'un birdenbire kendine gelişiyle hızlı bir finale doğru evrilir; Petrof'un izleyicinin beklentisi doğrultusunda uyanışı ve (içindeki) İvan İvanoviç'i cezalandırmasıyla son bulur. Nazım bu noktada da klasik satirlerdeki karamsarlık açmazından kurtulur. Belki oyun böylelikle bir satir olmaktan da çıkar; artık 'iyi olan' daha karakteristiktir.

Dramatik Tavır

Bürokratlaşma sürecinin eleştirisi kuşkusuz güldürü ya da satir bağlamında yapılabileceği gibi,

doğalcı/gerçekçi tiyatro çerçevesinde de yapılabilirdi. Ama o zaman özgül bir zaman ve mekan içinde tam anlamıyla geliştirilmiş birevler yaratılması, bunların iç çekişlerinin, gelişimlerinin, çatışmalarının izlenmesi, bütün olarak olasılığı yüksek durumlar ortaya konması ve nedensellik ilişkilerinin sağlanması gerekirdi. Nazım Hikmet ise bu oyunda 19. yüzyılın gerçekçilik çizgisini (Ibsen, Çehov) değil, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yeni bir atak yapan ekspresyonist (dışavurumcu) tiyatro çizgisini yeğliyor. Bilindiği gibi tırmanan faşizm ve gündeme gelen savaş bu yıllarda birçok sanatçıyı seçim yapmaya zorlamış, sonuçta oyunların mesaj denen öğesinin dolaysız olarak sunulduğu bir tiyatro ortaya çıkmıştı. Bu tür tiyatroda sergilenen bireysellik yerine toplumsal güçler, karakterler yerine rollerdir; karikatürize edilen ve işlevsel olan ön plana çıkarken, 'mesel' oyunun esas yükünü üstlenir. *İvan İvanoviç*'te de bu öğeler öne çıkar. Nazım aslında biçimsel açıdan da gerçekçi çizgiye daha yakın tiyatro yapıtları yazabilmektedir. Buna örnek olarak *Sabahat*'ı verebiliriz. Burada mesaj seyircinin yüzüne söylenmez. Öte yandan yazar *İvanoviç*'te mutfak sahnesini sonradan oyundan çıkartmakla ilgi çekici bir iş yapmıştır. Bunun bir nedeninin, bu bölümün daha doğalcı/gerçekçi çizgide gelişmesi ve oyunun genel tonuna uymaması olduğu söylenebilir.

Hem bir satir olarak, hem de ekspresyonist çizgide gelişen bir oyun olarak *İvan İvanoviç*'te yapılan tür seçiminin belli bir anlamı olduğu düşünülmelidir. Bu da satir ve alegori öğelerini ön planda tutan metinlerde yazarın, seyircinin/okurun tepkilerini çok daha dolaysız olarak denetleyebilmesi, ona ilk elden yön verebilmesi, söylemek istediğini doğrudan söyleyebilmesidir. Bu düşünce, Nazım'ın oyuna kendi sesini de bir karakter olarak katmasıyla destekleniyor. Demek ki yazarın söyleyecekleri başkalarına söyletilemeyecek kadar önemlidir. Böyle bir noktada dramatik yanılsama tümüyle kırılır ve yazar seyircisiyle başbaşa kalır.

Oyunun bir noktasında otorite aslında kendi hazırlamış bulunduğu oyunu tasvip etmeyecek kadar paradoksal bir gülünçlüğe düşmüştür (s.72). Nazım ise otoritenin baskısına karşı oyunu, dolayısıyla gerçeği savunur. Burada doğalcı/gerçekçi tiyatronun bazen oyun içinde oyun kurarak başvurduğu çift katlı yanılsama etkisinin tersine, oyun içinde gerçekliğe başvuran, oyunun yarattığı yanılsamaya karşı gerçeği ön plana çıkaran bir tavır alır yazar. Kasketli'nin oyun içinde mücadele ettiği bürokrasi ile Nazım'ın gerçeklik dünyasında oyununu savunmakve oynatmak için karşı geldiği bürokrasi aynı otoritedir.

Hasırşapkalı'nın dediği gibi oyunun entrikası ve çatışması bol değildir (s.92). Olaylar düz bir çizgi üstünde episodlar halinde gelişir. Gerilim hemen hemen hiç düşmez ve ilgi canlı tutulur. Gerçekçi tiyatronun dördüncü duvar etkisi yaratılmaz. Açılışta oyuncular kendilerini ve birbirlerini tanıtırlar; oyun içinde yer yer 'epik' anlatıcının işlevini üstlenirler. Dekor işlevsel parçalardan oluşur; projeksiyon kullanılır; oyunun öncesine ve sonrasına göndermeler yapılır, sık sık seyircilere hitap edilir; bir oyun izlendiği her an seyirciye anımsatılır. Bir bütün olarak düşünceler durumlardan önemlidir ve bir tiyatro yapıtı olarak bir gösteri olmasına karşın yazarın varlığını bütün gücüyle hissettirmesi nedeniyle anlatı türüne yaklaşır.

Mutfak sahnesinin oyundan çıkarılışının bir nedeninin bu bölümün doğalcı/gerçekçi tonu ve bunun oyunun bütününe uymaması olabileceğini belirtmiştik. Daha da belirgin bir nedeni ise, yazarın, oyunun açılışında yer alan bu bölümde, ilerde daha küçük değinmelerle yer vereceği bir aşk temasına oldukça güçlü bir giriş yapması olsa gerek. Bilindiği gibi Nazım Hikmet aşka aşık olan bir insandır ve bu özelliği yapıtlarında güçlü bir solukla kendini duyurur. Oyunun başında Petrof henüz yozlaşmamışken tutulduğu aşkın oyunu oldukça farklı bir doğrultuya, aşk temasına daha ön planda tutan, belki de merkeze alan bir yöne sürükleyebilme olasılığını göz önüne almak gerek. Oysa *İvanoviç*'te özellikle mutfak sahnesi çıkartıldığında, bu tema ikincil ve bağımlı konuma düşer. Dolayısıyla Petrof'un aşkı da ideolojik yönelimine bağımlı kılınır. Nitekim Petrof-Lüsya aşkı oyun içinde gözlenebilir bir sonuca bağlanmaz ve politik olan her haliyle öne çıkar.

Roller

Oyunun kişilerini gerçekçi bir resimden çok bir karikatür gibi izlemek gerekiyor. Karakterler bazı ayrıntıların seçilip ön plana çıkartılması ve ana hatlarının belirlenmesiyle çizilmişler. Petrof ve Kasketli yalın tiplerdir. Dürtüleri kendi dışlarında gibidir. Çünkü temsili nitelikleri, yani 'rolleri' vardır. Petrof, geçmişiyle bir emekçidir (fabrikada tesviyeci), ama giderek mesleğini unutmaktadır; başlangıçta çalışkanlığı, bugün-git-yarın-gel'i benimsememesi, 'insanlara kâatlardan çok inanması', iltimasa izin vermemesi ile olumlu türden bir yönetici olarak sunulur.

İvan İvanoviç karakteri ise, ortaçağ Hıristiyan

alegorilerindeki şeytanı çağrıştıran bir tip olarak sahneye fırlar. Kendini Petrof'un düşmanı olarak tanıtır. Bu düşmanlığı nitelemek için yapılan benzetmeler anlamlıdır: insanın etindeki kanser, demirdeki pas, elmanın içindeki kurt gibi, kemiren, yiyip bitiren türden bir düşmanlıktır bu. İvan İvanoviç'in yüzyılların ötesine uzanan bir kökeni olduğu oyun içinde birkaç kez anıştırılır.

Hasırşapkalı ise akademisyen bir aydındır; halka 'basit halk' der; Nezâket ve terbiyeden dem vurur; mevki sahibine saygıda kusur etmez; amirinin gözünden düşmek ona göre en büyük felaketlerden biridir. İvan İvanoviç'e yakınlığı ve benzerliği birkaç yerde belirtilir. Belkemiği olmayan biridir Hasırşapkalı; belleksiz ve kaypaktır. Bir yandan Petrof'a saygı gösterisinde bulunur, öte yandan onu mahvetmek isteyen İvanoviç'le işbirliği yapar. Ona Petrof'u zayıf damarından vurma fikrini veren de Hasırşapkalı'dır. Katip tipi de kaypaklığı ve belleksizliğiyle Hasırşapkalı'ya benzer. Evet-efendimcidir, kişisel ayrıcalık talep eder, amirinden zılgıt yemek bile hoşuna gider; çünkü bu kendisine de daha aşağıdakilere aynı şekilde davranma hakkını tanır; zaten yenilikleri de neredeyse zorla kabul etmiştir.

Öte yandan emekçileri temsil eden Kasketli, açıklık ve kesinlikten yana, imâdan hoşlanmayan, sözünü sakınmayan bir kişidir. Petrof'a bağlıdır, onu uyarır ve sürekli kökenini anımsatır. Vicdanı gibi peşinde dolaşır Petrof'un ve Konstantin Sergeyeviç'in makamına bile girer. Ona göre en büyük felaketler sözünü tutmamak, esirlik, cehalet, partiden kovulmak ve gönül acısına uğramaktır. Oyunda yer yer yazarın ağzından konuşur.

Bürokratlaşma ve renk değiştirme problematiği

İvan İvanoviç ve giderek ona uyan Petrof oyun boyunca aralıksız olarak sosyalizmi yıkmak isteyeni birmihraklardan, ajanlardan, kışkırtmalardan, yıkıcılıktan söz eder. Öte yandan Petrof'un mahvolma süreci, İvan İvanoviç'in onun zaaflarından yararlanma süreci üstüne kurulur. Durmadan sosyalizmin dış düşmanlarından söz edilirken, aslında bir iç çürümenin gerçekleşmesi açıkça birbiriyle çelişmelidir. Petrof'un ilk zaafı, devletin olanaklarını özel işlerinde kullanmak, ikincisi ise övgü karşısında kibirlenmektir. Kuşkusuz bunlar dış mihrakların tertibi değildir. Başlangıçta küçük denebilecek zaaflar büyüklerine yol açar ve Petrof giderek İvan İvanoviç'in elinde oyuncak olur. İvanoviç'e göre halkın bir yöneticiyi sevmesi yetmez, itaat etmelidir. Petrof'un portresi yapılmalı, çoğaltılmalı ve madalyalarla donatılmalıdır; fotoğrafı çekilirken gülmemelidir; telefonlara kendi yanıt vermemeli, işleri başkalarına havale etmeli, makamının kapısını amir kapısına benzetmelidir. Diğer çalışanlarla birlikte kahvaltı etmemeli, yemeğini makamına getirtmelidir. Halka mayoyla görünmesi doğru olmaz. Mevkii sevdalanmasına bile müsait değildir, vb. Önce yanında çalışanlardan, giderek halktan kopma süreci içinde sosyalizm anlayışı da artık basmakalıp sloganlar haline gelmiştir: «gelişme, genişleme, sağlamlaşma»...

Oyunda yalnızca sınıflarüstü anlamda bir bürokratlaşma değil, sistemin renk değiştirmesi yerilmektedir. Yöneticilerin sosyalizmin yıkılması tehlikesinin nedeni olarak sergiledikleri ajan mantığı ve komple teorisinin dışsallığı ile gerçek çürümenin içselliği çatıştırılmış, bozulmanın iç zaaflar zemininde yükseldiği ve içsel bir süreç olduğu vurgulanmıştır. İvan İvanoviç karakteri başlangıçta kötü niyetli bir kişi, bir şeytan gibi sunulursa da, oyun onun Petrof'a içselliğinin vurgulanmasıyla son bulur. Çoğu satirin yazının başında belirttiğimiz nedenlerle pek doyurucu sonuçlara ulaşamamasına karşın, Nazım Hikmet'in oyunun etkileyici bir finali vardır. İvan İvanoviç aslında Petrof'un içindedir ve onun gittikçe ağır basan bir yönünü temsil etmektedir. Başta birdenbire ve nedensiz olarak ortaya çıkması, beslendiği kaynak konusunda bir belirsizlik yaratırken, sonuçta bir yere ait kılınmasıyla bu belirsizlik giderilmiştir. Böylelikle Nazım sosyalizmin yozlaşması konusunda hem kafalardaki bir sorunu sergilemiş, hem de ajan mantığı ve komplo teorisine itibar etmeyerek bu sorunu oyun pratiğinde çözmüştür. Protagonist ve antagonist arasındaki bu özdeşliği Kasketli'den başka kimsenin anlayamaması da anlamlıdır. Öte yandan yazar halkın yenilikleri karşısında tavrını da idealize etmemiş, özellikle yaşlı Anna Nikolayevna karakterinde alışkanlıkların gücünü ve etkisini vurgulamıştır. Oyundaki bu yorum, sosyalizmin yozlaşması ve geri dönüşü içsel bir süreç olarak kavramak istemeyen, «Nasıl olur; tarih geriye gider mi?» gibi tarihselci uslamlamalardan medet uman dogmatik idealistlerin dikkatine sunulur.

. Nazım, bürokratlaşma ve renk değiştirme sürecine paralel olarak pekişen dogmatik, kalıpçı ideolojiyi yererken bu çerçevedeki sanat ve edebiyat eleştirisine de özel bir yer ayırır. Kasketli, «Edebiyatta müspet kahraman olmalı mı, olmamalı mı?» sorusuyla alay eder. Alayının daha çok sorunların böyle formüle edilişine yöneldiği [illegible] oyun boyunca dogmatik ideoloji, 'natür[illegible]

taklığı'ndan, 'dekadans'tan, 'formalizm'den, 'metafizik kozmopolizim'den dem vurur. Seçilen terimler tipiktir ve çoğunlukla arkasına gizlenileri ya da gelişigüzel kullanılışlarıyla esas sorunların gözden kaçmasına yarayan sözcüklerdir bunlar; öte yandan otorite baskısı kurmak için birebirdirler. Ülkemizde de aynı düşünsel tavrın uzantısı olarak Marksist eleştiri adı altında «öz ve biçimin diyalektik birliği» gibi sanıldığından daha az açıklama değeri bulunan formülasyonlara her derde devaymış gibi başvuranlara, ya da yazarların 19. yüzyıl gerçekçiliği normlarına uymalarını bekleyenlere rastlanıyor. Nazım bu noktada da sosyalizmin kendisi ile lafzını birbirinden ayırmaktadır.

Akhilleus'un topuğu ya da
Petrof'un potansiyel trajedisi

Oyunun finali, yani İvan İvanoviç'in Petrof'a içselliğinin vurgulanması ne kadar anlamlıysa, bu finali hazırlayan dönüşüm olan Petrof'un özbilincine varması o kadar ani ve nedensizdir. Bu nokta oyunun temel zayıflığı olarak göze çarpıyor. Bu biraz beceriksizce kotarılmış farkına varma anının Kasketli'nin çabaları sonucu gerçekleşmesi oyunu ancak bir dereceye kadar kurtarabiliyor. Bunun dışında ufak tefek dikkatsizlikler de var metinde. Tablo numaraları ve başlıkları düzensiz; Kaynak Yayınları baskısında yer alan ikinci köşeli parantezden sonraki konuşma dramatik sürekliliği aksatıyor; başta Aveçkin ve Aveçkina olarak sunulan karakterler oyunda Semyonov ve Semyonova olarak ortaya çıkıyorlar; daha önce orada olduğu belirtilmeyen Tatyana Vasilevna s. 31'de birden ortaya çıkıyor, vb. Bunlar çok küçük ayrıntılarsa da yazarın metni dikkatli bir şekilde gözden geçiremediğini ve dolayısıyla sahnelenirken yeni bir düzenleme yapılabileceğini gösteriyor.

Az önce değindiğimiz temel zayıflık başka çağrışımlarla da yüklü. Oyun bu haliyle Petrof'un acıklı güldürüsü niteliğinde. Yazar Petrof'u son derece ani bir bilinç dönüşümüne uğratarak oyunu 'iyi niyetle' bitiriyor. Bu ani dönüşümün temel bir zayıflık olarak görünmesinin nedeni aslında Petrof'un acıklı güldürüsünde bir trajedinin gizli olması. Bilindiği gibi trajik karakterlerin zayıf bir noktaları bulunur: Oedipus'un kendine fazla güvenmesi, Lear'ın kibiri vb. Petrof'un zayıf noktası, ya da Akhilleus'un topuğu, yıkıp yerine yenisini kurmaya çalıştığı bütün bir burjuva değerler sistemine gönlünü kaptırmasıdır. Bu haliyle Petrof trajik bir sona doğru evrilirken, Nazım'ın oyununda Kasketli bu gidişe 'dur' der. Petrof'un gidişatında potansiyel olarak varolan trajedinin sonraki Sovyetler Birliği deneyiminde edimselliğe dönüştüğü biliniyor. Demek zaman Nazım'ın kaygılarını doğrulamış.

Konumuz: Shakespeare

Orhan Barlas

Kahramanlar ve Soytarılar

Romanda, oyunda da var mı, yok mu, bilmiyorum; Guguk Kuşu filminin kahramanı, sık sık yinelediğim bir söz söyler. Akıl Hastanesi ile İşkenceevi arası kurumda ufak bir çeşme iriliğindeki bir taşı yerinden kaldırmaya çalışır, yapamaz; zorlar, gene başaramaz. Bu işe gücünün yetmeyeceğini anlayınca,«Hiç olmazsa denedim ya...» der. Öyledir, o «çeki taşları» kolay kolay yerlerinden oynamazlar, ama bir toplulukta arada bunu denemeye kalkışanlar da bulunmazsa, sonsuza kadar yerlerinde kalırlar. Shakespeare bir oyunla (bir gösteri ile) kucaklanabilir mi? Belki bir-iki yönüne parmak basılabilir; buncası bile o çeki taşını kıpırdatmak kadar güç bir iştir. Bunu da bizde yapsa yapsa Talat Halman-Müşfik Kenter ikilisi yapabilir. Ama olmamıştır; yazar ile tiyatro adamı, denemekle kalmışlardır.

Talat Halman'ın metni bir gösteriden çok bir «deneme yazısı» niteliğindedir. Sahnede Shakespeare'i anlatacak bir deneme üretmeye girişmek, güzel bir iştir. Övülmeye değer. Ama bu da olmamıştır. Tek kişilik oyun, bizde son yıllarda moda olan denemeler benzeri bir bilgi yığını halindedir. Kırk ambar örneği oyunda (eğer oyun denebilirse) Shakespeare'le ilgili bir tomar şey vardır; ne var ki bunların tümü de yüzeyseldir, sığdır.Adından başlayalım. Gelmiş geçmiş bu en dayanıklı oyun yazarında *«kahramanlar ve soytarılar»* varmış. Başka yazarlarda yok mu; ya da bu Shakespeare'in en belirgin özelliği mi? Sonra, tüm tragedyalarda üç aşağı beş yukarı bulunan soylu kişiler arasında genel geçer olan yüce duygular sayıp dökülür... İktidar tutkusu, onulmaz sevgi, kıskançlık, vicdan azabı, nankörlük gibi. İyi ama, nerdeyse her yazarın (özellikle o dönemde) başvurduğu bu duyguların-düşüncelerin varlığı, yazarın üstün gücüne dayanak . olamaz. Güç olan, bunları yaşama, gerçekliğe yerleştirmek, iyi, içe işleyen bir biçemle anlatmak.. en önemlisi de, bu işleri yaparken «ozan» kalabilmektir. Bu gösteri, metin açısından Shakespeare için yazılmış bir denemedir. Yazık ki bir *iyi deneme* değildir; gene (daha da yazık ki) Talat Halman bundan çok daha iyisini kurup çatabilecek bir yazardır.

Oyuncu-yönetmen Müşfik Kenter bakımından durum daha parlak sayılmaz. Anlaşılan Müşfik Kenter öğretmenliğe fena halde ısınmış olacak, sergilediği, oyundan çok temel bilgileri içeren bir ders düzeyinde kalmıştır. Örnekler çok kısa tutulmuştur. Öyle ki bunların tadına varsa var bir tiyatro öğrencisi varabilir. Böylesine hızlı bir sarkaçı sıradan seyirci izleyemez. Bilgili, hazırlıklı seyirci için bunlar tadımlık kalır. Neden daha az oyundan daha uzun bölümler alınmamıştır? Neden Shakespeare'in belirgin bir iki yönü vurgulanmakla yetinilmemiştir? O zaman gösteri belki gene «oyun» olamazdı; ama hiç olmazsa ders değil, iyi bir konferans olurdu ve çeki taşı şöyle yerinden bir kımıldamış sayılabilirdi. Bana kalırsa, bu oyun (ve sonuçları) Arabın İntikamı gibi, «tek kişilik oyunun» intikamı. Tek kişilik oyunlardan pek tat almam. Nerdeyse severek, büyük ilgi ile izlediğim bir tek kişilik oyun,'Savunma'dır; bunun da özel nedenleri olduğunu bilirim. Bu öznel eğilimi bir yana koysak bile, «tek kişilik gösteriler» size göre de ölçüyü-çizgiyi aşmadı mı? Azıcık değiştirerek gene Shakespeare'e başvuralım: «Ben derim ki bundan böyle kimseler tek kişilik oyun oynamasın... Bundan önce oynananlar, bir tanesi dışında oldukları gibi kalsınlar.» Müşfik Kenter'den Çehof'u, Deli Bal'ı, bekleyelim.

Julius Caesar

Devlet Tiyatrosunda Can Gürzap'ın yönetimi ile gerçekleştirilen Julius Caesar, Müşfik Kenter'in hedefini tutturamıyan denemesini haklı kılacak bir örnek olarak gösterilebilir. Yalnız Kenter'in değil, bir günler Muhsin Ertuğrul'un da ne kadar doğru, olumlu bir yolda direndiğinin kanıtıdır Julius Caesar. Şu girişle oyunu beğenmediğimi sanmayın. Julius Caesar'da olabildiğince iyi, güzel şey yapılmıştır. Ama bu oyundan alınacak ders öncelikle şudur: Tiyatrolarımız *yeniden-yeniden* Shakespeare'i ele almalı; yol üstü onları bekleyen başarısızlığı, giderek yenilgiyi göze almalı; Shakespeare oynamanın, denemenin ardını bırakmamalıdırlar. Çünkü güç de olsa en sağlıklı, güvenli yol budur. Bu görev de öncelikle ödenekli tiyatrolara düşer.

Julius Caesar, ilk bakışta düz, sade bir oyun. Olayların birbirini soluk soluğa izlemesi ve konuşmaların kısa-kestirme oluşu bu izlenimi uyandırabilir. Sorunlar, çatışmalar, duygular, düşünceler çok uzun «*tiratlar*»la sergilenmez. Bir-iki bölüm dışında hızla vurulup geçilir. Buna karşın (ya da bu yüzden) Julius Caesar çok ince, karmaşık bir yapıttır. Gitgide derinlere işleyen, yakından baktıkça yücelen bir oyundur bu... Julius Caesar'da her kişilik düğüm düğüm karmaşıktır. Burada bunları ele almaya yer de uygun değil, doğrusu bu işin üstesinden gelmeye gücüm de yetmez. Çok tartışılan bir noktayı yazacağım: Oyunun baş kahramanı Caesar mıdır, Brutus mu? Eleştirmenler, Shakespeare uzmanları bunu yıllardır tartışırlarmış.

«Bundan ne çıkar?» denecek. Oyunu sahneye koyan buna göre yorum yapar; her bölüme, her oyuncuya buna göre yön verir.

Devlet Tiyatrosunun Julius Caesar'ında her şey yerli yerindedir. Düpedüzdür, geleneklere uygundur. Sivriliklerden, aşırı deneylerden uzak kalınmaya çaba gösterilmiştir. Alınan sonucu iki örnekle belirtmeye çalışacağım: Brutus'la Antonius'un ceset önündeki konuşmaları etkilidir, ilgiyi uyanık tutmaktadır. Çünkü bu sahne görkemlidir, dışa vurumcudur. Oysa oyunun bir başka ilginç bölümü, Cassius ile Brutus arasında geçen konuşma, tutuk ve durgundur, seyircinin ilgisini çekmez. Oyuncular üzerinde teker teker durmayacağım. İlginç bulduğum için Caesar'da Muammer Esi'ye değinmek isterim. Esi, oyunda, sesi ile konuşma biçemi ile, halleri ile, bir Roma İmparatorundan çok Osmanlı Padişahına benzer. Bunu eleştirme amacı ile değil, ilginç, yararlı bir örnek olduğu için yazıyorum.

Japon yönetmen Kurosawa, ülkesinin ortaçağında geçen Shakespeare'ler tasarlar, uygularmış... Son yapımı da Kral Lear'miş... Neden bizim tarihten bir «cesarisme» örneği almıyalım? Caesar-Brutus-Cassius-Antonius dörtlüsü ya da bundanlar bir bölümü Osmanlı ya da Selçuk devletine uygulanamaz mı? Kaynakları (kökleri) bir yabancı toplumda bulunan, ilk bakışta dokumuza aykırı gelen uygarlıklardan, ekinlerden yararlanmanın yollarını canlı tutmak zorundayız. Bu amaçla «*aşılanma*»nın yöntemleri, boyutları bakımından Shakespeare iyi bir örnek. Bundan dört yüz yıl önce, bir ucuna yaklaştığımız «kıta»nın ötesinde bir adada yaşamış; ama yapıtları dönem dönem yeni yorumlarla hep canlı kalabilmiş... Julius Caesar'ı bir tiyatroda Faşist üniformaları ile oynamışlar... Düz, uslu yorumlar iyidir. Ama değişik, çarpıcı deneylerle beslenmezse o usluluk bir süre sonra kireçlenmeye başlar.

Edebiyat Dergileri

Cemal Süreya

Adam Sanat, *Broy*, yeni bir kimlikle görünen *Sanat Rehberi*. Bunlar edebiyatımız için yeni canlılık belirtileridir. *Düşün*'ü, *Günümüzde Kitaplar*'ı, *Varlık*'ı, *Morköpük*'ü, *Yeni Gündem*'in sanat sayfalarını düşünelim. Önümüzdeki aylarda yayın hayatına atılacak başka dergiler de var.

Sanırım, 1986 yılı ilerde sanat ve edebiyat için değerlendirilirken şöyle bir cümle de söylenebilecektir: sanat magazinlerinin etkisi azaldı. Bu söz 1985 için de geçerli olmasaydı, ileriye doğru böyle bir tahmin yapılamazdı.

Bununla *Milliyet Sanat*'ı, *Gösteri*'yi, *Sanat Olayı*'nı küçümsediğim sanılmasın. Tersine, bugün de en etkili yayın organları onlar. 1985 içinde ağırlıklı yazılar daha çok onlarda yayımlanmış. Yine de eski ağırlıklarını biraz yitirmiş durumdalar. *YAZKO Edebiyat*'ın çöküşünden sonra edebiyat, bir iki yıl, daha çok bu yayın organlarıyla temsil edilir olmuştu. Zamanla başka yayın organlarının ortaya çıkması, ya da eski yayın organlarının konumlarını sağlamlaştırması durumu değiştirdi.

Magazinler eskiden yalnız okuru değil, yazarı, sanatçıyı da etkiliyordu. Bugün sanatçı o etkiden kurtulmuş bulunuyor. Okur içinse şöyle diyelim: sanat magazinlerinin satış sayısında düşme var.

Bu tür yayınların erdemi, gerçek okur olmayan bir kitleye de seslenebilmeleri olmuştur. Nedir ki bunların bir bölüğünü öbür sanat, edebiyat dergilerine aktaramadılar. Sonunda kendi ellerinde de tutamamaya başladılar. Ya da çoğaltamadılar. Her sayı yeni bir şey yakalama tutkusu ya da zorunluluğu magazinleri daha da yüzeyselleştirdi.

Yine de, işi başa götürürsek, ülkemizdeki dergi bunalımının nedenini magazinlere bağlayamayız. Hatta diyebiliriz ki magazinlerin ortaya çıkması bir aşama, bir zenginliktir.

Dergiler yeni devinimleri, yeni uğraşları, yeni düşünceleri okura iletemedikleri için geriledi. Fransa'da geçen yıl yayımlanmaya başlayan *l'Autre Journal* adlı dergiye bakıyorum. Bize uygun değil, ama kendi ülkesindeki okur için yeni şeyler arıyor. Dünyanın başka yerlerindeki kıpırtıları yokluyor.

Bir derginin işlevi nedir acaba? Okura bilgiler taşımak, kuşkusuz; ama belki, düşündürtmek de; düşünürken düşündürtmek. Bizdeki dergilerin, ya da bazı dergilerin, bu ikisini yarım yamalak bile gerçekleştirdiğini düşünebilir miyiz? Sartre, *Les Temps Modernes*'in 1945'te yayımlanan ilk sayısının sunu yazısında, edebiyatın toplumsal işlevinden söz ederken dergilerin siyasaya, siyasal olaylara, salt siyasal bir tavırla değil, bir çeşit «insan görüşü» işleviyle de yaklaşmaları gerektiğini söylüyordu. Ülkemizdeki dergiler bu gerçeğe dikkat etmedikleri gibi, yeni uğraş alanlarına da, yenilenmiş bilgi dallarına da yaklaşmadılar. Zaman oldu, siyasayı üstlenen edebiyat, siyasadan çıkış yapacağı yerde, kendini siyasanın ya da hatta ekonomi biliminin yerine koymaya çalıştı. Ya da kendini öyle görmeye başladı.

Dergiler çoğunca gazete yazılarıyla yetindiler.

Bir noktada da, kitaplarla beslenmeye başlamış okur tarafından aşıldılar. Oysa dergiler kitaplardan daha atılgan, daha ilerde ve daha canlı olmalıdır. Böylece edebiyat bunalımının da ötesinde, daha alt düzeyde özel bir bunalıma yol açıldı. Okurun yitmesi daha çok bu ikincinin sonucudur. Dikkat edersek, okur bir dergiye önce sarılmakta, sonra yavaş yavaş kollarını gevşetmeye başlamaktadır. Kitle iletişim araçlarının gelişmesinin günlük yazılı basın için bir tehlike olduğu açıktır. Ama bu tehlikenin aynı ölçüde dergiler için de söz konusu olduğunu kimse söyleyemez. Tersine, sözgelimi televizyonun dergi okurunu arttırması beklenirdi. Hâlâ beklenebilir.

Türkiye'de dergi bunalımı bir edebiyat bunalımının sonucu değil. Edebiyat yalnız siyasa karşısında, biraz da toplumbilim karşısında gerilemiş bizde.

Çok şeyin canlı olduğu İtalya'da ise dergilerin bunalımı belki de doğrudan edebiyat bunalımına bağlanabilir. Bu ülkede dergiler çoğunca üniversite profesörlerinin yönetimi ve yayınevlerinin denetimi altındadır. Ve İtalya'da edebiyat felsefe karşısında, toplumbilim karşısında, dilbilim karşısında adım adım gerilemektedir. Almanya'da da aynı durum söz konusu. Fransız dergileri de yayınevlerine dayanarak yaşıyor. Aylıklar, pazardan çekilmeye, onların yerini iki aylık, üç aylık dergiler almaya başlıyor. Yılda iki sayı çıkan dergiler de var.

Fransa'da çıkan dergilerin çoğu güldeste niteliğinde. İtalya'daki dergilerde ise yaratı ürünlerine öyle pek fazla rastlanmıyor. Demek, baş aşağı gidişte, dergide eleştirinin ya da yaratı ürününün ağır basması büyük rol oynamamakta.

Yine de Avrupa ülkelerinde siyasal bir tutumu olan yayın organlarının daha bir yaşama şansı olduğu söylenebilir.

Ülkemizde de öyle.

İnsanın Oluşumunun Tarihten Çıkartılması Hakkında Ne Dediler?

«TRT'nin, 1985 sonlarında gösterime giren, Amerikan yapımı Dünya Tarihi dizisinden, insanlığın oluşumunun biyolojik-antropolojik açıklamasını içeren bölümü çıkardığını, gazeteler yazdı. Nitekim bu dizinin ekrana gelen şekli, doğrudan doğruya avcılık aşamasındaki insanlık ile başlıyordu. Dizinin bu şekilde verilişi ve TRT'nin tutumu hakkındaki görüşlerinizi sorabilir miyiz?»

Yukarıdaki soruyu, Ocak ayı boyunca, eski ve yeni bazı siyaset adamlarına; YÖK başkanı ve üyeleri, üniversite rektörleri, dekanları ve profesörlerinden bir kısmına; Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yetkilileri ile Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Genel Müdürüne, bir anket çerçevesinde yönelttik. Aldığımız cevap ya da karşılıkları aynen yayınlıyoruz.

Süleyman Demirel: Televizyonda hiç bir diziyi takip etmiyorum. Sorunuza cevap verecek bilgiye sahip değilim. Mecmuanız bir kere elime geçti; fevkalade enteresan buldum. Başka sorunuz varsa cevap verebilirim.

*

Hüsamettin Cindoruk:

Birinci görüşme: Filmi televizyonda görmedim. İlk defa sizlerden duyuyorum. Parti adına konuşuyorum. Bilmediğim konu hakkında nasıl konuşurum? Araştırdıktan sonra size yarın cevap vereyim.

İkinci görüşme: Henüz araştıramadım. Konuyla ilgili gazete kupürlerinin fotokopilerini bana gönderirseniz, size yarın cevap verebilirim.

Üçüncü görüşme: Soruyu biliyorum. Bu soruya cevap veremeyeceğim.

*

Turgut Sunalp: Maalesef bu konuda bilgim olmadığı için bu sorunuza cevap veremeyeceğim. Görmediğim, ilgilenmediğim bir şey. Televizyondaki diziyi izlemedim. Gazetelerin ise, daha çok iç politika ile ilgili bölümlerini takip edebiliyorum. Bu soruyu bu işin kompetanlarına sorun; niçin özellikle bana soruyorsunuz?

*

Agah Oktay Güner: Bu konuyu konuşmaya değer bulmuyorum. İsterseniz böyle yazın.

*

Turan Olcaytu (emekli Tümgeneral; Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Genel Müdürü): Bu diziyi faydalı bir dizi olarak görüyor ve izliyorum. Bilimsel bir gerçeği belgelere dayanarak anlatıyordu. Faydalı bir dizi olarak hem çocuklarımız, hem de biz takip ediyorduk. Neden veya niçin kesildiğini yorumlayamıyorum.

*

Prof.Dr. Yaşar Yücel (Türk Tarih Kurumu Başkanı): Her türlü konuda size yardım etmek boynumuzun borcudur. Bir öğretim görevlisi olarak açıklama yapmam Başbakanlığın özel iznine bağlıdır. Konunun tarih konusu olduğunu kabul ediyorum. Programı seyretmedim. Bulunduğum yer itibariyle böyle bir açıklamaya yetkili değilim. İsterseniz benden daha yetkili Suat İlhan Bey'i arayın. Beni mazur görün.

***Saçak'ın notu:** Bu konuda, tüm aramalarımıza rağmen, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı sayın Suat İlhan ile temas kurmamız mümkün olmamıştır.*

Prof.Dr.İhsan Doğramacı (YÖK Başkanı): Şunu söyleyeyim ki bu diziyi izleme olanağım yok. Onun için ne söylesem sizi aldatmış olurum. Bu insanın maymundan gelip gelmediği konusunda, evolüsyon hikayesi vardır. İnsanların tekamülü ile, bir Afrikalı ile bir İskandinav, bir Finli birbirine benzemez. Aynı anadan babadan gelen insanlar, tekamül ederek şekil almışlar. Bunun maymunla bir ilişkisi yok. Daha fazla bir şey söyleyemeyeceğim. Konuyu başka bilim adamlarına sorun.

*

Prof. Dr. Gürol Ataman (YÖK üyesi): Memnuniyetle. Herşeyden

önce şunu söyleyeyim: Ben kötü bir TV seyircisiyim. Aşağı yukarı haberlerin dışında hiç izlemiyorum. Olayı ilk kez sizden duydum. Gazetelerde de dikkatimi çekmedi.Tabii ki bilimsel bir konu üzerinde konuşmak, tahminî bir fikir yürütmek tutarlı olmayabilir. Bence böyle dizileri komple göstermek lazım.

*

Prof. Dr. Tarık Somer (Ankara Üniversitesi rektörü): Sizinle görüşemeyeceğim.

Prof. Dr. Mehmet Gönlübol (ODTÜ rektörü): Bu konuda görüş bildirmeyeceğim.

*

Prof. Dr. Necdet Serin (SBF dekanı): Diziyi seyretmediğim, çıkarılan veya çıkarılmayan kısımlar hakkında bilgi sahibi olmadığım için, herhangi bir görüş belirtmem mümkün değil.

*

Prof. Dr. Aydın Yalçın: Dizinin aslını bilmiyorum. Bundan sonraki kısmını ilgiyle izliyorum. Üniversitede İktisat Tarihi dersleri veriyorum, biliyorsunuz. Öğrencilerime de bu diziyi tavsiye ediyorum. Mezopotamya, Mısır, Homo Sapiens ve Neanderthal Adamı, yani ayağa kalkan adam gibi konuları derslerimde işliyorum. Bunların TRT'de de anlatılması iyi olurdu. Neden kesmişler orijinalini bilmediğim için bir şey diyemiyorum. Bu dizi, TRT'nin yayınladığı en önemli, en eğitici diziler arasındadır. Niye kestiler anlamıyorum.

*

Prof. Dr. Osman Okyar: TRT'nin bir Amerikan şirketi tarafından hazırlanan «Dünya Tarihi» dizisinden Darwin'in evrim teorisine ait kısmının neşredilmemesi hakkında şunları düşünüyorum:

Darwin'in evrim teorisi bilimce mutlak doğruluğu ispatlanmış bir gerçek olarak kabul edilemez. Bildiğim kadarıyla, biyolojide evrim teorisini tutanlar ile bunun karşısında bulunanlar var.

Diğer taraftan, insanın maymundan geldiğini iddia eden Darwin'in evrim teorisiyle İslam dinini ve hattâ diğer dinleri uzlaştırmak mümkün değildir. Büyük çoğunluğun müslüman olduğu ülkemizde halkın hislerini ve inançlarını rencide edecek bir programın TRT'ce neşredilmesi, acaba demokrasi veya bilim namına mı istenmektedir? Bilim tartışması elbette başka yollarda ve başka platformlarda devam edecektir. Bu tartışmanın içine TRT'nin girmesi, birkaç yıldır milletimizi birbirine düşüren kavgaları, mesela Sünni-Şii kavgasını, Faşist-Komünist kavgasını başka bir konu üzerinde devam ettirmekten başka bir şey olamaz. Bu itibarla, TRT'nin bu diziden Darwin teorisinin çıkarılmasını yerinde buluyorum. Bununla beraber, bu programı çıkarırken bir gerekçe vermesi, böylece halkoyunun aydınlatılması ve programın kaldırılması kararının istismar edilmesinin önlenmesi, kanaatimizce isabetli olurdu.

Prof.Dr.Hüseyin Hatemi

Darwin nazariyesinin özü hakkında fazla bir şey söylemek istemiyorum. Daha önce de bir vesile ile yazmış olduğum gibi, kanaatimce Adem ilk insan değil, ilk bilinçli insan, daha doğrusu ilk peygamberdir. Kuran-ı Kerim'e göre, yalnız Adem için Darwin nazariyesini kesin olarak reddedebiliriz. Adem dünyaya geldiği zaman yeryüzündeki diğer insanlar bir gelişim sonucu insanlık aşamasına ulaşmış olabilirler. Bu, nihayet bir nazariyedir. Doğrulanması insanlık için ayıp da değildir. Bu bilimsel nazariye, televizyonda hiç değilse, İpek Yolu'nda olduğu gibi hafifçe değiştirilerek ve gayrimüslim vatandaşın ezan okuması gibi «böyle derler» parantezine alınarak; bunun bir ilmi görüş olduğu, henüz kesinleşmediği belirtilebilirdi. Tamamen çıkartılmasını gerekli veya uygun bulmuyorum. Ancak şunu da belirtmek isterim ki, bizdeki bu tutum yalnız sağa mahsus değildir. Bana bu soruyu *Saçak* dergisi sorduğu için, örneği de şu şekilde vermek istiyorum: *Saçak* dergisi yöneticileri televizyonu yönetselerdi, farklı kapsamda, fakat aynı ölçüde bir dogmatik hoşgörüsüzlükle karşılaşacağımızı kuvvetle tahmin ediyorum. Mesela Darwin nazariyesi hakkındaki görüşümü *Yeni Gündem*'de yazdıktan sonra, İslamî düşünce çevrelerinden sözlü tepkiler geldi. *Saçak* dergisinde çıkan bir yazıda ise, genel bir ifade ile *Yeni Gündem*'in dincilere yazı yazdırması eleştiriliyordu. *Saçak* dergisi dışında bir örnek; 12 Mart'tan önce Amerikan halkına değil de sadece Amerikan yönetimine karşı nefretim, bugünkünden az değildi. Nitekim bugün de bütün insanlığı sevmeme rağmen, ne Amerikan yönetimini, ne de diğer bazı yönetimleri sevebilirim. Hal böyle iken, 71 Şubat'ında fakülte adresime gelen imzasız ve teksir edilmiş bir mektupta, ben de Amerikan uşağı olarak nitelendiriliyor ve «büyük şairimiz Aşık İhsani'nin» mısraları ile veciz biçimde tehdit ediliyordum. Bütün bunlar kanaatimi güçlendirdi: Bizde ne İslami hoşgörü, ne hümanist anlamda bir hoşgörü, ne de sosyalist bir hoşgörünün şartları vardır. Başka bir grup, Tunca Toskay'a rahmet okutabilir.

***Saçak'ın notu:** Dergimiz, Yeni Gündem'in sayın Hatemi'ye yazı yazdırmasını değil; sadece Prof. Hatemi'nin yazılarının içeriğini, somut karşı-yazılarla eleştirmiştir. Bu bakımdan, Prof. Dr. Hüseyin Hatemi'nin bizimle ilgili iddiasını doğru bulmuyoruz.*

ÖĞRETMEN YAYINLARI

ÖĞRETMEN YAYINLARI

YENİ ÇIKTI

Kemal Ateş

ÇÜRÜK KAPI

(öyküler)

400 TL.

3.BASKI

C.Bruel

Çeviren: Mehmet Dündar

ÇOCUKLAR ve GENÇLER İÇİN 150 YENİ OYUN

330 TL.

Talip APAYDIN

AKAN SULARA KARŞI

(Öğretmenlik Anıları)

550 TL.

Ruhi SEL

İLK ve ORTAOKULDA BEDEN EĞİTİMİ

385 TL.

Ömer Asım Aksoy

YİNE DİL YANLIŞLARI

400 TL.

Talip APAYDIN

MERDİVEN

(Çocuk Romanı)

330 TL.

Abdullah Özkucur

KÖY ENSTİTÜLERİ DESTANI

440 TL.

Derleyen: Zeki Sarıhan

DÜNYANIN BÜTÜN ÇİÇEKLERİ

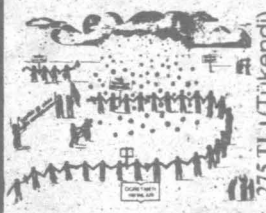

275 TL.! (Tükendi)

Dr.Veysel Sönmez

Program Geliştirmede ÖĞRETMEN EL KİTABI

1870 TL.

UNUTULMAYAN ÖĞRETMENLER

330 TL.

Sami N. Özerdim

BİR DON BİR GÖMLEK

Seçilmiş Bektaşi Fıkraları

275 TL

3.BASKI

Derleyen: Mehmet Bahçeci

SEÇME ATATÜRK ŞİİRLERİ

330 TL. (Tükendi)

DAĞITICILARA VERİLMİŞTİR • CUMHURİYET KİTAP KULÜBÜ ÜYESİYİZ • ADRESİMİZDEN İSTENEBİLİR • AZ İSTEKLERDE EDERİ KADAR POSTA PULU GÖNDERİLMELİDİR • DÜZENLİ ALICILARA, TOPLU İSTEKLERE %20, KİTAPÇILARA %25 İNDİRİM • ADRES: TUNA CAD. 2/402, YENİŞEHİR-ANKARA • TELEFON 33 55 40 POSTA ÇEKİ 16 35 38 •

ÖĞRETMENLER İYİ KİTABI BİLİR

ADENAUER **ALLENDE** ARAFAT **ATATÜRK** BERLINGUER **BLUM** BRANDT **BREJNEV** BUMEDYEN **BURGİBA** CABRAL**CARILLO** CASTRO **CHAMBERLAIN** CHURCHILL **CİNNAH** CLEMENCEAU **ÇAN KAY ŞEK** ÇAVUŞESKU**DE GAULLE** DENG SIAO PING **DİMİTROF** DUBÇEK **DEUTSCHKE** ENVER HOCA **ESAD** FRANCO **GANDHI** GOMULKA **GORBAÇOV** GRUEN, DAVID **GUEVARA** HAİLE SELASİYE **HIROHITO** HITLER **HO CHI MINH** HUMEYNİ **INDRA GANDHI** İNÖNÜ **JAURES** JEAN-PAUL II **KADAR** KADDAFI **KAUTSKY** KENNEDY **KENYATTA** KIM IL SUNG **KING, MARTIN LUTHER** KREISKY **KRUŞÇEV** LENİN **LLOYD GEORGE** LUMUMBA **LUXEMBURG** MAKARIOS **MAO** MARCOS **MASARYK** MITTERRAND **MUSSOLINI** NASIR **NEHRU** NETO **NIXON** NKRUMAH **PALME** PANKHURST **PAPANDREU** PERON **PILSUDSKI** PINOCHET **REAGAN** RIZA ŞAH **ROOSEVELT** SALAZAR **SEKOU TOURE** SENGHOR **SIHANUK** SOMOZA **STALİN** SUKARNO **SUN YAT SEN** SUUD **THATCHER** THOREZ **TITO** TOGLIATTI **TROÇKİ** TRUMAN **ULBRICHT** VARGAS **VENIZELOS** VERWOERD **WALESA** WILHELM **WILSON** ZAPATA

20. YÜZYILIN TARİHİNİ YÖNLENDİREN

LİDERLERİ TANIYIN...

ÜLKELERİ VE DÖNEMLERİYLE, ÖZEL HAYATLARIYLA...

Bütün zamanların en çalkantılı yüzyılını yönlendiren 97 ünlü lideri, ülkeleri ve dönemleriyle yeniden tanıyın...
Çocuklukları, gençlikleri ve özel hayatlarıyla, siyasetleri, muhalefetleri ve bilinmeyen yönleriyle yeniden tanıyın...

Türkiye'nin saygın siyasetbilimcilerinin özetleyici değerlendirmeleriyle...
Geniş kaynaklardan özenle hazırlanmış ayrıntılı metinlerle, eksiksiz kronolojilerle...

Türkiye'de ilk defa yayınlanan yüzlerce fotoğraf ve belgeyle çağımızın siyasi panoramasını çizen yepyeni bir ansiklopedi...

72 fasikül, 6 cilt...

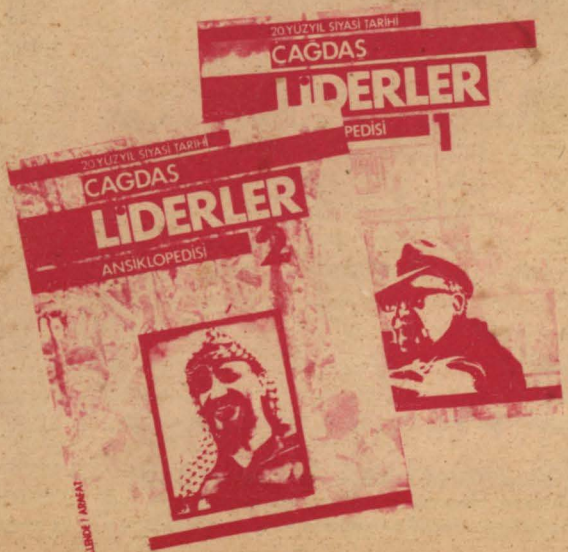

ANSİKLOPEDİK
POLİTİKA
SÖZLÜĞÜ

Çağdaş Liderler Ansiklopedisi'yle birlikte her hafta iki ansiklopedi birarada...
Kuşe kâğıda yaklaşık 1000 madde, toplam 288 sayfa.

İletişim Yayınları